

TEKOÄLY

syksy 2003

- * 4 ov, jatko-opintokelpoinen
- * Luennot ti 12–14 S1, to 12–14 TB109
2. 9. – 11. 12. (14 – 1 viikkoa)
prof. Tapio Elomaa
- * Harjoitustyöt 3 kpl
tekn.yo. Minna Ruuska
- * Viikkoharjoitukset
ti ja to 10–12, pe 12–14 sali TC163
tekn.yo. Teppo Soininen
- * Koe 17. joulukuuta klo 9–12
- * Arvostelu: $30+15(+15)=45(+15)+5$
- * {elomaa, ruuska2, teppos}@cs.tut.fi

1

Viikkoharjoitukset

- * Viikkoharjoitukseen osallistuminen on erittäin suositeltavaa
- * Osallistumista saa "merkinnän". Valmiudesta esittää taululla vastaus kysymykseen saa kustakin merkinnän
- * Kussakin harjoituksissa on n. 5 tehtävää
⇒ kaikkiaan merkintöjä voi kerätä n. $6 \cdot 12 = 72$ kappaletta

Osuus merkinnöistä	Lisäpisteet kurssin arvostelussa
20%	1
40%	2
60%	3
75%	4
85%	5

3

Luentoaikataulu

1. **Johdanto** (I, 1)
  - * Taustaa
  - * Tekoälyn historia
  - * Älykkäät agentit
2. **Logiikka, tietämys ja päättely** (III, 2–3)
3. **Ongelmanratkaisu ja hakualgoritmit** (II, 5–6)
4. **Toiminnan suunnittelu** (IV, 7)
5. **Epävarma tietämys ja päättely** (V, 8–10)
6. **Koneoppiminen** (VI, 10–12)
7. **Probabilistinen kielen käsittely** (VII, 13)
8. **Robottiikka** (VII, 14)

5

Määritelmä?

- * Älykkäälle koneelle ainoa tuntemamme vertailukohta olemme me itse
- * Toisaalta vertailu *inhimilliseen* älykkyteen rajaa pois muut (paremmat) vaihtoehdot
- * Ideaalista älykkyyttä kutsutaan *rationalisuudeksi*
- * Toisaalta älykkyyttä voidaan tarkastella *ajattelun* tai *toiminnan* näkökulmasta
- * Yhdistelminä saadaan neljä toisistaan poikkeavaa näkökulmaa tekoälyyn

7

Harjoitustyöt

- * Kurssilla on kolme pakollista harjoitustyötä. Kurssin suorittaminen edellyttää kaikkien töiden tekemistä
- * kukin työ arvostellaan asteikolla 0–5. ≥ 1 on hyväksytty
- * Lisäksi kunkin harjoitustyön parhaalle ratkaisulle annetaan 5 ylimääräistä pistettä (yhteensä 10)
- * Logiikkaohjelmointi-harjoitustyö: miiniharava. Palautuspäivä 28. 10.
- * Trimok-peliä pelaava agentti. Palautuspäivä 9. 12.
- * Essee. Vapaavalintainen aihe oppijakson aihealueelta. Palautuspäivä 16. 12.

2

Materiaali

Kurssin oppikirja on:

- * S. Russell, P. Norvig: *Artificial Intelligence, A Modern Approach*, Second ed., Prentice Hall, 2003

Valmista monistetta ei ole, luentokalvot pannaan verkkoon luentojen tahtiin.

www.cs.tut.fi/kurssit/8101905/

www.cs.tut.fi/~elomaa/opetus/AI03/

4

1. Johdanto

- * Tekoäly on käsitteenä laaja, korkealentoinen ja ajan myötä muuttuva
- * Nykyisin ehkä enemmän filosofien ja kognitiotieteilijöiden kenttää
- * Tietojenkäsittelyllisesti tekoäly käsittää joukon tavoitteiltaan rajatumpia tutkimusaloja, jotka ovat jo eriytyneet melko etäälle toisistaan
- * Yhteistä eri osa-alueille on pyrkimys koneiden "älykkyyden" nostamiseen
  - ◊ (Toisin katsoen: ohjelmistojen käytön helpottamiseen)
- * Tuloksena käyttökelpoisia ohjelmistoja ja mekaanisen laskennan rajoja kartoittavaa teoriaa

6

Turingin testi

- * Englantilaisen matemaatikon Alan Turingin 1950 esittämä kriteeri koneen älykkyydelle on se, ettei ihminen erota konetta ihmisestä keskustellessaan sen kanssa tekstiviestein
- * Eräs inhimillisen toiminnan testi
- * Ns. *totaalisessa* Turingin testissä koneen on pystyttävä myös havainnoimaan ja manipuloimaan fyysisitä ympäristöään
- * Aikarajoitettuja kilpailuja järjestetään vuosittain
- * Parhaiten knoppitietoisia kilpailuttajia vastaan pärjäävät huijausohjelmat
- * Inhimilliset asiantuntijat arvioidaan suurimmalla tn:llä koneiksi

8

Kognitiivinen mallintaminen

- ★ Inhimillisen ajattelun tutkimus kuuluu psykologian ja kognitiotieteen kenttään
- ★ Myös tietysti neurofysiologia jne.
- ★ Vahva yhteys tekoälytutkimukseen, jos näkökulma on inhimillinen ajattelu
- ★ Ajattelun/mielen algoritmiikka ja tietämysrakenteet
- ★ Allen Newell ja Herbert Simon (1961): General Problem Solver (GPS)–päätelyaskelten ja inhimillisen päätelyn vertailu

9

Rationaalisuus

- ★ Rationaalinen ajattelu on oleellisesti formaalin logiikan ja loogisen päätelyn tutkimista
- ★ (Yksinomaan) logiikkaan perustuvat menetelmät kärsivät laskennan vaativuudesta sekä epävarman tiedon esittämisen vaikeudesta
- ★ Rationaalisen toiminnan mallissa tarkastellaan *agentteja*
- ★ Agentti on toimija
- ★ Ohjelmistoagentin erottaa ohjelmasta esim. sen autonomisuus, ympäristön havainnointikyky, adaptiivisuus, pitkä elinikä, kyky omaksua muiden tavoitteita, tjms.

10

- ★ Rationaalinen agentti toimii parhaan mahdollisen lopputuloksen saavuttamiseksi havaintojensa ja tietämyksensä puitteissa
- ★ Epävarmuuden vallitessa pyritään maksimoimaan odotusarvoa
- ★ Rationaalinen toiminta pitkällä tähtäyksellä voi edellyttää epärationaalista vaikuttavaa toimintaa lyhyellä tähtäyksellä
- ★ Reaalimaailmassa täydellinen rationaalisuus ei useimmiten ole mahdollista (ajanpuutteen takia)

11

Taustatieteitä

- ★ Filosofia ja matematiikka
  - ◊ Formaali päättely, mielen ja tiedon olemukset, jne.
  - ◊ Päättelysäännöt, laskettavuus ja sen vaativuus, epävarma päättely (todennäköisyyslaskenta), jne.
- ★ Taloustiede
  - ◊ päätös- ja peliteoria, operaatiotutkimus, jne.
- ★ Neurotieteet
- ★ Psykologia ja kognitiotiede
- ★ Tietotekniikka
- ★ Kontrolliteoria ja kybernetiikka
- ★ Lingvistiikka

12

Tekoälyn historiaa

- ★ Ensimmäiseksi tekoälyjulkaisuksi voidaan katsoa McCulloch ja Pitts (1943)
  - ◊ Esitetään kuinka yksinkertaisten laskentaelementtien, *neuronien*, muodostamalla verkolla voidaan laskea loogiset konnektiivit (**and**, **or**, **not**, jne.)
  - ◊ Osoitetaan, että kaikki laskettavat funktiot voidaan laskea neuroverkolla
  - ◊ Vihjattiin verkkojen voivan oppia
- ★ Hebb (1949) antaa yksinkertaisen päivityssäännön neuroverkkojen opettamiseen

13

- ★ Turing (1950) esittelee testinsä, koneoppimisen, geneettiset algoritmit ja palauteoppimisen
- ★ 1956 John McCarthy järjesti aihealueesta kiinnostuneiden tutkijoiden tapaamisen, missä tutkimusalue sai nykyisen nimensä
- ★ Heti alusta lähtien keskeisiä yliopistoja olivat nykyisinkin tekoälytutkimuksen huipulla olevat CMU, MIT ja Stanford
- ★ McCarthy (1958) Lisp-ohjelmointikieli
- ★ 1950- ja 1960-luvuilla saavutettiin huomattavia edistysaskelia mikromaailmoissa (esim. palikkamaailma) tapahtuvassa toiminnassa

14

- ★ Robottiakin eteni: esim. SRL:n Shakey (1969)
- ★ Samoin neuroverkko tutkimus (Widrow & Hoff, Rosenblatting perceptron)
- ★ Vähitellen kuitenkin kävi selväksi, että mikromaailmojen menestys ei sellaisenaan skaalautunut ylöspäin. Se oli saavutettu ilman syvempää ymmärtämystä kohdeongelmasta ja laskentaintensiivisen menetelmin
- ★ Neuroverkko tutkimuksen tietojenkäsittelystä tappoi yli vuosikymmeneksi Minskyn ja Papertin todistus perceptronin heikosta esitysvoimasta (xor-funktio)
- ★ 1970-luvulla kehitettiin asiantuntijajärjestelmiä, joihin kerättiin yhden sovellusalueen syvää tietämystä

15

- ★ Asiantuntijajärjestelmillä saavutettiin monilla aloilla ihmisasiantuntijoita parempi suorituskyky ja niistä tuli tekoälytutkimuksen ensimmäinen kaupallinen menestystarina
- ★ Asiantuntijajärjestelmien kehittämisen osoitautui kuitenkin vaativaksi käsityöksi
- ★ Logiikkaohjelmointi eli kirkkaimman kukoistuksensa 1980-luvun puolessa välissä
- ★ Neuroverkko tutkimus nousi taas tutkimusalaaksi tietojenkäsittelystä 1980-luvun puolivälistä lähtien
- ★ Myös koneoppimistutkimuksen nousukausi ajoittuu 1980-luvulle

16

- ★ Samaten Bayes-verkkojen tutkimus lähti liikkeelle tuolloin
  - ◇ Ehkä toinen merkittävä kaupallinen sovellus Microsoftin vahvan näkyvyyden takia
- ★ Sittenmin samoja asioita on tutkittu myös tietämyksen muodostamisen nimikkeellä
- ★ Agenttitekniologia on nouseva trendi monella tietojenkäsittelyalueella
- ★ Viimeaikainen kehitys on ollut myös suuntautuminen analyttiseen tutkimukseen *ad hoc* tekniikkojen sijaan
  - ◇ Koneoppimisen teoreettiset mallit
  - ◇ Toiminnan suunnittelun uudet menetelmät
  - ◇ Peliteorian uusi kukoistus

17

minen ja tietoliikennepakettien lähettäminen

- ★ Oletamme agentin havainnoivan oman toimintansa, muttei välttämättä niiden vaikutusta
- ★ Yleisesti ottaen agentin toiminta kullakin hetkellä voi riippua kokosen havaintohistoriasta
- ★ *Agenttifunktio* kuvaa havaintojonon toiminnaksi
- ★ Funktion kaikkien mahdollisten syöte-vaste -parien taulukko on täydellinen ulkoinen kuvaus agentista
- ★ Sisäisesti agentin määrittää sen kontrolliohjelma

19

Agentin toiminnan arviointi

- ★ Tavoittelemme rationaalisen agentin pitäisi menestyä suorittamassaan tehtävässä
- ★ Menestyksen arvioimiseksi tarvitsemme *tuloksellisuusmitan*
- ★ Toiminnan rationaalisuus riippuu
  - ◇ tuloksellisuusmitasta joka määrää menestyksen,
  - ◇ agentin maailmaa koskevista ennakkotiedoista,
  - ◇ sen mahdollisista toiminnoista ja
  - ◇ havaintohistoriasta

Jokaisella havaintojonolla *rationaalinen agentti* valitsee toiminnan, joka odotusarvoisesti maksimoi tuloksellisuusmitan havaintohistorian ja ennakkotietojen valossa

18

Toimintaympäristöjen ominaisuuksia

Toimintaympäristöjä voidaan luokitella ainakin seuraavien ominaisuuksien perusteella

- ★ **Täysin vai osittain havainnoitava?**
  - ◇ Täysin havainnoitavassa maailmassa agentti saa sensoreiltaan kaiken toiminnan valintaan vaikuttavan relevantin tiedon
  - ◇ Näin ollen se ei tarvitse ylläpitää omaa käsitystään maailman tilasta
  - ◇ Ympäristö voi olla vain osittain havainnoitavissa perusluonteensa takia tai sensoreiden epätarkkuuden vuoksi

21

★ Staattinen vai dynaaminen?

- ◇ Staattisessa maailmassa agentti voi pysähtyä pohtimaan toimintaansa ilman pelkoa asetelman muuttumisesta
- ◇ Dynaamisessa maailmassa agentin on jatkuvasti tarkkailtava maailman tilaa
- ◇ *Semidynaamisessa* ympäristössä maailma sinänsä ei muutu ajan kuluessa, mutta agenttia rangastetaan toiminnan suunnitteluun kuluva ajasta

★ Diskreetti vai jatkuva-arvoinen?

- ◇ Jako kohdistuu maailman tilaan, aikaan ja agentin havaintoihin ja toimintoihin

23

1.1 Älykkäät agentit

- ★ Agentti havainnoi *toimintaympäristöään sensorein* ja vaikuttaa siihen *aktuaattorein*
  - ◇ Ihmisen sensoreita ovat mm. silmät, korvat ja nenä sekä aktuaattoreita esim. kädet ja jalat
  - ◇ Robotin sensoreita voivat puolestaan olla kamerat ja laseretäisyysmittarit, aktuaattoreita ovat eri moottorit
  - ◇ Ohjelmistoagentti puolestaan havainnoi näppäinpainalluksia, tiedostojen sisältöjä ja tietoliikennepaketteja
  - ◇ Sen toimintoja puolestaan ovat näyttöille tai tiedostoon kirjoitta-

18

★ Deterministinen vai stokastinen?

- ◇ Jos maailman nykyinen tila ja agentin suorittama toiminto määräävät seuraavan tilan, on maailma deterministinen. Muuten se on stokastinen.
- ◇ Deterministinenkin maailma voi vaikuttaa stokastiselta, jos se ei ole täysin havainnoitavissa

★ Episodinen vai sekventiaalinen?

- ◇ Episodisessa maailmassa edellisten episodien toiminnot eivät vaikuta tulevissa episodeissa
- ◇ Sekventiaalisessa maailmassa puolestaan tehtävät päätökset vaikuttavat myös tuleviin päätöksiin

22

★ Yksi vai monta agenttia?

- ◇ Monen agentin maailmassa voidaan kilpailla tai tehdä yhteistyötä
- ★ Esimerkiksi robotin kannalta "reaali-maailma" on
  - ◇ *Osittain havainnoitava* Sensorit ovat epätäydellisiä ja havainnoivat vain lähiympäristöä (sama pätee myös ihmiselle)
  - ◇ *Stokastinen* Pyörät lipsuvat, akut tyhjenevät, osat hajoavat — koskaan ei ole varmaa, että aiottu toiminto toteutuu

24

◇ Sekventiaalinen

Toimintojen seuraukset muuttuvat ajan myötä ⇒ robotin on hallittava sekventiaalisia päätösongelmia ja kyettävä oppimaan

◇ Dynaaminen

Milloin pohtia, milloin toimia

◇ Jatkuva/Ääretön

Algoritmien on toimittava tässä ympäristössä, ei esimerkiksi äärellisessä diskreetissä hakuavuudessa

◇ Yhden/monen agentin maailma

Riippuu siitä halutaanko muut olit nähdä agenteina vai stokastisesti toimivina ympäristön osina

25

Refleksiivinen agentti

- ★ Yksinkertaisin kontrolliohjelma määrää agentin toimimaan tämänhetkisen havainnon perusteella jättäen aiemmat havainnot huomiotta
- ★ Refleksit ovat käytössä hätäkeinoina niin ihmisillä kuin roboteillakin
- ★ Refleksiivinen toiminta tuottaa oikeita päätöksiä vain jos toimintaympäristö on täysin havainnoitavissa
- ★ Agentin sisäinen tilan perusteella voidaan valita kulloinkin voimassa oleva sääntöjoukko
- ★ Täten pystytään ylläpitämään maailmanmallia, joka kattaa osia siitä, mitä ei voida havainnoida

27

Hyötyjä tavoitteleva agentti

- ★ Agentti voi saavuttaa tavoitteensa monella tapaa, ratkaisuilla voi olla laatueroja
- ★ Tavoitteen asettaminen sellaisenaan ei riitä ilmaisemaan monimutkaisia asetelmia
- ★ Jos maailman mahdollisille tiloille asetetaan järjestys *hyötyfunktio* (utility f.), niin agentti voi pyrkiä parantamaan sen arvoa
- ★ Hyötyftio kuvaa tilan (tai tilajonon) reaalityöväksi
- ★ Funktiota ei tarvitse olla eksplisiitistisesti olemassa, jotta menetelmää voitaisiin käyttää

29

2. Logiikka, tietämys ja päättely

- ★ Ryhdymme nyt tarkastelemaan *tietämuskannan* (knowledge base, KB) omaavia agenteja
- ★ KB:n avulla agentti pyrkii pitämään yllä tietoa vain osittain havainnoimastaan maailmasta ja tekemään päätelmiä sen tilasta
- ★ Tietämyksen esittämiseen käytetään logiikkaa
- ★ KB on joukko *lauseita* (sentence)
- ★ Lähtötilanteessa agentin KB sisältää ennalta-annetun *taustatietämyksen*
- ★ Agentti tallettaa (TELL) KB:hen kaik-

31

- ★ Koska agentin havaintohistoria-vaste-parien taulukko kuvaa sen ulkoisen käyttäytymisen, niin periaatteessa agentin kontrolliohjelma voisi perustua tällaiseen taulukointiin
- ★ Tietysti tämä on toimiva ratkaisu vain hyvin pienissä toimintaympäristöissä
- ★ Realistisissa tapauksissa taulukointi ei ole käyttökelpoinen ratkaisu
- ★ Agentin kontrolliohjelman on siis saatava aikaan haluttu toiminto kullakin havaintohistorialla ilman kaikkien vaihtoehtojen taulukointia
- ★ Seuraavat perustyyppit ovat yleisimmät ratkaisut tähän ongelmaan

26

Tavoitehakuinen agentti

- ★ Agentilla on havaintojensa lisäksi tiedossaan tavoite, johon se pyrkii
- ★ Tavoite on jokin ympäristöä koskeva väittäjä, joka tulisi toteuttaa
- ★ Yhdistämällä tavoite ja tieto mahdollisten toimintojensa vaikutuksista voi agentti pyrkiä toteuttamaan tavoitteen
- ★ Jos tavoitetta ei voida saavuttaa suoraan yhden toiminnon seurauksena, niin on suunniteltava sarja toimintoja sen saavuttamiseksi
- ★ Voidaan käyttää joko hakualgoritmeja (luentoviikot 5–6) tai toiminnan suunnittelua (7)

28

Oppivat agentit

- ★ Agenttien koodaaminen käsin kaikkiin mahdollisiin tehtäviin vaikuttaa toivottamalta tehtävältä
- ★ Jo Turing (1950) ehdotti oppimista menetelmäksi älykkäiden järjestelmien luomiseksi
- ★ Agenttitekologiassa oppimiskomponentin on oltava irrallinen varsinaisesta toimintakomponentista
- ★ Palaamme oppimisen tekniikoihin yksityiskohtaisesti kurssin loppupuolella

30

- ki havaintonsa ja pyytää (ASK) KB:lta toimintaohjetta
- ★ Toimintaohjeen valitseminen KB:n tietojen perusteella voi edellyttää laajamittaistakin päättelyä
- ★ Myös tieto valitusta toiminnosta talletetaan KB:hen
- ★ KB:n käyttö mahdollistaa agentin toiminnan määrittämisen *tietämyksen tasolla* sen sijaan että antaisimme suoraan toteutusmääritelmän
- ★ Agentin toiminnan määräämiseksi riittää antaa sen tiedot ja tavoite
- ★ Tietämyksen tasolla toimiminen on *deklaratiiivinen* lähestymistapa; *proseduraalisessa* tavassa puolestaan toiminnot koodataan suoraan

32

Esimerkipeli

L		V	
(H)	(K)		V
L		V	
(A)	V		V

- ★ Oheisessa lähtötilanteessa agentti voi päätellä molempien mahdollisten siirtymäruutujen ([1,2] ja [2,1]) olevan turvallisia, koska [1,1]:ssä ei ole löyhkää eikä viimaa
- ★ Siirtyminen [2,1]:een saa agentin havainnoimaan viimaa, joten ruutu [2,2] tai [3,1] (tai molemmat) on kuoppa
- ★ Tämän jälkeen vain ruutu [1,2] on turvallinen vierailematon ruutu

33

35

- ★ Peli päättyy agentin kuolemaan tai aarteen poimimiseen
- ★ Hirviön ja kullan sijainti arvotaan tasaisen jakauman mukaan muiden ruutujen kuin [1,1] keskuudesta
- ★ Muut ruudut kuin [1,1] sisältävät kuopan todennäköisyydellä 0.2
- ★ Koordinaattiakselin suuntaisesti hirviön (H) viereisissä ruuduissa agentti (A) havainnoi löyhkän (L) ja kuopan (K) viereisissä ruuduissa viiman (V)
- ★ Kulta havaitaan vasta samassa ruudussa, seinään törmääminen havaitaan ja hirviön kuolinhuuto kuuluu kaikkialle ruudukkomailmaan

- ★ Havainto ruudussa [1,2] on löyhkä, näin ollen
  - ◇ Hirviö ei oletuksen perusteella voi olla ruudussa [1,1]. Toisaalta se ei voi olla ruudussa [2,2] (koska muuten ruudussa [2,1] olisi havaittu löyhkä), joten hirviön on oltava ruudussa [1,3]
  - ◇ Ruudussa [2,2] ei voi olla kuoppaa, joten sen on oltava ruudussa [3,1]

(H)	(K)		
(A)			V
	V		

34

36

2.1 Logiikka

- ★ KB:n muodostavien lauseiden syntaksi määräytyy valitun tietämyksen-esityskielen perusteella
- ★ Logiikassa kielen semantiikka määrittää lauseiden *totuuden* suhteessa *malleihin* (mahdollisiin maailmoihin)
- ★ Lause β seuraa loogisesti lauseesta α ,

$$\alpha \models \beta,$$
 joss kaikissa malleissa, joissa α on tosi, myös β on tosi
- ★ Toisin sanoen: jos α on tosi, niin myös β :n on oltava tosi
- ★ Tarkastellaan esimerkipelin ruutuja [1,2], [2,2] ja [3,1] sekä sitä sisältävätkö ne kuopan

37

- ★ Tieto on binäärinen, joten tälle tilanteelle on $2^3 = 8$ mahdollista mallia
- ★ Koska ruudussa [1,1] ei tehty havaintoja ja ruudussa [2,1] havaittiin viimaa, niin KB:n malleja ovat ne joissa on kuoppa ruudussa [2,2] tai [3,1] tai molemmissa
- ★ Nämä kolme mallia yhdessä sen kanssa, jossa kummassakaan mainitussa ruudussa ei ole kuoppaa ovat johtopäätöksen $\alpha_1 = \text{"Ruudussa [1,2] ei ole kuoppaa"}$ mallit
- ★ Kaikissa malleissa, joissa KB on tosi myös α_1 on tosi, joten $KB \models \alpha_1$
- ★ Sen sijaan johtopäätös $\alpha_2 = \text{"Ruudussa [2,2] ei ole kuoppaa"}$ on epätosi joissain malleissa, joissa KB on tosi

38

- ★ Näin ollen $KB \not\models \alpha_2$
- ★ Täten toimiva looginen päättelyalgoritmi on *mallintarkistus*, koska kaikki mahdolliset mallit käydään läpi sen selvittämiseksi onko α tosi kaikissa malleissa, joissa KB on
- ★ Jos päättelyalgoritmi i voi johtaa α :n KB:stä, niin merkitään $KB \vdash_i \alpha$
- ★ Päättelyalgoritmi, joka johtaa vain loogisia seurauksia on *eheä* (sound, myös totuudensäilyttävä)
- ★ Toinen päättelyalgoritmita kaivattu ominaisuus on *täydellisyys* (completeness): se kykenee johtamaan kaikki loogiset seuraukset

39

2.2 Propositiologiikka

- ★ *Atomilauseita* ovat propositiesymbolit $P, Q, R, \dots$
- ★ Kukin propositiesymboli vastaa väittämää, joka voi olla tosi tai epätosi
- ★ Erikoisasemassa olevat symbolit T on aina tosi ja E on aina epätosi
- ★ Loogisilla konnektiiveilla muodostetaan monimutkaisempia propositiota yksinkertaisemmista
  - ◇ $\neg$ *Negatio*. *Literaali* on joko (positiivinen) atomilause tai negatoitu atomilause
  - ◇ $\wedge$ (ja) *Konjunktion* tekijöitä ovat *konjunktit*
  - ◇ $\vee$ (tai) *Disjunktion* osat ovat *dis-*

40

junkteja

- ◇ ⇒ Implikaatiolla on etu- (premissi, ehto) ja takajäsen (johtopäätös)
- ◇ ⇔ (joss) Ekvivalenssi

★ BNF-esityksenä:

Lause → Atomilause | P-lause
 Atomilause → T | E | Symboli
 Symboli → P | Q | R | ...
 P-lause → ¬Lause
 | (Lause ∧ Lause)
 | (Lause ∨ Lause)
 | (Lause ⇒ Lause)
 | (Lause ⇔ Lause)

41

★ Mv. lauseen totuusarvo voidaan laskea rekursiivisesti

- ◇ E on epätosi ja T tosi missä tahansa mallissa
- ◇ Mallin on asetettava propositiesymbolien totuusarvo
- ◇ P-lauseen arvo määräytyy totuustaulun mukaisesti

P	Q	¬P	P ∧ Q	P ∨ Q
E	E	T	E	E
E	T	T	E	T
T	E	E	E	T
T	T	E	T	T

P	Q	P ⇒ Q	P ⇔ Q
E	E	T	T
E	T	T	E
T	E	E	E
T	T	T	T

43

Tietämyskanta

- $R_1 : \neg K_{1,1}$
- $R_2 : V_{1,1} \Leftrightarrow (K_{1,2} \vee K_{2,1})$
- $R_3 : V_{2,1} \Leftrightarrow (K_{1,1} \vee K_{2,2} \vee K_{3,1})$
- $R_4 : \neg V_{1,1}$
- $R_5 : V_{2,1}$

- $R_6 : (V_{1,1} \Rightarrow (K_{1,2} \vee K_{2,1})) \wedge ((K_{1,2} \vee K_{2,1}) \Rightarrow V_{1,1})$
- $R_7 : ((K_{1,2} \vee K_{2,1}) \Rightarrow V_{1,1})$
- $R_8 : (\neg V_{1,1} \Rightarrow \neg (K_{1,2} \vee K_{2,1}))$
- $R_9 : \neg (K_{1,2} \vee K_{2,1})$
- $R_{10} : \neg K_{1,2} \wedge \neg K_{2,1}$
- $R_{11} : \neg V_{1,2}$
- $R_{12} : V_{1,2} \Leftrightarrow (K_{1,1} \vee K_{2,2} \vee K_{3,1})$
- $R_{13} : \neg K_{2,2}$
- $R_{14} : \neg K_{1,3}$
- $R_{15} : K_{1,1} \vee K_{2,2} \vee K_{3,1}$
- $R_{16} : K_{1,1} \vee K_{3,1}$
- $R_{17} : K_{3,1}$

45

- ★ Mallintarkistukseen perustuva algoritmi on eheä, koska se toteuttaa suoraan loogisen seuraamisen määritelmän
- ★ Se on myös täydellinen, koska se toimii mille tahansa KB:lle ja α :lle aina pysähtyen — mahdollisia malleja on "vain" äärellinen määrä
- ★ Jos KB ja α sisältävät yhteensä n symbolia, niin malleja on 2^n kpl
- ★ Itse asiassa kaikkien tunnettujen propositiologiikan päättelyalgoritmien pahimman tapauksen aikavaativuus on eksponentiaalinen syötteen koon suhteen
- ★ Propositiologiikan loogisen seuraamisen päätösongelma on co-NP-täydellinen

47

★ Sulkeiden vähentämiseksi konnektiivien presedenssiksi eli sitovuudeksi sovitaan järjestys $\neg, \wedge, \vee, \Rightarrow, \Leftrightarrow$

★ Täten esimerkiksi lause

$$\neg P \vee Q \wedge R \Rightarrow S$$

on ekvivalentti seuraavan lauseen kanssa

$$((\neg P) \vee (Q \wedge R)) \Rightarrow S$$

★ Propositiologiikan semantiikka antaa säännöt lauseiden totuusarvon määrittämiseksi mallien suhteen

★ Propositiologiikassa malli kiinnittää kaikkien propositiesymbolien totuusarvon

★ $\mathcal{M}_1 = \{ K_{1,2} = \mathbf{E}, K_{2,2} = \mathbf{E}, K_{3,1} = \mathbf{T} \}$

42

★ Esim. lauseen $\neg K_{1,2} \wedge (K_{2,2} \vee K_{3,1})$ totuusarvo mallissa $\mathcal{M}_1$ on

$$\mathbf{T} \wedge (\mathbf{E} \vee \mathbf{T}) = \mathbf{T}$$

★ Looginen tietämuskanta KB, joka on muodostettu alkaen tyhjästä operaatioin $\text{TELL}(KB, S_1), \dots, \text{TELL}(KB, S_n)$ on lauseiden konjunktio $KB = S_1 \wedge \dots \wedge S_n$

★ KB:tä voidaan siis käsitellä loogisena lauseena

★ Seuraavassa propositiesymbolien tulkinta on:

◇ $K_{i,j}$ on tosi jos ruudussa $[i, j]$ on kuoppa

◇ $V_{i,j}$ on tosi jos ruudussa $[i, j]$ on viimaa

44

★ Varsinainen tavoitteemme on päätellä pätee $KB \models \alpha$ jollekin α

★ Onko esim. $K_{2,2}$ looginen seuraus tietämuksestämme

★ Esimerkissämme kahden ensimmäisen ruudun vierailun aikana relevantteja propositiesymboleja on 7 kpl, joten mahdollisia malleja on $2^7 = 128$ kpl

★ Vain kolmessa näistä $KB = R_1 \wedge \dots \wedge R_5$ on tosi

★ Mallintarkistusalgoritilla voimme todeta, että $\neg K_{1,2}$ on tosi kaikissa näissä kolmessa mallissa, joten ruudussa $[1, 2]$ ei ole kuoppaa

★ Sen sijaan $K_{2,2}$ on tosi kahdessa ja epätosi yhdessä KB:n mallista, joten emme vielä kykene päättämään ruudun $[2, 2]$ kuoppaisuutta

46

★ Lauseet α ja β ovat loogisesti ekvivalentteja $\alpha \equiv \beta$ jos ne ovat tosia samoissa malleissa:

$$\alpha \equiv \beta \text{ joss } \alpha \models \beta \text{ ja } \beta \models \alpha$$

★ Lause on *validi* eli *tautologia* jos se on tosi kaikissa malleissa

$$P \vee \neg P$$

★ Jokainen validi lause on loogisesti ekvivalentti arvon T kanssa

★ *Deduktioteoreema*: Mille tahansa lauseille α ja β ,

$$\alpha \models \beta \text{ joss lause } (\alpha \Rightarrow \beta) \text{ on validi}$$

★ Mallintarkistusalgoritmin voi ajatella tarkistavan lauseen $(KB \Rightarrow \alpha)$ validisuuden

48

★ Lause on *toteutuva* (satisfiable), jos on olemassa malli, jossa se on tosi

★ Esim. KB $R_1 \wedge \dots \wedge R_5$ on toteutuva, koska on olemassa kolme sen *toteuttavaa* mallia

★ Propositiologiikan toteutuvuusongelma oli ensimmäinen NP-täydelliseksi todistettu ongelma (Cook 1971)

★ α on validi joss $\neg\alpha$ ei ole toteutuva

★ Kääntäen: α on toteutuva joss $\neg\alpha$ ei ole validi

★ Ristiriitaan perustuva todistus:

$\alpha \models \beta$ joss lause $(\alpha \wedge \neg\beta)$ ei ole toteutuva

49

$(\alpha \wedge \beta) \equiv (\beta \wedge \alpha)$	kommutatiivisuus
$(\alpha \vee \beta) \equiv (\beta \vee \alpha)$	kommutatiivisuus
$((\alpha \wedge \beta) \wedge \gamma) \equiv (\alpha \wedge (\beta \wedge \gamma))$	assosiatiivisuus
$((\alpha \vee \beta) \vee \gamma) \equiv (\alpha \vee (\beta \vee \gamma))$	assosiatiivisuus
$\neg(\neg\alpha) \equiv \alpha$	negation poisto
$(\alpha \Rightarrow \beta) \equiv (\neg\beta \Rightarrow \neg\alpha)$	kontraposio
$(\alpha \Rightarrow \beta) \equiv (\neg\alpha \vee \beta)$	implikaation poisto
$(\alpha \Leftrightarrow \beta) \equiv ((\alpha \Rightarrow \beta) \wedge (\beta \Rightarrow \alpha))$	ekvivalenssin poisto
$\neg(\alpha \wedge \beta) \equiv (\neg\alpha \vee \neg\beta)$	de Morgan
$\neg(\alpha \vee \beta) \equiv (\neg\alpha \wedge \neg\beta)$	de Morgan
$(\alpha \wedge (\beta \vee \gamma)) \equiv ((\alpha \wedge \beta) \vee (\alpha \wedge \gamma))$	distriutiivisuus
$(\alpha \vee (\beta \wedge \gamma)) \equiv ((\alpha \vee \beta) \wedge (\alpha \vee \gamma))$	distriutiivisuus

★ Pyritään *todistamaan* ettei ruudussa [1, 2] ole kuoppaa

★ Ekvivalenssin poistolla säännöstä R_2 saadaan

$$(V_{1,1} \Rightarrow (K_{1,2} \vee K_{2,1})) \wedge ((K_{1,2} \vee K_{2,1}) \Rightarrow V_{1,1})$$

★ Soveltamalla tähän konjunktin poistoa seuraa $((K_{1,2} \vee K_{2,1}) \Rightarrow V_{1,1})$

★ Kontrapositiolla

$$(\neg V_{1,1} \Rightarrow \neg(K_{1,2} \vee K_{2,1}))$$

★ Soveltamalla tähän ja sääntöön R_4 : $\neg V_{1,1}$ Modus Ponensia saadaan

$$\neg(K_{1,2} \vee K_{2,1})$$

★ Lopulta de Morganin säännöllä voidaan todeta

$$\neg K_{1,2} \wedge \neg K_{2,1}$$

52

★ Koska päättely propositiologiikassa on NP-täydellistä, niin pahimmassa tapauksessa todistuksen etsiminen on yhtä tehotonta kuin mallintarkastus

★ Käytännössä kuitenkin irrelevanttien tietojen huomiotta jättäminen usein tekee todistamisen tehokkaaksi

★ Esim. edellisen todistuksen maalisymboli $K_{1,2}$ esiintyy vain KB:n säännössä R_2 , jossa mainitut muut symbolit $V_{1,1}$ ja $K_{2,1}$ puolestaan esiintyvät sen lisäksi vain säännössä R_4

★ Näin ollen säännöissä R_1 , R_3 ja R_5 mainittuja symboleja $V_{2,1}$, $K_{1,1}$, $K_{2,2}$ ja $K_{3,1}$ ei tarvitse huomioida

★ Logiikan *monotonisuus*: loogisten seurausten määrä voi vain kasvaa lisääntyneen tiedon myötä

53

Resoluutio

★ Yhdistettynä täydelliseen hakualgoritmiin edellä esitetyt päättelysääntöt ovat täydellinen päättelyalgoritmi

★ Kuitenkin yhdenkin päättelysääntön poistaminen tuhoaa algoritmin täydellisyyden

★ Resoluutio on yksi ainoa päättelysääntö, joka yhdistettynä täydelliseen hakualgoritmiin antaa täydellisen päättelyalgoritmin

★ Kahden literaalin lauseisiin rajoitettu resoluutioaskel on

$$\frac{l_1 \vee l_2, \neg l_2 \vee l_3}{l_1 \vee l_3}$$

54

★ Kun agentti siirtyy ensimmäisen kerran tutkimaan ruutua [1, 2], niin se aistii löyhkän muttei viimaa

$$R_{11} : \neg V_{1,2}$$

$$R_{12} : V_{1,2} \Leftrightarrow (K_{1,1} \vee K_{2,2} \vee K_{1,3})$$

★ Vastaavalla päättelyllä kuin edellä, voimme todeta ettei ruuduissa [2, 2] ja [1, 3] ole kuoppaa

$$R_{13} : \neg K_{2,2} \text{ ja } R_{14} : \neg K_{1,3}$$

★ Ekvivalenssin poisto sovellettuna sääntöön R_3 yhdessä Modus Ponensin ja sääntön R_5 kanssa antaa

$$R_{15} : K_{1,1} \vee K_{2,2} \vee K_{3,1}$$

★ Resoluutioaskel sovellettuna R_{13} ja

55

R_{15} sääntöihin antaa

$$R_{16} : K_{1,1} \vee K_{3,1}$$

★ Edelleen resoluutioaskel sovellettuna R_1 ja R_{16} sääntöihin antaa $R_{17} : K_{3,1}$

★ Edellä käytettiin yksikköresoluutiota

$$\frac{l_1 \vee \dots \vee l_k, m}{l_1 \vee \dots \vee l_{i-1} \vee l_{i+1} \vee \dots \vee l_k},$$

missä l_i ja m ovat komplementaariset literaalit

★ Yleisessä muodossa resoluutioaskel sallii mv. määrän komplementaarisia literaaleja

★ Resoluutioaskelen johtopäätöksestä tulee poistaa literaalien duplikaatit

$$\frac{(A \vee B), (A \vee \neg B)}{A}$$

56

2.3 Päättely propositiologiikassa

★ **Modus Ponens**

$$\frac{\alpha \Rightarrow \beta, \alpha}{\beta}$$

★ **Konjunktin eliminointi**

$$\frac{\alpha \wedge \beta}{\alpha}$$

★ Nämä kaksi sääntöä ovat eheitä aina, ei ole tarvetta tehdä mallintarkistusta, vaan sääntöjä voidaan soveltaa suoraan

★ Seuraavista tunnetuista loogisista ekvivalensseista saadaan kustakin kaksi päättelysääntöä

★ Sen sijaan esim. Modus Ponensia ei voi kääntää

50

- ★ Resoluutio on ehea päättelysääntö ja se on myös täydellinen
- ★ Tosin resoluutiolla ei voi tiedosta, että A on tosi saada johtopäätöstä $A \vee B$
- ★ Sen sijaan resoluutiolla voidaan tarkistaa onko $A \vee B$ tosi
- ★ Osoittaaksemme, että $KB \models \alpha$ osoitamme, että $(KB \wedge \neg \alpha)$ on toteutumaton
- ★ Ensinnäkin $(KB \wedge \neg \alpha)$ muunnetaan konjunkttiiviseen normaalimuotoon (CNF) ja resoluutioalgoritmia sovelletaan sen tekijöihin
- ★ Lopulta joko ei ole uusia lisättäviä tekijöitä, jolloin α ei ole KB :n looginen seuraus, tai resoluutioaskel tuottaa tyhjän tekijän (= E), jolloin $KB \models \alpha$

57

Hornin lauseet

- ★ Tietämyksen esittämiseen riittävät usein implikaatiosäännöt, esim.

$$(Paikka_{1,1} \wedge Viima) \Rightarrow V_{1,1}$$

- ★ Säännön etujäsentä, joka muodostuu positiivisten literaalien konjunktiossa, kutsutaan lauseen *rungoksi* (body)
- ★ Myös takajäsen on negatoimaton ja sitä nimitetään lauseen *kärjeksi* (head)
- ★ Jos Hornin lauseella ei ole lainkaan runkoa, niin kyseessä on *fakta*
- ★ Hornin lause $P_1 \wedge \dots \wedge P_n \Rightarrow Q$ on loogisesti ekvivalentti disjunktion $(\neg P_1 \vee \dots \vee \neg P_n \vee Q)$ kanssa. Literaaleista siis korkeintaan yhden sallitaan olla positiivinen propositio

58

- ★ Päättely Hornin lauseilla voi perustua joko *eteen- tai taaksepäin ketjutukseen*
- ★ Molemmat päättelysuunnat ovat luontevia
- ★ Loogisen seuraamisen tutkimisen aikavaativuus Hornin lauseilla on vain lineaarista tietämyskannan koon suhteen
- ★ Eteenpäin ketjutus (*datalähtöinen päättely*) tutkii minkä kaikkien sääntöjen runko toteutuu tunnettujen faktojen perusteella ja lisää niiden kärjet uusiksi faktoiksi tietämyskantaan
- ★ Kyseessä on siis toistuva Modus Ponens -säännön soveltaminen

59

- ★ Prosessi jatkuu kunnes annettu kysely q on lisätty faktojen joukkoon tai kunnes uusia päätelmiä ei enää voida tehdä
- ★ Eteenpäin ketjutus on sekä ehea että täydellinen päättelyalgoritmi
- ★ Taaksepäin ketjutus on *tavoiteohjattua päättelyä* (goal-directed)
- ★ Annetun kyselyn q totuus pyritään toteamaan tarkastelemalla sellaisia sääntöjä, joiden kärki q on
- ★ Taaksepäin ketjuttaen tutkitaan sääntöjen runkojen konjunktien totuutta
- ★ Taaksepäin ketjutus käsittelee vain relevantteja faktoja kun taas eteenpäin ketjutus tuottaa sokeasti kaikki

60

2.4 Propositiologiikan riittämättömyys

- ★ Jo äärimmäisen yksinkertaisessa peliesimerkissämme propositiologiikan ilmaisuvoima osoittautuu riittämättömäksi
- ★ Tietämyskannan alustamiseksi pelin säännöillä meidän on jokaiselle ruudulle $[x, y]$ annettava sääntö viiman tuntemuksesta (sekä vastaava sääntö löyhkän aistimukselle)

$$\forall x, y \Leftrightarrow (K_{x,y+1} \vee K_{x,y-1} \vee K_{x+1,y} \vee K_{x-1,y})$$

- ★ Hirviöitä on ainakin yksi

$$H_{1,1} \vee H_{1,2} \vee \dots \vee H_{4,3} \vee H_{4,4}$$

ja toisaalta korkeintaan yksi, joka voidaan ilmaista sääntöparein

$$\neg H_{1,1} \vee \neg H_{1,2}$$

- ★ Kun KB :hen vielä lisätään säännöt $\neg K_{1,1}$ ja $\neg H_{1,1}$, niin pelkästään näihin yksinkertaisiin sääntöihin on tarvittu $2 + 2 \cdot 16 + 1 + 120 = 155$ sääntöä ja eri symboleita on käytössä 64 kappaletta
- ★ Mallintarkastuksen tulisi käydä läpi $2^{64} \approx 1.8 \times 10^{19}$ mahdollista mallia
- ★ Tehokkaammilla päättelyalgoritmeilla tätäkin esitystä toki voidaan käyttää
- ★ Lisäksi KB ei vielä suinkaan sisällä pelin kaikkia sääntöjä (nuoli, kulta, seinät) eikä tietoa agentin mahdollisista toiminnoista (rintamasuunta, askelet eteenpäin), joten sitä ei voi käyttää toimintojen valintaan
- ★ Raskautensa lisäksi propositiologiikka on epätydyttävä ratkaisu

62

2.5 Predikaattilogiikka

Lause	→	Atomilause
		(Lause Konnektiivi Lause)
		Kvanttori M-lista Lause
		$\neg$ Lause
Atomilause	→	Predikaatti (T-lista)
		Termi = Termi
T-lista	→	Termi Termi, T-lista
Termi	→	Funktio (T-lista)
		Vakio
		Muuttuja
Konnektiivi	→	$\wedge$ $\vee$ $\Rightarrow$ $\Leftrightarrow$
Kvanttori	→	$\forall$ $\exists$

63

M-lista	→	Muuttuja Muuttuja, M-lista
Vakio	→	A X_1 <i>Jussi</i> <i>Meeri</i> ...
Muuttuja	→	a x s ...
Predikaatti	→	Teekkari On-väriiltään Äiti
Funktio	→	Isä Vasen-jalka ...

- ★ (1. kertaluvun) predikaattilogiikan maailmassa on *olioita*, joilla on *ominaisuuksia*, ja joiden välillä vallitsee *suhteita*
  - ★ Vakiosymbolit viittaavat olioihin, predikaattisymbolit suhteisiin eli n -paikkaisiin relaatioihin ja ominaisuudet ovat yksipaikkaisia relaatioita
- Teekkari(Jussi), Äiti(Jussi, Meeri)

64

* Funktio on totaalinen kuvaus, joka liittää argumenttiensa järjestettyyn kokoelmaan täsmälleen yhden tuloksen

* Kvanttorit antavat mahdollisuuden universaaliin ja eksistentiaaliseen kvantifointiin

$$\forall y \text{ Teekkari}(y) \Rightarrow \text{Tupsuilee}(y)$$

$$\exists x \text{ Isä}(\text{Jussi}) = x$$

* Semantiikan määrittämiseksi syntaktiset merkinnät (vakio-, predikaatti- ja funktiosymbolit) on sidottava *tulkinnalla* (interpretation) (reaali)maailman vastineisiinsa

* Maailma yhdessä merkintöjen tulkinnan kanssa muodostavat predikaattilogiikan mallin

65

* Koska $\forall$ on itse asiassa konjunktio yli maailman olioiden ja $\exists$ disjunktio, niin ne noudattavat de Morganin sääntöjä

$$\forall x \neg \phi(x) \equiv \neg \exists x \phi(x)$$

$$\neg \forall x \phi(x) \equiv \exists x \neg \phi(x)$$

$$\forall x \phi(x) \equiv \neg \exists x \neg \phi(x)$$

$$\neg \forall x \neg \phi(x) \equiv \exists x \phi(x)$$

* Yhtäsuuruus on erikoisasemassa oleva relaatio, jonka tulkintaa ei voi asettaa

* Termit t_1 ja t_2 ovat tässä relaatiossa vain jos niiden tulkinta on sama olio

67

Sukulaisuussuhteita

$$\forall m, c \text{ Mother}(c) = m$$

$$\Leftrightarrow \text{Female}(m) \wedge \text{Parent}(m, c).$$

$$\forall w, h \text{ Husband}(h, w) \Leftrightarrow \text{Male}(h) \wedge \text{Spouse}(h, w).$$

$$\forall x \text{ Male}(x) \Leftrightarrow \neg \text{Female}(x).$$

$$\forall p, c \text{ Parent}(p, c) \Leftrightarrow \text{Child}(c, p).$$

$$\forall g, c \text{ Grandparent}(g, c)$$

$$\Leftrightarrow \exists p \text{ Parent}(g, p) \wedge \text{Parent}(p, c).$$

$$\forall x, y \text{ Sibling}(x, y)$$

$$\Leftrightarrow x \neq y \wedge \exists p \text{ Parent}(p, x) \wedge \text{Parent}(p, y).$$

66

Peanon aksioomat

* Määrittelevät *luonnolliset luvut* ja yhteenlaskun yhden vakiosymbolin 0 ja seuraajafunktion S avulla

$$\text{NatNum}(0).$$

$$\forall n \text{ NatNum}(n) \Rightarrow \text{NatNum}(S(n)).$$

* Luonnolliset luvut siis ovat $0, S(0), S(S(0)), \dots$

* Seuraajaftion ominaisuuksia

$$\forall n 0 \neq S(n).$$

$$\forall m, n m \neq n \Rightarrow S(m) \neq S(n).$$

* Yhteenlasku ja seuraajaftio

$$\forall m \text{ NatNum}(m) \Rightarrow +(m, 0) = m.$$

$$\forall m, n \text{ NatNum}(m) \wedge \text{NatNum}(n)$$

$$\Rightarrow +(S(m), n) = S(+(m, n)).$$

69

Joukot

* Joukkojen määrittelemiseksi käytämme

◊ vakiosymbolia $\{ \}$, joka viittaa tyhjään joukkoon

◊ yksipaikkaista predikaattia Set , joka on tosi joukoille

◊ kaksipaikkaisia predikaatteja $x \in s$ ja $s_1 \subseteq s_2$

◊ Binäärisiä funktioita ovat $s_1 \cup s_2$, $s_1 \cap s_2$ ja $\{ x \mid s \}$, joka viittaa siihen joukkoon, joka saadaan kun alkio x lisätään joukkoon s

* Joukkoja ovat vain tyhjä joukko ja ne, jotka on muodostettu lisäämällä alkioita joukkoihin

$$\forall s \text{ Set}(s) \Leftrightarrow s = \{ \} \vee$$

$$\exists x, s_2 \text{ Set}(s_2) \wedge s = \{ x \mid s_2 \}.$$

70

* Tyhjällä joukolla ei ole alkioita

$$\neg \exists x, s \{ x \mid s \} = \{ \}.$$

* Samaa alkioita ei voi lisätä joukkoon kahdesti $\forall x, s x \in s \Leftrightarrow s = \{ x \mid s \}$.

* Joukossa on vain siihen lisätyt alkiot

$$\forall x, s x \in s \Leftrightarrow [\exists y, s_2$$

$$(s = \{ y \mid s_2 \} \wedge (x = y \vee x \in s_2))].$$

* Joukkojen sisältyvyys

$$\forall s_1, s_2 s_1 \subseteq s_2 \Leftrightarrow (\forall x x \in s_1 \Rightarrow x \in s_2).$$

* Joukkojen ekvivalenssi

$$\forall s_1, s_2 (s_1 = s_2) \Leftrightarrow (s_1 \subseteq s_2 \wedge s_2 \subseteq s_1).$$

$$\forall x, s_1, s_2 x \in (s_1 \cap s_2) \Leftrightarrow (x \in s_1 \wedge x \in s_2).$$

$$\forall x, s_1, s_2 x \in (s_1 \cup s_2) \Leftrightarrow (x \in s_1 \vee x \in s_2).$$

71

2.6 Päätely

predikaattilogiikassa

* Jos predikaattilogiikan lauseista eliminoidaan kvanttorit, niin voidaan siirtyä propositiologiikan lauseisiin ja käyttää tuttuja päätelysääntöjä

* Universaalikvantioidun lauseen $\forall v \alpha$ muuttuja v voidaan korvata millä tahansa *perustermillä* (ground term), joka ei sisällä muuttujia

* *Sijoitus* eli *substituutio* θ on sidontalista, jossa kullekin muuttujalle annetaan sen korvaava perustermi

* Merk. $\alpha(\theta)$ on lause, joka saadaan kun sijoitusta θ sovelletaan lauseeseen α

72

- ★ Universaalikvanttorin eliminoimiseksi voimme päätellä

$$\frac{\forall v \alpha}{\alpha(\{v/g\})}$$

missä v on mikä tahansa muuttuja ja g mv. perustermi

- ★ Eksistenssivanttorin eliminoimisessa muuttuja v korvataan *Skolem vakiolla* k , joka ei ennestään esiinny tietämuskannassa

$$\frac{\exists v \alpha}{\alpha(\{v/k\})}$$

- ★ Esimerkiksi voimme lauseesta $\exists x \text{Isä}(Jussi) = x$ päätellä *instantiation* $\text{Isä}(Jussi) = F_1$, missä F_1 on uusi vakio

73

- ★ Herbrandin kuuluisan tuloksen mukaan 1. kertaluvun teorian loogisilla seurauksilla on todistus "propositionalisoidussa" teoriassa, joka käsittelee vain äärellistä osaa siitä

- ★ Täten sisäkkäisiä funktioita voidaan käsitellä syvyyden mukaan kasvavassa järjestyksessä ilman, että menetetään mahdollisuus johtaa kaikki loogiset seuraukset

- ★ Päätely on siis täydellistä

- ★ Analogia Turingin koneiden pysähtymisongelmaan kuitenkin osoittaa, että *ongelma on ratkeamaton*

- ★ Tarkemmin: *ongelma on osittain ratkeava*, hahmoteltu menetelmä löytää todistuksen loogisille seurauksille

75

Samaistus

- ★ Eliminoimalla eksistenssivanttorit korvaamalla muuttujat Skolem vakioilla ja universaalikvanttorit kaikilla mahdollisilla instantiaatioillaan, muuttuu tietämuskanta oleellisesti propositionaaliseksi

- ★ Muuttujattomat atomilauseet kuten *Teekkari(Jussi)* ja *Äiti(Jussi, Meeri)* on vain nähtävä propositiesymboleina

- ★ Täten propositiologiikan päätelyä voidaan soveltaa predikaattilogiikan lauseisiin

- ★ Jos tietämuskannassa kuitenkin käytetään funktiosymboleita, niin mahdollisten korvaavien perustermien lkm on ääretön

$$\text{Isä}(\text{Isä}(\text{Isä}(Jussi)))$$

74

- ★ Päätely propositiologiikassa on ilmiselvästi turhan raskasta

- ★ Muuttujasijoitusten aukikirjoittaminen vaikuttaa turhalta

- ★ Jos meillä on sijoitus θ s.e. $p'_i(\theta) = p_i$, kaikilla i , missä p'_i ja p_i ovat atomilauseita kuten myös q , niin voimme käyttää *yleistettyä Modus Ponensia*

$$\frac{p'_1, \dots, p'_n, (p_1 \wedge \dots \wedge p_n \Rightarrow q)}{q(\theta)}$$

- ★ Esimerkiksi faktasta *Teekkari(Jussi)* sekä lauseista $\forall x \text{Ahkera}(x)$ ja $\forall y \text{Teekkari}(y) \wedge \text{Ahkera}(y) \Rightarrow \text{Menestyjä}(y)$ voimme päätellä *Menestyjä(Jussi)* sidonnan $\{y/Jussi, x/Jussi\}$ perusteella

76

- ★ Yleistetty Modus Ponens on eheä päätelysääntö

- ★ Samaan tapaan kuin yMP voidaan "korottaa" propositiologiikasta predikaattilogiikkaan, voidaan myös eteen- ja taaksepäin ketjutus sekä resoluutio muokata

- ★ Päätelyalgoritmeissa keskeinen käsite on lauseiden *samaistus* (unification)

- ★ Samaistusalgoritmi UNIFY palauttaa syötteenä annetut lauseet samastavan sijoituksen, jos sellainen on olemassa

$$\text{UNIFY}(p, q) = \theta, \text{ s.e. } p(\theta) = q(\theta)$$

muuten samaistus epäonnistuu (fail)

77

$$\text{UNIFY}(\text{Tuntee}(Jussi, x), \text{Tuntee}(Jussi, Jaan)) = \{x/Jaana\}$$

$$\text{UNIFY}(\text{Tuntee}(Jussi, x), \text{Tuntee}(y, Pekka)) = \{x/Pekka, y/Jussi\}$$

$$\text{UNIFY}(\text{Tuntee}(Jussi, x), \text{Tuntee}(y, \text{Äiti}(y))) = \{y/Jussi, x/\text{Äiti}(Jussi)\}$$

$$\text{UNIFY}(\text{Tuntee}(Jussi, x), \text{Tuntee}(x, \text{Elina})) = \text{fail}$$

- ★ Viimeinen samaistus epäonnistuu, koska muuttujaa x ei voida samanaikaisesti sitoa sekä *Jussi*in että *Elina*an

- ★ Koska muuttujat ovat universaalikvantifioituja, niin *Tuntee(x, Elina)* tarkoittaa, että kaikki tuntevat *Elinan*

- ★ Näin ollen samaistuksen pitäisi onnistua

78

- ★ Ongelman edellä aiheuttaa saman muuttujanimen käyttö

- ★ Toisaalta eri lauseiden muuttujanimillä ei ole merkitystä (ennen sidontaa) ja muuttujien nimentä voidaan standardoida

- ★ Mahdollisia samaistuksia on useita, mikä niistä tulisi palauttaa?

- ★ Samaistusalgorin edellytetään palauttavan kaikkein yleisimmän samaistuksen

- ★ Mitä vähemmän rajoituksia (sitomisia vakioihin) muuttujasijoitus asettaa, sitä yleisempi se on

$$\begin{aligned} &\text{UNIFY}(\text{Tuntee}(Jussi, x), \text{Tuntee}(y, z)) \\ &\quad \{y/Jussi, z/x\} \\ &\quad \{y/Jussi, x/Jussi, z/Jussi\} \end{aligned}$$

79

Eteenpäin ketjutus

- ★ Kuten edellä, tarkastelemme Hornin normaalimuodossa olevia tietämuskantoja

- ★ Jokainen lause on siis atomilause tai implikaatio, jonka runko on positiivisten atomilauseiden konjunktio ja kärki on yksittäinen positiivinen atomilause

$$\text{Teekkari}(Jussi)$$

$$\text{Ahkera}(x)$$

$$\text{Teekkari}(y) \wedge \text{Ahkera}(y) \Rightarrow \text{Menestyjä}(y)$$

- ★ Nyt vaan atomilauseet voivat sisältää myös muuttujia

- ★ Muuttujat ovat aina universaalisesti kvantifioituja

80

* Kuten propositiologiikassa lähtien liikkeelle faktoista, soveltaen yleistettyä Modus Ponensia voidaan tehdä eteenpäin ketjuttavaa päättelyä

* Nyt on huolehdittava siitä, ettei "uusi" fakta ole pelkkä tunnetun faktan uudelleennimintä

Pitää(x, Karkki) Pitää(y, Karkki)

* Yleistetyn Modus Ponensin soveltuksena eteenpäin ketjutus on eheä päättelyalgoritmi

* Se on myös täydellinen siinä mielessä, että tietämiskannan mitä tahansa loogista seurausta koskevaan kyselyyn saadaan vastaus

81

Datalog

* Datalog tietämiskannassa ei esiinny laisinkaan funktiosymboleja

* Tässä tapauksessa voimme helposti todistaa päättelyn täydellisyyden

* Olk. tietämiskannan

- ◊ predikaattien lkm p ,
- ◊ predikaattien maksimi ariteetti (= argumenttien lkm) k ja
- ◊ vakioiden lkm n

* Vakioarvoihin sidottuja faktoja on kork. pn^k

* Täten näin monen kierroksen jälkeen on saavutettu *kiintopiste* (fixed point), jossa uudet päättelyt eivät enää ole mahdollisia

82

* Datalogilla polynominen askelten lkm riittää kaikkien loogisten seurausten generoimiseen

* Yleisessä tapauksessa joudumme vetoamaan Herbrandin tulokseen

* Kyselyllä, joka ei ole teorian (=tietämiskannan) looginen seuraus, eteenpäin ketjutus ei välttämättä pysähdy

* Esim. Peanon aksiomilla tietämiskantaan lisättäisiin faktat

NatNum(S(0)).

NatNum(S(S(0))).

NatNum(S(S(S(0)))).

...

* Päättely on vain osittain ratkeavaa

83

Taaksepäin ketjutus

* Predikaattilogiikassa taaksepäin ketjutuksessa tutkitaan niiden sääntöjen runkoja, joiden kärki samaistuu maalin kanssa

* Rungon kaikista konjunkteista tehdään rekursiivisesti maaleja

* Kun maali samaistuu faktaan (lause, jolla on kärki vaan ei runkoa) ei uusia (ali)maaleja tarvitse generoida

* Syvyysuuntainen haku

* Palautettava muuttujasijoitus koostetaan kaikkien välivaiheiden ratkaisemiseksi tarvituista sijoituksista

* Prologin päättely perustuu taaksepäin ketjutukseen

84

Logiikkaohjelmointi

* Prolog, Alain Colmerauer 1972

* Ohjelma = Hornin lauseina ilmaistu tietämiskanta

* Tietämiskantaan kohdistuvat kyselyt

* *Suljetun maailman oletus*: $\neg\phi$ oletetaan todeksi, jos lausetta ϕ ei voi johtaa tietämiskannasta

* Syntaksi: isot kirjaimet muuttujia, pienet vakioita, säännön kärki edeltää runkoa, implikaatiomerkin sijaan $:-$, pilkku konjunktioimerkin tilalla, piste päättää lauseen

```
menestyjä(X) :-
    teekkari(X), ahkera(X).
```

* Prologissa on paljon erikoismerkintöjä listoille ja aritmetiikalle

85

* Ohjelma `append(X, Y, Z)` onnistuu, jos lista Z on listojen X ja Y yhdistämisen (katenoinnin) tulos

```
append( [ ], Y, Y ).
append( [A|X], Y, [A|Z] ) :-
    append(X, Y, Z).
```

* Kysely: `append([1],[2],Z)?`
 $Z=[1,2]$

* Voimme esittää ohjelmalle myös kyselyn `append(A,B,[1,2])?`: Minkä kahden listan yhdistäminen tuottaa listan $[1,2]$?

* Vastauksena saamme mahdolliset muuttujasidonnat

```
A=[ ]   B=[1,2]
A=[1]   B=[2]
A=[1,2] B=[ ]
```

86

* Ohjelman lauseet suoritetaan järjestyksessä

* Myös säännön rungon konjunkteja käsitellään järjestyksessä (vasemmalta oikealle)

* Aritmetiikkaa varten on valmiita funktioita, joita ei enää tarvitse päättellä

◊ Esim. $X \text{ is } 4+3 \implies X=7$

* Mm. I/O hoituu sisäänrakennetuilla predikaateilla, joilla on sivuvaikutuksia

* Suljetun maailman oletus: negaatio

```
alive(X) :- not dead(X).
```

"Kaikki, joiden ei voi todistaa kuolleen, ovat elossa"

87

* Prologin negaatio ei vastaa logiikan negaatiota (suljetun maailman oletuksella)

```
vapaa_teeikkari(X) :-
    not naimisissa(X),
    teekkari(X).
```

```
teeikkari(pekka).
naimisissa(jussi).
```

* Suljetun maailman oletuksen perusteella $X=pekka$ on ohjelman ratkaisu

* Ohjelman suoritus kuitenkin epäonnistuu, koska kun $X=jussi$ epäonnistuu rungon ensimmäinen predikaatti

* Jos säännön konjunktit kirjoitettaisiin toiseen järjestykseen, niin se onnistuisi

88

★ Yhtäsuuruusvertailu onnistuu, jos tarkasteltavat termit voidaan samais-
taa

◊ Esim. $X+Y=2+3 \implies X=2, Y=3$

★ Prolog ei tee kaikkia tarpeellisia tarkistuksia muuttujasijoituksien yhteydessä

$\implies$ Päätely ei ole eheää

★ Yleensä ei kuitenkaan ongelmia

★ Syvyysuuntaisen päättelyn seurauksena voi olla ikuinen silmukka

`path(X,Z):- path(X,Y), link(Y,Z).`

`path(X,Z):- link(X,Z).`

★ Huolellisuus kuitenkin usein auttaa

`path(X,Z):- link(X,Z).`

`path(X,Z):- path(X,Y), link(Y,Z).`

89

★ Prologin suoritusta voidaan karsia *leikkauksella* (cut)

★ Negaatio leikkauksen avulla

`not X:- X, !, fail.`

`not X.`

★ Edellä *fail* aiheuttaa epäonnistumisen

★ Leikkauksen kohdalla kiinnitetään kaikki ne sidonnat, jotka on tehty säännön tutkimisen aloittamisesta lähtien

★ Rungon konjunkteille, jotka edeltävät leikkausta, ei enää yritetä muodostaa uusia ratkaisuja

★ Muita saman kärjen omaavia sääntöjä ei enää kokeilla

90

★ Prolog voi päätyä samaan ratkaisuun monen päättelypolun kautta

★ Tällöin sama ratkaisu palautetaan useita kertoja

`minimum(X,Y,X):- X<=Y.`

`minimum(X,Y,Y):- X>=Y.`

★ Molempien sääntöjen kautta löytyy sama ratkaisu kyselylle `minimum(2,2,M)?`

★ Leikkauksen käytössä päättelyn optimointiin on oltava huolellinen

`minimum(X,Y,X):- X<=Y, !.`

`minimum(X,Y,Y).`

★ Yo. ohjelma on virheellinen, esimerkiksi `minimum(2,8,8)` on siinä tosi

91

★ Prologin ja logiikkaohjelmoinnin kynnyskysymys tietysti on tehokkuus

★ Prologissa on monia tehostuskeinoja käytössä

★ Esim. sen sijaan, että alimaalille tuotettaisiin kaikki mahdolliset ratkaisut ennen seuraavaan siirtymistä, Prolog tulkki tyytyy (toistaiseksi) yhteen

★ Samoin muuttujasidonta on kullakin hetkellä yksikäiteinen, vasta umpikujaan ajautuminen ja *peruutus* voi johtaa muuttujan uudelleensitomiseen

★ Peruutus edellyttää *historiajärljen* (trail) ylläpitämistä

92

Resoluutio

★ Kurt Gödelin *täydellisyyslause* (1930)
1. kertaluvun logiikalle: jokaisella loogisella seurauksella on äärellinen todistus

★ $T \models \phi \Leftrightarrow T \vdash \phi$

★ Vasta Robinsonin (1965) resoluutioalgoritmi antoi käytännöllisen menetelmän todistusten muodostamiseksi

★ Gödelin tuloksista tunnetumpi on tietysti *epätäydellisyyslause*: matemaattisen induktion omaavan teorian kaikkia loogisia seurauksia ei voida todistaa aksioomista

★ Erityisesti tämä koskee lukuteoriaa, jota siis ei voi aksiomisoida

93

★ Resoluutiota varten lauseet on muutettava konjunktiiiviseen normaalimuotoon. Esim.

$\forall x [\forall y \text{Eläin}(y) \Rightarrow \text{Rakastaa}(x, y)]$

$\Rightarrow [\exists y \text{Rakastaa}(y, x)].$

★ Implikaation poisto

$\forall x [-\forall y \neg \text{Eläin}(y) \vee \text{Rakastaa}(x, y)]$

$\vee [\exists y \text{Rakastaa}(y, x)].$

★ Negaation siirto sisään

$\forall x [\exists y \text{Eläin}(y) \vee \neg \text{Rakastaa}(x, y)]$

$\vee [\exists y \text{Rakastaa}(y, x)].$

★ Muuttujanimien standardointi

$\forall x [\exists y \text{Eläin}(y) \vee \neg \text{Rakastaa}(x, y)]$

$\vee [\exists z \text{Rakastaa}(z, x)].$

94

★ Skolemisointi

$\forall x [\text{Eläin}(F(x)) \vee \neg \text{Rakastaa}(x, F(x))]$

$\vee \text{Rakastaa}(G(x), x).$

★ Universaalikvanttorin poisto

$[\text{Eläin}(F(x)) \vee \neg \text{Rakastaa}(x, F(x))]$

$\vee \text{Rakastaa}(G(x), x).$

★ Distributiivisuuden soveltaminen

$[\text{Eläin}(F(x)) \vee \text{Rakastaa}(G(x), x)]$

$\wedge [\neg \text{Rakastaa}(x, F(x)) \vee \text{Rakastaa}(G(x), x)].$

★ Lopputulos ei enää ole helposti ymmärrettävä, mutta se ei haittaa, koska muunnosproseduuri on automatisoitavissa

95

★ 1. kertaluvun logiikan kaksi literaalaa ovat komplementaaraisia, jos yksi voidaan samaistaa toisen negaation kanssa

★ Täten resoluutioaskel yhdellä komplementaarisella literaalilla on

$$\frac{\ell_1 \vee \dots \vee \ell_k, m}{(\ell_1 \vee \dots \vee \ell_{i-1} \vee \ell_{i+1} \vee \dots \vee \ell_k)(\theta)}$$

missä $\text{UNIFY}(\ell_i, \neg m) = \theta$

★ Resoluutio on myös predikaattilogiikalle täydellinen päättelyjärjestelmä siinä mielessä, että sen avulla voidaan tarkastaa tietämuskannan loogiset seuraukset

★ $\text{KB} \models \alpha$ todistetaan osoittamalla, että $\text{KB} \wedge \neg \alpha$ on toteutumaton ristiriidan avulla

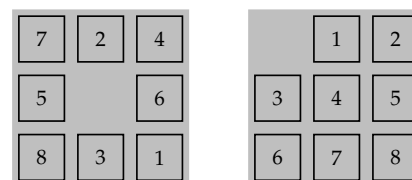
96

- ★ *Teoreemantodistimissa* logiikkaohjelmoinnin Hornin lauseisiin rajoitettu kieli on laajennettu täyteen 1. kertaluvun logiikkaan
- ★ Myös esim. Prologin tapa antaa kontrollin sekoittaa lauseiden logiikkaa on yleensä poistettu
- ★ Päättely ei riipu lauseiden tai niiden osien kirjoitusjärjestyksestä
- ★ Sovelluskohde: ohjelmien ja laitteiston verifiointi
- ★ Matematiikassa teoreemantodistimet ovat nousseet näkyvään asemaan
- ★ Esimerkiksi 1996 Otter-ohjelman seuraaja ensimmäisenä todisti, että Robbinsin 1933 esittämät aksiomat määrittävät Boolean algebran

97

- ★ Maailman mahdolliset tilat määräävät etsintäongelman *tila-avaruuden* $\mathcal{S}$
- ★ Lähtötilanteessa maailma on *alkutilassa* $s_1 \in \mathcal{S}$
- ★ Agentin tavoitteena on päätyä alkutilasta yhteen maalitiloista $G \subseteq \mathcal{S}$
- ★ Agentin mahdolliset toiminnot määritellään usein *seuraajafunktion* $S : \mathcal{S} \rightarrow \mathcal{P}(\mathcal{S})$ avulla
- ★ Kullakin tilalla $s \in \mathcal{S}$ on joukko seuraajajaloja $S(s)$, joihin voidaan siirtyä yhdessä askeleessa
- ★ Poluilla on ei-negatiivinen *kustannus*, joka yleensä on askelkustannusten summa

99

- ★ Esimerkiksi 8-puzzlen maailman mahdollisia tiloja ovat kaikki $9!/2 = 181\,440$ mahdollisuutta asettaa palat
- ★ Alkutila on yksi mahdollisista tiloista
- ★ Maalitila on yllä oikealla annettu asetelma
- ★ Seuraajafunktion mahdollisia arvoja ovat tyhjän ruudun siirtäminen vasemmalle, oikealle, ylös tai alas
- ★ Kukin siirto maksaa yhden yksikön ja polun kustannus on siirtojen lkm

101

- ★ Hakupuun solmuihin liitetään
  - ◇ tieto sitä vastaavasta tilasta,
  - ◇ linkki isäsolmuun,
  - ◇ tieto sovelletusta toiminnosta, joka on johtanut solmun laajentamiseen,
  - ◇ polun kustannus alkutilasta lähtien tätä solmua vastaavaan tilaan saakka ja
  - ◇ solmun syvyys
- ★ Hakupuun globaaleja ominaisuuksia ovat
  - ◇ (keskimääräinen tai maksimaalinen) haarautumisaste b ,
  - ◇ matalimmalla olevan maalisolmun syvyys d sekä
  - ◇ tila-avaruuden pisimmän polun pituus m

103

3. Ongelmanratkaisu ja hakualgoritmit

- ★ Tavoitehakuinen agentti pyrkii ratkaisemaan ongelmia suorittamalla toimintoja, jotka johtavat haluttuihin tiloihin
- ★ Tarkastelemme ensin tilannetta, jossa agentilla ei ole mitään ylimääräistä tietoa ongelmasta
- ★ *Sokeassa haussa* vain ratkaistavan ongelman rakenne on määritelty
- ★ Agentti pyrkii saavuttamaan maalitilan
- ★ Maailma on staattinen, diskreetti ja deterministinen

98

- ★ Ed. määritelmät määräävät luontevasti suunnatun, painotetun verkon
- ★ Yksinkertaisin tavoite etsinnässä on selvittää onko alkutilasta s_1 saavutettavissa yhtään maalitilaa
- ★ Ongelman varsinainen *ratkaisu* kuitenkin on polku alkutilasta maalitilaan
- ★ Usein tietysti huomioidaan myös polkujen kustannukset ja pyritään löytämään niiden suhteen optimaalinen polku maalitilaan
- ★ Useat tavoitehakuisen agentin tehtävät on helppo formuloida suoraan tässä esityksessä

100

Hakupuun

- ★ Kun maalin etsintä lähtee liikkeelle alkutilasta edeten seuraajafunktion määräämin askelin, niin etsinnän etenemistä voidaan tarkastella puurakenteessa
- ★ Kun hakupuun alkutilaa vastaava juurisolmu laajennetaan, niin siihen sovelletaan seuraajafunktiota, jonka tuloksena hakupuun uusiksi solmuiksi — juuren lapsiksi — luodaan seuraajajaloja vastaavat solmut
- ★ Edelleen muita solmuja laajentamalla voidaan etsintää jatkaa
- ★ Etsintästrategia (hakualgoritmi) määrää missä järjestyksessä solmuja puussa laajennetaan

102

- ★ Hakualgoritmit toteutetaan normaalin puun läpikäynnin erikoistapauksina
- ★ Haun aikavaativuutta mitataan useimmiten puuhun luotujen solmujen lukumäärällä
- ★ Tilavaativuus puolestaan mittaa yht'aikaisesti muistissa säilytettävien solmujen lkm:ää
- ★ Hakualgoritmi on *täydellinen*, jos jokin maalitila voidaan saavuttaa alkutilasta
- ★ Täydellisen algoritmin palauttama ratkaisu ei välttämättä ole *optimaalinen*: alkutilasta voi olla saavutettavissa useita eri kustannuksen omaavia maaleja

104

Leveysuuntainen haku

- ★ Kun puun läpikäyntijärjestys on esijärjestys, niin hakupuun solmut tulevat käsitellyiksi taso kerrallaan
- ★ Kaikki samalla syvyydellä olevat solmut laajennetaan ennen kuin yhtään alemman tason solmuista käsitellään
- ★ Jos maalitila on syvyydellä d , niin kaikki edeltävien $d - 1$ tason solmut on käsiteltävä (ja talletettava) ennen sen löytymistä
- ★ Kun hakupuun haarautumisaste on b , niin aika- ja tilavaativuus on pahimmillaan

$$b + b^2 + \dots + b^d + (b^{d+1} - b) = O(b^{d+1})$$

105

- ★ Leveysuuntainen haku palauttaa optimaalisen ratkaisun, jos kaikkien askelten kustannus on sama
- ★ Toisaalta tähän erikoistapaukseen voidaan soveltaa *ahnetta* (greedy) algoritmia, joka aina laajentaa sen solmun, jonka tähänastinen polun kustannus on pienin
- ★ Jos ongelman kaikki askelkustannukset ovat aidosti positiivisia, niin ahneen algoritmin palauttama ratkaisu on optimaalinen
- ★ Algoritmin tilavaativuus on edelleenkin suuri
- ★ Kun askelkustannukset ovat kaikki samoja, on ahne algoritmi yhteneväinen leveysuuntaisen haun kanssa

107

Syvyysuuntainen haku

- ★ Kun hakupuun solmut laajennetaan sisäjäestyksessä, niin hakualgoritmi käsittelee aina ensinnä syvimmällä olevan solmun
- ★ Kun yksi puun haara juuresta lehteen on tullut käsitellyksi, haku peruuttaa puussa takaisin syvimmällä olevaan käsittelemättömään solmuun
- ★ Syvyysuuntaisen haun hyvä puoli on pieni muistitilavaativuus
- ★ Kullakin hetkellä riittää pitää muistissa yksi polku juuresta lehteen ja polulle kuuluvien solmujen laajentamattomat sisärsolmut
- ★ Tilavaativuus on siis $bm + 1$

108

- ★ Edellisen esimerkin tapauksessa, jossa maalisolmu on tasolla 12 muistia vaaditaan vain 118 kB
- ★ Jos hakupuu on ääretön, niin syvyysuuntainen haku ei ole täydellinen menetelmä
- ★ Ainut maalisolmu voi sijaita vasta viimeksi tutkittavassa puun haarassa
- ★ Pahimmassa tapauksessa syvyysuuntainen hakukin vaatii eksponentiaalisen määrän aikaa: $O(b^m)$
- ★ Pahimmillaan $m \gg d$, syvyysuuntaisen haun vaatima aika voi olla paljon suurempi kuin leveysuuntaisen haun
- ★ Myöskään löydetyn ratkaisun optimaalisuutta ei voida taata

109

Rajoitetun syvyyden haku

- ★ Äärettömän syvyyden haaran tutkiminen voidaan estää rajoittamalla etsintä syvyyteen ℓ
- ★ Tason ℓ solmuja käsitellään lehtinä
- ★ Syvyysuuntainen haku on erikoistapaus, jossa $\ell = m$
- ★ Tapauksessa $d \leq \ell$ hakualgoritmi on täydellinen, mutta yleisesti ratkaisun löytymistä ei voi taata
- ★ Algoritmi ei myöskään (tietysti) takaa optimaalisen ratkaisun löytämistä
- ★ Aikavaativuus on nyt $O(b^\ell)$ ja tilavaativuus $O(b\ell)$

110

Iteratiivinen syventäminen

- ★ Rajoitetun syvyyden haun ja yleisen syvyysuuntaisen haun hyvät puolet voidaan yhdistää, kun annetaan parametrin ℓ arvon vähitellen kasvaa
- ★ Esim. $\ell = 0, 1, 2, \dots$ kunnes maalisolmu löytyy
- ★ Itseasiassa näin saadaan yhdistettyä myös leveys- ja syvyysuuntaisen haun hyvät puolet
- ★ Tilavaativuus pysyy kurissa, koska hakualgoritmina on syvyysuuntainen haku
- ★ Toisaalta parametrin ℓ vähittäinen kasvattaminen takaa, että menetelmä on täydellinen ja optimaalinen silloin kun polun kustannus on solmun syvyyden suhteen ei-vähenevä

111

Kaksisuuntainen haku

- ★ Jos edeltäjäsolmut ovat helposti lasketavissa — esim. $\text{Pred}(n) = S(n)$ — niin haku voi edetä yht'aikaisesti alkutilasta eteenpäin ja maalitilasta taaksepäin
- ★ Etsintä päättyy kun haut kohtaavat
- ★ Motivaatio tälle ajatukselle on, että $2b^{d/2} \ll b^d$
- ★ Jos molempiin suuntiin etenevät haut toteutetaan leveysuuntaisella haulla, on menetelmä täydellinen ja johtaa optimaaliseen tulokseen
- ★ Jos maalitila on yksikäsitteinen, niin taaksepäin eteneminen on selvää, mutta monet maalitilat voivat edellyttää uusien väli aikaisten maalitilojen luomista

112

Syvyys	Aika	Muistitila
2	.11 s	1 MB
4	11 s	106 MB
6	19 min	10 GB
8	31 h	1 teraB
10	129 vrk	101 teraB
12	35 a	10 petaB

106

- ★ Haun merkittävä ongelma on mahdollisuus laajentaa uudelleen jo ker- taalleen tutkittu tila
- ★ Näin äärellinen tila-avaruus voi johtaa äärettömään hakupuuhun
- ★ Ratkeava ongelma voi muuttua käy- tännössä ratkeamattomaksi
- ★ Jo laajennettujen tilojen tunnistami- nen edellyttää käsiteltyjen tilojen tallentamista muistiin
- ★ Näin on tehtävä myös syvyys-suun- taisessa haussa
- ★ Toisaalta karsinta voi johtaa optimaalisen polun karsimiseen

113

- ★ Ilman sensoreita toimiva agentti jou- tuu tekemään päättelyä tilajoukoissa tilojen sijaan
- ★ Kullakin hetkellä agentilla on usko- mus siitä, missä tiloissa se voi olla
- ★ Toimitaan siis tila-avaruuden $\mathcal{S}$ po- tenssijoukossa $\mathcal{P}(\mathcal{S})$, jossa on $2^{\mathcal{S}}$ uskomustilaa (belief state)
- ★ Nyt ratkaisu on polku, joka johtaa uskomustilaan, jonka kaikki jäsenet ovat maalitiloja
- ★ Jos toimintaympäristö on osittain havainnoitavissa tai jos toiminnot ovat epävarmoja, niin jokainen uusi toiminto antaa uutta informaatiota
- ★ Jokainen mahdollinen havainto mää- rää tilanteen jota varten on tehtävä suunnittelua

115

- ★ Edellä teimme (epärealistisen) ole- tuksen, että maailma on täysin ha- vainnoitavissa ja deterministinen
- ★ Tällöin agentti aina tietää täsmälleen missä tilassa se on ja voi laskea toi- mintojonon suorituksesta seuraavan jonon
- ★ Toisaalta agentin havainnot eivät anna mitään uutta tietoa
- ★ Realistisempi tilanne on, että agen- tin tieto tiloista ja toiminnoista on epätäydellinen
- ★ Jos agentilla ei ole sensoreita lain- kaan, niin sen näkökulmasta alkutila voi olla jokin monista ja täten myös toiminnot voivat johtaa moniin seu- raajatiloihin

114

- ★ Epävarmuuden aiheuttaja voi olla toinen agentti, *vastustaja* (adversary)
- ★ Maailman tilojen ja toimintojen seu- rausten ollessa epävarmoja, on agen- tin *tutkiskeltava* (explore) ympäristöä tietojen saamiseksi
- ★ Osittain havainnoitavassa maailmas- sa toimintojonoja ei voi kiinnittää ennakkoon suunniteltaessa, vaan niiden tulee olla ehdollisia uusille havainnoille
- ★ Kun agentti voi kerätä uutta tietoa toimintansa kautta, niin yleensä ei kannata tehdä suunnitelmia kaikkia mahdollisia tilanteita varten, vaan pikemminkin lomittaa toiminta ja suunnittelu

116

3.1 Heuristinen haku

- ★ Sokean haun sijaan meillä on nyt on- gelmakohtaista tietoa käytössämme etsinnän tehostamiseksi
- ★ Tila-avaruuden säännöllisestä raken- teesta on ylimääräistä tietoa
- ★ Hakupuun solmun n lupaavuus maalitilan löytymisen kannalta arvo- tetaan *evaluointifunktiolla* $f(n)$
- ★ Paras ensin -haku laajentaa mahdol- lisista solmuista sen, joka näyttää evaluointifunktion arvon perusteella lupaavimmalta
- ★ Yleensä pyrkimyksenä on funktion f arvon minimoiminen

117

Heuristiset funktiot

- ★ Evaluointifunktion keskeinen kom- ponentti on heuristinen funktio $h(s)$, joka antaa arvion tilasta s maalitilaan johtavan lyhimmän polun kustan- nukselle
- ★ Etsintäongelman yhteydessä heuris- tiikalla tarkoitetaan varmaa (mutta löysää) ylä- tai alarajaa parhaan rat- kaisun kustannukselle
- ★ Maalitilaa vastaavassa solmussa n kuitenkin vaaditaan, että $h(n) = 0$
- ★ Esim. mitään informaatiota tuomaton varma alaraja olisi asettaa $h(s) \equiv 0$
- ★ Heuristiset funktiot ovat yleisin tapa antaa ylimääräistä tietoa etsintäon- gelmaan

118

Ahne haku

- ★ Pyritään ratkaisuun mahdollisimman nopeasti laajentamalla se solmu, joka on lähinnä maalia
- ★ Evaluointifunktio siis on $f(n) = h(n)$
- ★ Esim. maantie-etäisyyksien mini- moinnissa heuristinen alaraja kau- punkien etäisyyksille voisi olla nii- den etäisyys linnuntietä
- ★ Ahne haku jättää huomiotta solmuun n jo kuljetun polun kustannuksen
- ★ Täten sen tuottama ratkaisu ei ole välttämättä optimaalinen
- ★ Jos toistuvia tiloja ei havaita, voi ahne haku oskilloida ikuisesti kahden lupaavan tilan välillä

119

- ★ Äärettömien polkujen mahdollisuus merkitsee, ettei ahne haku ole myös- kään täydellinen
- ★ Ahneutensa vuoksi haku tekee valin- toja, jotka voivat johtaa umpikujaan; tällöin hakupuussa peruutetaan ta- kaisin syvimmällä olevaan laajenta- mattomaan solmuun
- ★ Ahne haku muistuttaa syvyys-suun- taista hakua tavassaan tutkia haku- puuta oksa kerrallaan ja peruuttaa umpikujaan joutuessaan
- ★ Pahimman tapauksen aika- ja tilavaa- tivuus ahneella haulalla on $O(b^m)$
- ★ Heuristisen funktion hyvyys määrää ahneen haun käytännön toimivuus- den

120

Hakualgoritmi A*

- * A* laskee yhteen heuristisen funktion $h(n)$ arvon ja solmun n saavuttamisen vaatiman kustannuksen $g(n)$
- * Evaluointifunktio $f(n) = g(n) + h(n)$ siis arvioi halvimman solmun n kautta kulkevan ratkaisun kustannusta
- * Jos $h(n)$ ei koskaan yliarvioi maalin saavuttamisen kustannusta, niin puun läpikäynnissä A* palauttaa optimaalisen ratkaisun
  - ◊ Olkoon g_2 puuhun generoitu, ei-optimaalinen maalisolmu
  - ◊ Olk. C^* optimiratkaisun kustannus
  - ◊ Nyt $h(g_2) = 0$, joten $f(g_2) = g(g_2) > C^*$

121

- * Näille pätee *kolmioepäyhtälö* (triangle inequality) muodossa
$$h(n) \leq c([n, a], n') + h(n'),$$
missä $n' \in S(n)$ (valittu toiminto on a) ja $c([n, a], n')$ on askelkustannus

- * Linnuntie on myös monotoninen heuristiikka
- * Monotonisella heuristiikalla A* on optimaalinen myös verkkoetsinnässä
- * Jos $h(n)$ on monotoninen, niin arvot $f(n)$ millä tahansa polulla ovat eiväheneviä, joten ensinnä tutkittu maali on optimaalinen ratkaisu

$$\begin{aligned} f(n') &= g(n') + h(n') \\ &= c([n, a], n') + g(n) + h(n') \\ &\geq g(n) + h(n) = f(n) \end{aligned}$$

123

- ◊ Toisaalta, jos ongelmaan on ratkaisu, niin puuhun on generoitu solmu n , joka kuuluu optimaaliseen polkuun
- ◊ Koska $h(n)$ on aliarvio, niin $f(n) = g(n) + h(n) \leq C^*$
- ◊ Näin ollen solmua g_2 ei valita tutkittavaksi
- * Esim. linnuntie on arvio, joka ei koskaan yliarvioi maantietä kuljettavaa matkaa
- * Verkkoetsinnässä optimaalisen ratkaisun löytäminen vatii huolehtimaan, ettei optimaalista ratkaisua karsita toistuvissa tiloissa
- * Erityisen tärkeä erikoistapaus ovat *monotoniset* heuristiikat

122

- * Ratkaisua etsiessään A* laajentaa kaikki solmut n , joilla $f(n) < C^*$, ja osan niistä, joilla $f(n) = C^*$
- * Sen sijaan kaikki solmut solmut n , joilla $f(n) > C^*$, karsitaan
- * On selvää, että A* on täydellinen hakualgoritmi
- * Se on myös *optimaalisen tehokas* menetelmä, sillä minkä tahansa hakualgoritmin on tutkittava kaikki solmut, joilla pätee $f(n) < C^*$
- * Täydellisyydestä, optimaalisesta tehokkuudesta ja optimaalisen ratkaisun palauttamisesta huolimatta A*:llä on myös heikkoutensa
- * Solmujen lkm, joille pätee $f(n) < C^*$, voi olla eksponentiaalinen ratkaisun pituuden suhteen

124

- * Jälleen kerran hakualgoritmin tila-vaativuus on kuitenkin pahempi ongelma
- * Sen tähden monia vain rajoitetun muistin käyttäviä versioita A*-algoritista on jouduttu kehittämään
- * IDA* (Iterative Deepening A*) soveltaa iteratiivisen syventämisen ideaa
- * Solmujen syvyyden sijaan katkaisuehtona on tällä kertaa f -kustannus
- * Kullakin kierroksella uudeksi katkaisuehdoksi valitaan edelliseltä kierrokselta karsittujen solmujen pienin f -arvo
- * Uudemmat algoritmit tekevät monimutkaisempaa karsintaa

125

Heuristisista funktioista

- * 8-puzzlessa voimme määritellä seuraavat heuristiset funktiot, jotka eivät koskaan yliarvioi
  - ◊ h_1 : väärässä positiossa olevien laattojen lkm: kutakin on siirrettävä ainakin kerran ennen kuin laatat ovat halutussa järjestyksessä
  - ◊ h_2 : väärässä positiossa olevien laattojen *Manhattan etäisyys* oikeasta paikastaan: laatat on kuljettava oikeille paikoilleen ennen kuin ne ovat halutussa järjestyksessä
- * Alkutilanteessa kaikki laatat ovat väärässä positiossa: $h_1(s_1) = 8$
- * Toisen heuristiikan arvo esimerkikivalle on:

$$3 + 1 + 2 + 2 + 2 + 2 + 3 + 3 + 2 = 18$$

126

- * Heuristiikka h_2 antaa aina tiukemman arvion kuin h_1
- * Sen sanotaan *dominoivan* jälkimmäistä
- * Koska A* laajentaa kaikki solmut joilla
$$f(n) < C^* \Leftrightarrow h(n) < C^* - g(n),$$
niin tiukempi heuristinen arvio johtaa suoraan tehokkaampaa etsintään
- * 8-puzzlen haarautumisaste on noin 3
- * Efektiivisellä haarautumiskertoimella mitataan ongelman ratkaisussa generoitavien solmujen keskimääräistä määrää
- * Esim. kun A* käyttää heuristiikkaa h_1 , niin 8-puzzlen efektiivinen aste on keskimäärin n. 1.4, ja heuristiikalla h_2 n. 1.25

127

- * Heurististen funktioiden kehittäiseksi voidaan tarkastella *relaksoituja* ongelmia, joista on poistettu joitain alkuperäisen ongelman rajoitteita
- * Relaksoidun ongelman optimiratkaisun kustannus on aina aliarvio alkuperäisen ongelman ratkaisun kustannuksesta
- * Alkuperäisen ongelman optimiratkaisu on myös helpotetun ongelman ratkaisu
- * Esim. 8-puzzlen heuristiikka h_1 on antaa optimaalisen kustannuksen helpotettuun peliin, jossa laatat voivat pomputa mihin paikkaan tahansa
- * Samoin h_2 antaa optimaalisen ratkaisun relaksoituun 8-puzzle peliin, jossa laatat voivat liikkua myös miehitettyihin ruutuihin

128

- ★ Jos tarjolla on joukko heuristisia funktioita, joista yksikään ei dominoi toisia, niin voimme käyttää koostettua heuristiikkaa

$$h(n) = \max \{ h_1(n), \dots, h_m(n) \}$$

- ★ Koostefunktio dominoi kaikkia komponenttifuntioita ja on monotoninen, jos komponentit eivät yliarvioi
- ★ Yksi relaxoimisen muoto on aliongelmiin tarkastelu
- ★ Esim. 8-puzzlessa voisimme tarkastella vain neljää laattaa kerrallaan ja antaa loppujen ajautua mihin tahansa positioon
- ★ Koostamalla eri laattoja koskevat heuristiikat yhteen saadaan koko ongelman heuristinen funktio, joka on paljon Manhattan etäisyyttä tehokkaampi

129

Lokaali haku

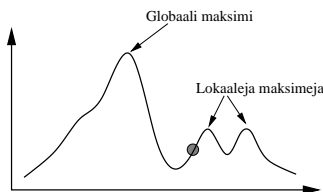
- ★ Kaikissa ongelmissa maaliin johtavalla polulla ei ole merkitystä
- ★ Vain ongelman ratkaisu on tarpeen tietää
- ★ Lokaalit hakualgoritmit pitävät yllä vain tietoa nykyisestä tilasta ja etsintä keskittyy yleensä vain sen naapureihin
- ★ Etsinnän kulkemia polkuja ei yleensä talleteta
- ★ Muistitilan tarve on vähäinen, vain vakiotila
- ★ Toimivat suurissa, jopa äärettömissä (jatkuissa), maailmoissa löytäen hyviä ratkaisuja kun systemaattiset hakumenetelmät eivät ole laisinkaan sovellettavissa

130

- ★ Lokaali haku on myös optimointiongelmiin ratkaisumenetelmä
- ★ Optimoinnissa tavoitteena on *kohdefunktion* (objective f.) suhteen parhaan tilan löytäminen
- ★ Optimointiongelmat eivät aina ole hakuongelmia samassa mielessä kuin edellä olemme tarkastelleet
- ★ Esimerkiksi Darwinilainen evoluutio pyrkii optimoimaan lisääntymiskykyisyyttä
- ★ Mitään lopullista maalitilaa ei ole olemassa
- ★ Myöskään polun kustannuksella ei ole merkitystä tässä tehtävässä

131

- ★ Kohdefunktion arvon optimointia voidaan kuvata tilamaisemana, jossa funktion arvoa vastaa huippujen korkeus ja laaksojen mataluus
- ★ Maksimointiongelmaan optimaalisen ratkaisun tuottava hakualgoritmi löytää *globaalin maksimin*
- ★ *Lokaalit maksimit* ovat korkeampia huippuja kuin yksikään niiden naapureista, mutta globaalia maksimia matalampia

132

Mäenkapuaminen

- ★ Hill-climbing
- ★ Mäenkapuamisessa toistuvasti valitaan nykytilan s seuraajista se , jolla on korkein kohdefunktion f arvo

$$\max_{s' \in \mathcal{S}(s)} f(s')$$

- ★ Haku pysähtyy kun tilan naapurit ovat matalammalla
- ★ Yleensä haku siis päättyy lokaaliin maksimiin, sattumalta joskus globaaliin maksimiin
- ★ Myös tasangot aiheuttavat ongelmia tälle ahneelle lokaalille hakumenetelmälle, toisaalta alkutilanteen paraneminen on usein nopeaa

133

- ★ Sivuttaissiirtymät voidaan sallia kun etsintä saa edetä myös nykytilan kanssa yhtä hyviin tiloihin
- ★ *Stokastinen* mäenkapuaminen valitsee tilannetta parantavista naapureista satunnaisesti yhden
- ★ Naapureita voidaan tutkia satunnaisessa järjestyksessä ja valita ensimmäinen, joka on nykytilaa parempi
- ★ Myös nämä versiot mäenkapuamisesta ovat epätäydellisiä, sillä ne voivat edelleen juuttua lokaaliin maksimiin
- ★ *Satunnaisilla uudelleenkäynnistyksillä* voidaan varmistaa menetelmän täydellisyys
  - ◇ Mäenkapuaminen käynnistetään satunnaisesta alkutilasta, kunnes ratkaisu löytyy

134

Simuloitu jäähtytys

- ★ Simulated annealing
- ★ *Satunnaiskulku* (random walk) — siirtyminen satunnaisesti valittuun naapuriin on se parempi kuin nykytila tai ei — on täydellinen etsintämenetelmä, mutta ohjaamattomana tehoton
- ★ Sallitaan "huonoja" siirtymiä jollain todennäköisyydellä p
- ★ Tilannetta huonontavien siirtymien todennäköisyys pienenee eksponentiaalisesti ajan myötä ("lämpötila")
- ★ Siirtymäkandidaatti valitaan satunnaisesti ja se hyväksytään, jos 1) kohdefunktion arvo paranee ja 2) muuten tn.:llä p
- ★ Jos lämpötilan pieneminen on riittävän hidasta, niin menetelmä konvergoi globaaliin optimiin tn.:llä $\rightarrow 1$

135

Lokaali keilahaku

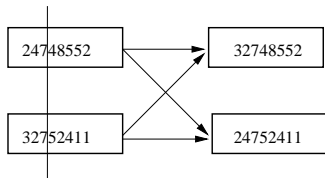
- ★ Local beam search
- ★ Lähdetään liikkeelle k kappaleesta satunnaisesti valittuja tiloja
- ★ Jokaisessa askeleessa kaikkien muistissa olevien tilojen seuraajat generoidaan
- ★ Jos jokin seuraajista on maalitila, algoritmi päättyy
- ★ Muutoin k parasta seuraajaa pidetään muistissa ja etsintä jatkuu
- ★ Keilahaun rinnakkainen etsintä johtaa nopeasti huoneiden polkujen hylkäämiseen
- ★ Stokastisessa keilahaussa jatkoon pääsevät seuraajasolmut valitaan niiden hyvyden mukaisella tn.:llä

136

Geneettiset algoritmit

- ★ Geneettiset algoritmit (GA) soveltavat perinnöllisyydestä tuttuja operaatioita hakuun
- ★ GAn toiminta lähtee liikkeelle k satunnaisesti valitun tilan *populaatiosta* kuten keilahaku
- ★ Nyt merkkijonoin esitettyjä tiloja kutsutaan *yksilöiksi*
- ★ Seuraavan sukupolven populaation muodostamiseksi kaikki yksilöt evaluoidaan *kelpoisuusftiolla* (fitness f)
- ★ Yksilöiden tn. päästä lisääntymään riippuu niiden kelpoisuudesta (*valinta*)
- ★ Valittujen yksilöiden satunnaisia pareja *risteytetään* (crossover) keskenään s.e. molemmista merkkijonoista valitaan sopiva katkaisukohta ja niiden loppuosat vaihdetaan keskenään

137

- ★ Muodostettujen jälkeläisten kaikki merkkipositiot ovat lopulta *mutaation* mahdollisena kohteena
- ★ Mutaatiossa merkkejä vaihdetaan satunnaisesti toisiksi (hyvin) pienellä todennäköisyydellä
- ★ GAn operaatioiden toimivuus edellyttää huolellista yksilöiden koodauksen valintaa ja usein operaatioiden rajoittamista s.e. jälkeläiset ovat mielekkäitä
- ★ Hyvin suosittu heuristinen optimointimenetelmä nykyisin, tehoton

138

Jatkuvat avaruudet

- ★ Olk. kohdeftio $f(x_1, y_1, x_2, y_2, x_3, y_3)$ kuuden jatkuva-arvoisen muuttujan ftio
- ★ Funktion *gradientti* ∇f on vektori, joka kertoo jyrkimmän nousun suunnan ja suuruuden
$$\nabla f = \left(\frac{\partial f}{\partial x_1}, \frac{\partial f}{\partial y_1}, \frac{\partial f}{\partial x_2}, \frac{\partial f}{\partial y_2}, \frac{\partial f}{\partial x_3}, \frac{\partial f}{\partial y_3} \right)$$
- ★ Usein gradienttia ei voi soveltaa globaalisti, mutta lokaalisti kyllä
- ★ Jyrkimmän nousun mäenkapuamista voidaan tehdä päivittämällä nykytilaa
$$\vec{x} \leftarrow \vec{x} + \alpha \nabla f(\vec{x}),$$
missä α on "pieni vakio"

139

- ★ Jos kohdeftio ei ole derivoituva, niin gradientin suuntaa voidaan hakea empiirisesti tekemällä pieniä muutoksia kuhunkin koordinaattiarvoon
- ★ Vakion α arvon määrittäminen on keskeistä: liian pieni arvo johtaa liian moneen askeleen ja liian suuri arvo puolestaan voi johtaa maksimin hukkaamiseen
- ★ Usein käytetty menetelmä on vakion α tuplaaminen aina siihen asti kunnes f :n arvo pienenee
- ★ Muotoa $g(x) = 0$ olevien yhtälöiden ratkaisemiseen voidaan käyttää Newton-Raphson -menetelmää
- ★ Ratkaisulle x lasketaan arvio Newtonin kaavalla $x \leftarrow x - g(x)/g'(x)$

140

- ★ Funktion f maksimoimiseksi tai minimoimiseksi tulee löytää $\vec{x}$ s.e. $\nabla f(\vec{x}) = 0$
- ★ Soveltamalla Newtonin kaavaa

$$x \leftarrow x - \mathbf{H}_f^{-1}(\vec{x}) \nabla f(\vec{x}),$$

- missä $\mathbf{H}_f(\vec{x})$ on toisten derivaattojen Hess-matriisi, $H_{ij} = \partial^2 f / \partial x_i \partial x_j$
- ★ Hess-matriisi on neliöllinen ja suuriulotteisissa avaruuksissa sen käyttäminen on kallista
- ★ Myös jatkuva-arvoista optimointia koskevat mm. lokaalien optimien ja tasanakojen ongelmat
- ★ *Optimointi rajoitteiden vallitessa* edellyttää ratkaisulta joidenkin ehtojen täyttymistä
- ★ Esimerkiksi *lineaarissa ohjelmoinnissa* rajoitusehdot ovat lineaarisia epäyhtälöitä, jotka muodostavat konveksin alueen ja kohdeftio on myös lineaarinen

141

Tuntemattomassa ympäristössä etsiminen

- ★ Online haussa agentin on reagoitava havaintoihinsa välittömästi tekemättä pitkälle tulevaisuuteen ulottuvia suunnitelmia
- ★ Tuntemattomassa ympäristössä tutkiskelu on välttämätöntä: agentin on kokeiltava toimintojensa vaikutuksia saadakseen tietoja maailman tiloista
- ★ Nyt agentti ei voi laskea nykytilan seuraajia, vaan sen on kokeiltava mikä tila seuraa toiminnon suorittamisesta
- ★ Online-algoritmia verrataan usein parhaan offline-algoritmin toimintaan
- ★ Näiden antamien ratkaisujen suhdetta kutsutaan online-algoritmin *kilpasuh-teeksi* (competitive ratio)
- ★ Online-hakualgoritmin kilpasuhteen määrittämiseksi verrataan agentin kulkeman polun kustannusta sen polun kustannukseen, joka olisi kuljettu, jos ympäristö olisi ollut ennalta tuttu
- ★ Mitä pienempi kilpasuhde on, sen parempi
- ★ Online-algoritmeja voidaan analysoida ajattelemalla niiden toiminta pelinä pahantahtoisen vastustajan kanssa
- ★ Vastustaja saa valita maailman lennosta pakottaakseen online-algoritmin huonoon käyttäytymiseen
- ★ Kaikki käsittelemämme hakualgoritmit eivät sovellu online-hakuun
- ★ Esimerkiksi A* perustuu oleellisesti siihen, että hakupuussa voidaan laajentaa mikä tahansa generoitu solmu
- ★ Online-maailmassa laajennuksen tulee kohdistua siihen solmuun, jossa agentti on
- ★ Syvyyssuuntaisen haun lokaalisuus (paitsi peruutusvaiheessa) tekee algoritmistä käyttökelpoisen (jos toiminnot voidaan konkreettisesti peruttaa)
- ★ Syvyyssuuntaisen haku ei ole kilpailukykyinen (kilpasuhteelle ei voida asettaa rajaa)

142

143

144

- ★ Mäenkapuaminen on itse asiassa online-algoritmi, mutta juuttuu lo-kaaleihin maksimeihin
- ★ Satunnaisia uudelleenkäynnistyksiä ei voi käyttää
- ★ Satunnaiskulut ovat liian tehottomia
- ★ Lisämuistin avulla mäenkapuaminen voi olla käyttökelpoinen menetelmä
- ★ Kullekin vierailulle tilalle ylläpidetään tämänhetkistä parasta arviota matkasta maaliin
- ★ Lokaalissa minimissä pysymisen sijaan agentti pyrkii arvionsa mukaan lyhintä reittiä maaliin
- ★ Samalla lokaalin minimin arvot päivityvät pois

145

- ★ Olkoon pelaajien nimet **min** ja **max**
- ★ Lähtötilanteessa peliasetus on pelin sääntöjen mukainen ja ensimmäinen siirtovuoro on pelaajalla **max**
- ★ Seuraajafunktio määrää pelin sallitut siirrot
- ★ Pelin loppuminen tunnustetaan
- ★ Hyötyfunktio (utility f) antaa loppu-tiloille numeerisen arvon, numeerinen arvo voi olla esim. shakissa vain -1, 0, +1 tai laudalla olevien nappuloiden laskennallinen arvo
- ★ **max** pyrkii maksimoimaan ja **min** minimoimaan hyötyfunktion arvon
- ★ Alkutila ja seuraajaftio määräävät *pelipuun*, jossa pelaajat vuorotellen valitsevat kuljettavan kaaren

147

- ★ Kahden optimaalisen pelaajan välinen pelinkulku määräytyy täysin minimax-arvojen mukaan
- ★ Pelaajan **max** kannalta minimax-arvot määräävät pahimman tapauksen tuloksen — vastustaja **min** on optimaalinen
- ★ Jos vastustaja ei teekään parhaita mahdollisia siirtoja, niin **max** pärjää vähintään yhtä hyvin
- ★ Ei-optimaalista vastustajaa vastaan jokin muu strategia kuin minimax voi johtaa parempaan lopputulokseen
- ★ Minimax-algoritmi käy läpi koko pelipuun, joten sen aikavaativuus on $O(b^d)$, missä b siirtojen lkm kussakin vaiheessa ja d on puun maksimisyyvyys
- ★ Eksponentiaalinen aika on liikaa oikeissa pelipuissa

149

- ★ Juuren minimax-arvo ei riipu lehtien x ja y arvosta
- ★ Yleisemmin karsinnan periaate on:
  - ◇ pohdittaessa solmuun n siirtymistä,
  - ◇ jos pelaajalla on parempi valinta m tehtävänään joko n :n isäsolmussa tai missä tahansa pelipuun ylemmällä tasolla,
  - ◇ niin solmua n ei koskaan valita pelissä
- ★ Alpha-beta-karsinnan nimi tulee ylläpi-detyistä muuttujista
  - ◇ α = parhaan (korkeimman) tava-tun valintamahdollisuuden arvo pelaajan **max** polulla
  - ◇ β = parhaan (pienimmän) tavatun valintamahdollisuuden arvo pelaajan **min** polulla

151

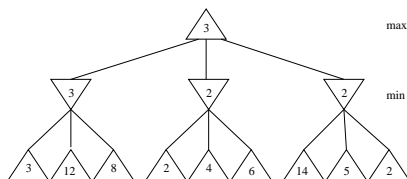
3.2 Kahden pelaajan pelit

- ★ Nyt ei enää tarkastella pelkkää po-lunetsintää alkutilasta maalitilaan
- ★ Myös vastustaja saa tehdä tilasiir-tymiä ja pyrkii suistamaan meidät hyvältä polulta
- ★ Tavoitteena on etsiä *siirtostrategia*, joka johtaa maalitilaan riippumatta vastustajan vastasiirroista
- ★ Kahden pelaajan deterministiset, vuorottaiset, täydellisen informaation, *nollasumma* (zero sum) (lau-ta)pelit
- ★ Pelin lopussa toinen pelaajista on hävinnyt ja toinen voittanut

146

- ★ Parhaan mahdollisen pelistrategian etsimisessä oletamme vastustajankin olevan erehtymätön
- ★ Pelaaja **min** valitsee kannaltaan parhaat siirrot
- ★ Optimaalisen strategian määrittämiseksi kullekin solmulle n lasketaan *minimax-arvo* $MM(n) =$

$$\begin{cases} \text{hyöty}(n) & n \text{ on loppusolmu} \\ \max_{s \in S(n)} MM(s) & n \text{ on max-solmu} \\ \min_{s \in S(n)} MM(s) & n \text{ on min-solmu} \end{cases}$$

148

Alpha-beta-karsinta

- ★ Minimax-strategian eksponentiaalista vaativuutta voidaan helpottaa karsi-malla pelipuun evaluoitavia solmuja
- ★ Oikea minimax-päätös voidaan laskea tutkimatta kaikkia puun solmuja
- ★ Esim. edellä olleen puun minimax-arvon määrittämiseksi kaksi lehteä voi-daan jättää tutkimatta, koska $MM(\text{juuri})$

$$\begin{aligned} &= \max(\min(3, 12, 8), \min(2, x, y), \\ &\quad \min(14, 5, 2)) \\ &= \max(3, \min(2, x, y), 2) \\ &= \max(3, z, 2), \text{ missä } z \leq 2 \\ &= 3 \end{aligned}$$

150

- ★ Muuttujien α ja β arvoja päivitetään puuta läpikäydessä
- ★ Heti kun solmun minimax-arvon tiedetään jäävän heikommaksi kuin α (**max**) tai β (**min**) jäljellä olevat haarat voidaan karsia
- ★ Alpha-beta-karsinnan tehokkuus riippuu oleellisesti seuraajasolmujen tutkimisjärjestyksestä
- ★ Esimerkkipuun viimeisestä haara-sta ei voitu karsia yhtään seuraajaa, koska minimoinnin kannalta huo-noimmat seuraajat generoitiin ensin
- ★ Jos viimeinen lehti olisi generoitu ennen sisariaan, ne olisi molemmat voitu karsia

152

- ★ Jos parhaat seuraajat pystyttäisiin tutkimaan ensin, putoaisi minimax-haun $O(b^d)$ aikavaativuus luokkaan $O(b^{d/2})$
- ★ Efektiivisesti siis haarautumisaste b putoaisi $\sqrt{b}$:hen
- ★ Esim. shakissa tämä tarkoittaa käytännössä astetta 6 alkuperäisen 35:n sijaan
- ★ Peleissä ei voida evaluoida kokonaisia hakupuita, vaan niissä pyritään evaluoimaan osittaisia hakupuita mahdollisimman monta siirtoa eteenpäin
- ★ Alpha-beta-haku siis pystyisi tutkimaan hakupuuta suunnilleen kaksi kertaa niin pitkälle kuin minimax-haku samassa ajassa

153

Tosiaikaiset päätökset

- ★ Koko pelipuun läpikäyminen millä tahansa realistisella pelillä on liian hidasta
- ★ Pelipuun generoiminen on katkaistava johonkin syvyyteen ja absoluuttiset lopputilojen arvot on korvattava heuristisilla arvioilla
- ★ Pelitilanteita on siis arvoitettava sen mukaan kuinka hyviltä ne vaikuttavat (maalitilaan pääsemisen kannalta)
- ★ Perusvaatimus heuristiselle evaluointifunktioille on, että se arvottaa lopputilanteet oikeaan järjestykseen
- ★ Tietysti pelitilanteiden evaluointi ei saa olla liian hidasta ja arvioiden tulisi vastata tilanteiden oikeaa hyödyllisyyttä

154

- ★ Heuristinen evaluointifunktio perustuu usein peliaseman *piirteiden* (feature) huomioimiseen
- ★ Esimerkiksi shakissa yksi piirre voisi olla kummankin pelaajan sotamiesten lukumäärä laudalla
- ★ Kun peliasetelma typistetään valittujen piirteiden arvoiksi, erilaiset pelitilanteet voivat näyttää ekvivalenteilta, vaikka osa niistä johtaakin voittoon, osa tasapeliin ja osa tappioon
- ★ Tällaisessa ekvivalenssiluokassa voimme laskea odotusarvoisen tuloksen
- ★ Jos esim. 72% peleistä päättyy voittoon (+1), 20% tappioon (-1) ja 8% tasapeliin, niin tästä piirrearvojen asetuksesta jatkuvan pelin hyödyn odotusarvo on:

$$0,72 \times 1 + 0,20 \times -1 + 0,08 \times 0 = 0,52$$

155

- ★ Koska piirteitä ja niiden mahdollisia arvoja yleensä on paljon, ei tällaista kategorioiden perustuvaa menetelmää usein voida käyttää
  - ★ Sen sijaan kukin piirre f_i usein arvotetaan yksinään ja pelitilanteen s evaluoinniksi otetaan valittujen piirteiden painotettu lineaarikombinaatio
- $$eval(s) = \sum_{i=1}^n w_i f_i(s)$$
- ★ Esim. shakissa piirteitä f_i voisivat olla sotilaiden, lähettien, tornien ja kuningattarien lkm
  - ★ Näiden piirteiden painoja w_i puolestaan olisivat nappuloiden materiaaliset arvot (1, 3, 5 ja 9)

156

- ★ Piirteiden lineaarikombinaatioon sisältyy ajatus piirteiden *riippumattomuudesta*
- ★ Kuitenkin esim. shakissa lähetit ovat loppupelissä, kun laudalla on paljon tilaa, vahvoja nappuloita
- ★ Siksi nykyiset shakkiohjelmat sisältävätkin myös piirteiden *epälineaarisia* kombinaatioita
- ★ Esim. lähettiä on painoarvoltaan enemmän kuin kaksi kertaa yhden lähetin paino ja loppupelissä lähetin arvoa nostetaan
- ★ Jos eri nappuloiden painoarvoilla ei ole vuosisatojen kokemuksen tuomaa taustaa kuten shakissa, voidaan tällaisia sääntöjä pyrkiä oppimaan koneoppimisen menetelmin

157

Sattuman huomioiminen

- ★ Peleihin sattuma voidaan lisätä eksplisiittisesti esim. nopanheitolla
- ★ Lautapeleistä ainakin backgammon on tällainen
- ★ Vaikka pelaaja nyt tuntee omat siirtonsa, hän ei tiedä vastustajan pyöräyttämiä silmäluukuja eikä täten vastustajan sallittuja siirtoja
- ★ Tavallista pelipuuta ei siis voida muodostaa
- ★ Pelipuuhun voidaan lisätä max- ja min-solmujen lisäksi sattumasolmuja, joista johtavat kaaret nimitään nopanheiton mahdollisilla tuloksilla ja niiden todennäköisyyksillä

158

- ★ Esim. backgammonissa heitetään kahta noppaa kerrallaan, joten erilaisia parimahdollisuuksia on 6+15 ja niiden tn.:t ovat 1/36 ja 1/18
- ★ Tarkkojen minimax-arvojen sijaan meidän on nyt tyydyttävä odotusarvon laskemiseen
- ★ Esim. pelipuun max-solmun n arvo määrätään nyt $= \max_{s \in S(n)} \mathbf{E}[MM(s)]$
- ★ Sattumasolmussa n lasketaan kaikkien nopanheittojen todennäköisyydellä painotettu keskiarvo $= \sum_{s \in S(n)} \mathbf{P}(s) \cdot \mathbf{E}[MM(s)]$
- ★ Tilanteiden arvottaminen sattuman vallitessa on herkempi tehtävä kuin deterministisessä pelissä

159

- ★ Sattuman mukaantuominen nostaa pelipuun läpikäynnin vaativuuden luokkaan $O(b^m n^m)$, missä n on nopanheiton mahdollisten tulosten lkm
- ★ Backgammonissa $n = 21$ ja b on yleensä noin 20, mutta voi olla jopa 4000 kun nopanheiton tulos on pari
- ★ Vaikka laskentasyvyys olisi rajoitettu, niin sattuman vallitessa ei pelejä voi laskea pitkälle eteenpäin
- ★ Alpha-beta-karsinnan voi nähdä keskityvän todennäköisiin puun haaroihin
- ★ Sattumanvaraisessa pelissä ei ole todennäköisiä siirtojonoja
- ★ Kuitenkin jos hyötyarvot ovat rajoitettuja, niin myös sattumasolmuja sisältävässä pelipuussa voidaan tehdä karsintaa

160

Deep Blue

- ★ IBM:llä kehitetty rinnakkaislaitteistoon perustuva shakkiohjelmisto, joka vuonna 1997 voitti maailmanmestari Garry Kasparovin kuuden pelin ottelussa
- ★ Hakunopeus keskim. 126 miljoonaa solmua sekunnissa (max 330 miljoonaa)
- ★ Normaali hakusyvyys pelipuuissa: 14
- ★ Perusmenetelmä on iteratiivisesti syvenevä alpha-beta haku
- ★ Menestyksen salaisuus mahdollisuus nähdä hakusyvyyttä pidemmälle joisain riittävän mielenkiintoisissa tapauksissa (jopa 40 puolisiirtoa)
- ★ Evaluointiftiossa 8000 pürrettä
- ★ Laajat alku- ja loppupelikirjastot

161

- ★ Suunnittelussa tietämyksen esitys mahdollistaa tapausriippumattoman heuristiikan käytön
- ★ Myös ongelmien jakamista (lähes) riippumattomiin osaongelmiin voidaan hyödyntää suunnittelussa
- ★ Suunnittelun ei tarvitse edetä lineaarisesti alkutilasta maalitilaan, vaan osaongelmien ratkaisuja voidaan lomittaa
- ★ Keskeinen tekijä suunnittelun onnistumisessa on tietämyksen esitys
- ★ Valitun kielen tulisi olla riittävän ilmaisuvoimainen ollakseen yleiskäyttöinen, mutta toisaalta riittävän rajoittunut tehokkaan suunnittelun takaamiseksi

163

STRIPS-kieli

- ★ STRIPS = Stanford Research Institute Problem Solver
  - ★ Klassinen suunnitteluympäristö = täysin havainnoitava, deterministinen, äärellinen, staattinen ja diskreetti
  - ★ Tilojen esittämiseen käytetään propositionaalisia predikaattiliteraalien konjunktioita
- Kentällä(Kone₁, Helsinki) ∧ ...
- ★ Literaalit eivät saa sisältää sitomattomia muuttujia eikä funktioita
  - ★ Muuttujien eksistentiaalinen kvantifiointi on sallittua
  - ★ Suljetun maailman oletuksen perusteella kaikkien mainitsemattomien literaalien oletetaan olevan epätosia

164

- ★ Maalitila on positiivisten literaalien konjunktio, jossa ei ole sitomattomia muuttujia: $Rikas \wedge Kuuluisa$
- ★ Tila s toteuttaa maalin g , jos se sisältää kaikki g :n literaalit: $Rikas \wedge Kuuluisa \wedge Onneton$
- ★ Toiminnot määritellään ennakkoehtojen ja vaikutusten avulla:

$Action(Fly(p, from, to)$
 $Precond : At(p, from) \wedge Plane(p) \wedge Airport(from) \wedge Airport(to)$
 $Effect : \neg At(p, from) \wedge At(p, to)$

- ★ Tämä on erikoistapaus *toimintoskeemasta*
- ★ Seuraukset voidaan ilmoittaa listaamalla erikseen todeksi muuttuvat literaalit ja epätodeksi muuttuvat literaalit

165

- ★ Toimintoa voidaan soveltaa, jos sen ennakkoehdot toteutuvat

$At(P_1, JFK) \wedge At(P_2, SFO) \wedge Plane(P_1) \wedge Plane(P_2) \wedge Airport(JFK) \wedge Airport(SFO)$

- ★ toteuttaa sijoituksella $\{ p/P_1, from/JFK, to/SFO \}$ toiminnon $Fly(p, from, to)$ ennakkoehdot, joten $Fly(P_1, JFK, SFO)$ on sovellettavissa
- ★ Koska STRIPS-kielessä ei ole funktiosymboleja, on mikä tahansa toimintoskeema muutettavissa propositionaalisiksi
- ★ Esimerkiksi lentokuljetusongelmassa, jossa koneita on 10 ja kenttiä 5, toiminto $Fly(p, from, to)$ voitaisiin muuttaa $10 \times 5 \times 5 = 250$ propositionaaliseksi toiminnoksi

166

Palikkamaailma

$Init (On(A, Table) \wedge On(B, Table) \wedge On(C, Table) \wedge Block(A) \wedge Block(B) \wedge Block(C) \wedge Clear(A) \wedge Clear(B) \wedge Clear(C)$
 $Goal (On(A, B) \wedge On(B, C))$

$Action (Move(b, x, y)$
 $Precond : On(b, x) \wedge Clear(b) \wedge Clear(y) \wedge Block(b) \wedge (b \neq x) \wedge (b \neq y) \wedge (x \neq y)$
 $Effect : On(b, y) \wedge Clear(x) \wedge \neg On(b, x) \wedge \neg Clear(y)$

$Action (MoveToTable(b, x)$
 $Precond : On(b, x) \wedge Clear(b) \wedge Block(b) \wedge (b \neq x)$
 $Effect : On(b, Table) \wedge Clear(x) \wedge \neg On(b, x)$

167

Haku tila-avaruudessa

- ★ Suoraviivaisin suunnittelumenetelmä on haku tila-avaruudessa
- ★ Etsintä voi edetä *progressiivisesti* alkutilasta eteenpäin
- ★ Koska funktiosymbolien puuttumisen myötä tila-avaruus on äärellinen, niin esim. A* on täydellinen suunnittelumenetelmä
- ★ Irrelevanttien toimintojen myötä suunnittelusta tulee tehottomaa, jollei heuristinen funktio ole riittävän hyvin määritelty
- ★ Toisaalta haku voi edetä *regressiivisesti* maalitilasta taaksepäin
- ★ Tällöin vain relevantit toiminnot on huomioitava

168

4. Toiminnan suunnittelu

- ★ Tavoitteenamme on valita sarja toimintoja, jotka johtavat agentin alkutilasta maalitilaan
- ★ Näinhän hakualgoritmitkin toimivat
- ★ Hakualgoritmit eivät skaalautu tosielämän suuriin ongelmiin
- ★ Tavoitteen kannalta irrelevantit toimintomahdollisuudet lisäävät ongelman kompleksisuutta
- ★ Taustatietämys auttaa karsimaan turhia hakupolkuja
- ★ Hakualgoritmile heuristinen funktio on määriteltävä ongelmakohtaisesti uudelleen ja huolellisesti

162

- ★ Maalin edeltäjätalalta vaaditaan sopivan toiminnon esiehtojen toteuttamista ja voimaantulevan maalin konjunktin lisäksi kaikkien muiden toteuttamista

$$On(A, x) \wedge Clear(A) \wedge Clear(B) \wedge Block(A) \wedge (A \neq x) \wedge (A \neq B) \wedge (x \neq B) \wedge On(B, C)$$

- ★ Lisäksi tietyistä tarkastellun konjunktin ei tulisi olla ennalta voimassa

$$On(A, B),$$

sillä muuten toiminto on irrelevantti

- ★ Toiminnon suorittaminen ei saisi myöskään muuttaa yhtään tavoiteluista literaaleista epätodeksi

169

- ★ Suunnitelma koostuu toiminnoista. Lähtötilanteessa suunnitelmassa on vain toiminnot
  - ◇ *Start*: ei ennakkoehtoja, vaikutuksena suunnitteluongelman alkutilanne
  - ◇ *Finish*: ei vaikutuksia, ennakkoehtoina maalin literaalit

- ★ *Järjestysrajoite* $A \prec B$: toiminto A on suoritettava ennen B :tä. Näiden on muodostettava aito osittaisjärjestys
- ★ Toimintojen A ja B *kausallinen yhteys* $A \xrightarrow{p} B$: A aikaansaa p :n B :tä varten
- ★ Esim. *RightSock* $\xrightarrow{RightSockOn}$ *RightShoe* takaa, että oikean sukan pukemisen jälkeen se on jalassa aina oikean kengän pukemiseen asti
- ★ Jos toiminnot eivät ole toteuttaneet ennakkoehtoja, niin ne pysyvät avoimina. Näiden määrä pyritään supistamaan nollaan luomatta ristiriitoja

171

Osittainjärjestetty suunnittelu

- ★ Tila-avaruuden etsintä eteen- ja taaksepäin ovat molemmat täysin järjestettyjen suunnitelmien hakuja
- ★ Toiminnot valitaan kronologisessa järjestyksessä
- ★ Niissä ei voi käyttää hyväksi ongelman jakoa osaongelmiin
- ★ Olisi hyödyllistä voida ratkaista osaongelmia riippumattomasti osasuunnitelmin, jotka lopulta voidaan yhdistää
- ★ Tällöin suunnitelma voidaan rakentaa halutussa järjestyksessä, esim. kriittiset päätökset ensin

170

- ★ Suunnitelma on *konsistentti*, jos järjestysrajoitteissa ei ole syklejä eikä kausaaliin yhteyksiin ole konflikteja
- ★ Konsistentti suunnitelma, jossa ei ole avoimia ennakkoehtoja on *ratkaisu*
- ★ Jokainen osittainjärjestetyn ratkaisun linearisointi on täysin järjestetty ratkaisu, jonka suoritus alkutilasta johtaa maalitilaan
- ★ Osittainjärjestetyn suunnitelman suorittamiseksi kullakin hetkellä valitaan mikä tahansa sallituista seuraavista toiminnoista
- ★ Näin saavutettava joustavuus on käytännössä erittäin arvokasta

172

POP-algoritmi

- ★ Lähtötilanteessa suunnitelmassa on toiminnot *Start* ja *Finish*, järjestysrajoite $Start \prec Finish$, ei kausaalisia yhteyksiä sekä kaikki toiminnon *Finish* ennakkoehdot avoimina
- ★ Seuraajaftio valitsee mv. avoimen ennakkoehdon p toiminnolle B ja tuottaa seuraajasuunnitelman kaikille mahdollisille konsistenteille tavoille valita toiminto A joka saavuttaa p :n
- ★ Konsistenssin varmistamiseksi
  - ◇ suunnitelmaan lisätään yhteys $A \xrightarrow{p} B$ ja järjestys $A \prec B$. Jos A on uusi toiminto, niin se ja $Start \prec A$ sekä $A \prec Finish$ lisätään suunnitelmaan
  - ◇ Uuden kausaalisien yhteyden ja

173

olemassaolevien toimintojen väliset konfliktit, sekä jos A on uusi toiminto, niin sen ja olemassaolevien yhteyksien väliset konfliktit, ratkaistaan

Konflikti yhteyden $A \xrightarrow{p} B$ ja toiminnon C välillä ratkaistaan siirtämällä C :n suoritus suojatun intervallin ulkopuolelle: $B \prec C$ tai $C \prec A$

Jos tuloksena on konsistentti suunnitelma, niin toiselle tai molemmille toiminnoille lisätään seuraajatilat

- ★ Koska menetelmä tuottaa konsistentteja suunnitelmia, niin sen tarkistamiseksi, että kyseessä on suunnitteluongelman ratkaisu, riittää tarkistaa, ettei ole olemassa avoimia ennakkoehtoja

174

- ★ Menetelmän tarkastelemat toiminnot ovat suunnitelman hienonnuksia, eivät yhsinomaan tehtävän varsinaisia toimintoja
- ★ Näin ollen polkukustannuksilla ei ole merkitystä
- ★ Jos kuitenkin kustakin suunnitelmaan lisätystä todellisesta toiminnosta laskutetaan 1 ja muista suunnitelman hienonnuksista 0, niin suunnitelman kustannus vastaa polun todellista kustannusta
- ★ Myös heuristisia suunnitelman kustannusarvioita voidaan tällöin käyttää

175

Vararenkaan vaihto

Init($At(Flat, Axle) \wedge At(Spare, Trunk)$)
Goal($At(Spare, Axle)$)

Action(*Remove*($Spare, Trunk$))
Precond: $At(Spare, Trunk)$
Effect: $\neg At(Spare, Trunk) \wedge At(Spare, Ground)$
Action(*Remove*($Flat, Axle$))
Precond: $At(Flat, Axle)$
Effect: $\neg At(Flat, Axle) \wedge At(Flat, Ground)$

Action(*PutOn*($Spare, Axle$))
Precond: $At(Spare, Ground) \wedge \neg At(Flat, Axle)$
Effect: $\neg At(Spare, Ground) \wedge At(Spare, Axle)$

Action(*LeaveOvernight*)
Precond:
Effect: $\neg At(Spare, Ground) \wedge \neg At(Spare, Axle) \wedge \neg At(Spare, Trunk) \wedge \neg At(Flat, Ground) \wedge \neg At(Flat, Axle)$

176

- ★ Lähtötilanteessa toiminnon *Start* vaikutus on $At(Flat,Axle) \wedge At(Spare,Trunk)$ ja *Finish*'n ennakkoehto on $At(Spare,Axle)$
- ★ Ainut avoin ennakkoehto valitaan, vain toimintoa $PutOn(Spare,Axle)$ voidaan soveltaa
- ★ Valitaan avoimista ennakkoehdoista $At(Spare,Ground)$, jolloin ainut valittavissa oleva toiminto on $Remove(Spare,Trunk)$
- ★ Avoimen ennakkoehdon $\neg At(Flat,Axle)$ toteuttamiseksi valitsemmekin nyt toiminnon $LeaveOvernight$
- ★ Seurauksiin kuuluu myös $\neg At(Spare,Ground)$, joka on konfliktissa seur. kausaalisen yhteyden kanssa

$Remove(Spare,Trunk) \xrightarrow{At(Spare,Ground)}$
 $PutOn(Spare,Axle)$

177

- ★ Avoimen ennakkoehdon $\neg At(Flat,Axle)$ toteuttamiseksi valitaan toiminto $Remove(Flat,Axle)$
- ★ Ennakkoehdon $At(Spare,Trunk)$ toteuttamiseksi valitaan nyt $Start$ ja tällä kertaa ei ole konflikteja
- ★ Lopulta ennakkoehdon $At(Flat,Axle)$ toteuttamiseksi valitaan myös $Start$
- ★ Näin on muodostunut täydellinen, konsistentti suunnitelma; ts. ratkaisu annettuun ongelmaan
- ★ Suunnitelman osittaisjärjestys käsittelee mahdollisuuden poistaa ensin puhjennut rengas tai ottaa ensin esiin vararengas, jotka kummatkin on suoritettava ennen vararengaan asentamista

181

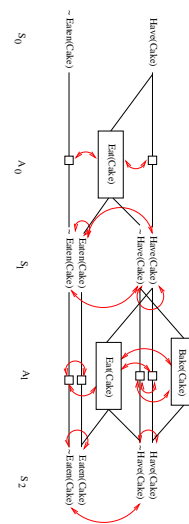
Suunnitteluverkot

- ★ A. Blum & M. Furst (1995, 1997)
- ★ Verkossa on tasoja, jotka vastaavat suunnitelman aika-askeleita
- ★ Kukin taso käsittää literaaleja, jotka voisivat olla tosia, ja toimintoja, joiden esiehdot voisivat olla täytettyjä

$Init(Have(Cake))$
 $Goal(Have(Cake) \wedge Eaten(Cake))$

$Action(Eat(Cake))$
 $Precond: Have(Cake)$
 $Effect: \neg Have(Cake) \wedge Eaten(Cake)$
 $Action(Bake(Cake))$
 $Precond: \neg Have(Cake)$
 $Effect: Have(Cake)$

180

- ★ Tilataso S_0 vastaa ongelman alkutilaa
- ★ Toimintotasolla A_0 on kaikki ne toiminnot, joiden ennakkoehdot edellinen taso täytti
- ★ Jokainen toiminto on kytketty ennakkoehtoihinsa tasolla S_0 ja vaikutuksiinsa tasolla S_1
- ★ Tasolle S_1 tulee siis literaaleja, joita ei ollut tasolla S_0
- ★ Verkkoon lisätään myös *persistenssi* toimintoja, joiden avulla literaalit "elävät" tasolta toiselle
- ★ Tasoja muodostetaan kunnes kaksi peräkkäistä tasoa ovat identtiset, jonka jälkeen verkon tasot eivät enää muutu

182

- ★ Toimintojen negatiivisista vuorovaiikutuksista vain osa saa esityksen verkossa
- ★ Verkkoon perustuva arvio literaalien toteuttamiseksi vaadittavien askelten lukumäärälle saattaa siksi olla optimistinen
- ★ Askelten määrä verkossa antaa kuitenkin hyvän arvion sille kuinka vaikeaa jonkin literaalien toteuttaminen on alkutilasta lähtien
- ★ Lisäksi suunnitteluverkko on muodostettavissa tehokkaasti
- ★ Suunnitteluverkot ovat sovellettavissa vain propositionaalisii suunnitteluongelmiin

183

- ★ Konfliktin ratkaisemiseksi vaaditaan toiminnon $LeaveOvernight$ edeltävän toimintoa $Remove(Spare,Trunk)$
- ★ Ainut jäljellä oleva avoin ennakkoehto on $At(Spare,Trunk)$ ja sen ainut mahdollinen toteuttaja on $Start$ toiminto
- ★ $Start$ in ja $Remove(Spare,Trunk)$ toiminnon välinen kausaalinen yhteys on kuitenkin konfliktissa toiminnon $LeaveOvernight$ vaikutuksen $\neg At(Spare,Trunk)$ kanssa
- ★ Konfliktia ei voi selvittää, koska $LeaveOvernight$ in on edeltävä $Remove(Spare,Trunk)$ toimintoa ja seurattava $Start$ ia
- ★ Suunnittelussa on siis peruutettava

178

- ★ Sekä toiminnoille että literaaleille lasketaan *poissulkemis- l. mutex-suhteita*
- ★ Esimerkiksi toiminto $Eat(Cake)$ on poissulkeva tapahtumien $Have(Cake)$ ja $\neg Eaten(Cake)$ persistenssille
- ★ Literaaleillekin lasketaan mitkä niistä eivät voi esiintyä yhdessä riippumatta valituista toiminnoista
- ★ Esim. $Have(Cake)$ ja $Eaten(Cake)$ ovat mutex-suhteessa: riippuen tasolla A_0 valituista toiminnoista jompikumpi, eivät molemmat, voi olla seuraus
- ★ Lopulta verkossa kukin A_i taso kertoo, mitkä toiminnot ovat mahdollisia tilassa S_i ja antaa rajoitteita sille mitkä toiminnot voidaan suorittaa yhdessä

184

- ★ Jokainen S_i taso sisältää kaikki literaalit, jotka voivat seurata tason A_{i-1} toimintovalinnoista, sekä antaa rajoitteita, jotka kertovat mitkä literaaliparit eivät ole mahdollisia
- ★ Suunnitteluverkon rakentaminen ei pakota valitsemaan toimintoja
- ★ Verkko vain tallettaa tiedon joidenkin valintojen mahdottomuudesta mutex-suhtein
- ★ Jos (litteraalien lkm:n suhteen) eksponentiaalisessa tila-avaruuudessa jouduttaisiin etsimään, ei menetelmä olisi tehokas
- ★ Nyt verkon konstruoinnin aikavaativuus on matala-asteista polynomiaalista luokkaa

185

- ★ Kaksi toimintoa sulkevat toisensa pois, jos
  - ◊ niiden vaikutukset ovat ristiriitaisia; esim. *Eat(Cake)* on poissulkeva literaalin *Have(Cake)* persistenssin kanssa, koska ne ovat inkonsistentteja *Have(Cake)*:n suhteen,
  - ◊ yhden toiminnon vaikutus on toisen ennakkoehdon negaatio; esim. *Eat(Cake)* häiritsee *Have(Cake)*:a negatoimalla sen ennakkoehdon,
  - ◊ yhden toiminnon ennakkoehto on poissulkeva toisen toiminnon ennakkoehdon kanssa; esim. *Bake(Cake)* ja *Eat(Cake)* kilpailevat keskenään arvosta *Have(Cake)*

186

- ★ Kaksi saman tason literaalia ovat mutex-suhteessa, jos
  - ◊ yksi on toisen negaatio tai
  - ◊ kukin literaalit mahdollisesti toteuttavien toimintojen pari on toisensa poissulkeva
- ★ Esim. tasolla S_1 *Have(Cake)* ja *Eaten(Cake)* ovat toisensa poissulkevia, koska ainut *Have(Cake)*:n toteuttava toiminto literaalien persistenssi ja *Eat(Cake)* toisen literaalien toteuttamiseksi ovat mutex-suhteessa
- ★ Sen sijaan tasolla S_2 ne eivät enää ole toisensa poissulkevia, koska esim. *Bake(Cake)* ja *Eaten(Cake)*:n persistenssi eivät ole mutex-suhteessa

187

- ★ Literaalia, joka ei esiinny verkon viimeisellä tasolla ei voi saavuttaa millään suunnitelmalla
- ★ Yleisemmin literaalien toteuttamisen kustannukseksi voidaan arvioida se taso, jolla literaali ensikerran esiintyy verkossa
- ★ Nämä arviot eivät koskaan yliarvioi maalilitteraalien saavuttamisen kustannusta
- ★ Koska verkossa kuitenkin sallitaan useita toimintoja kullakin tasolla, voivat arviot olla reippaita aliarvioita
- ★ Sarjallisessa suunnitteluverkossa sallitaan vain yhden toiminnon toteuttaminen kullakin tasolla (mutex-suhteilla)
- ★ Näin saatavat arviot ovat realistisempia kustannusarviota

188

Graphplan-algoritmi

- ★ Haetaan suunnitelmaa suoraan suunnitteluverkosta
- ★ Viimeisimmällä tilatasolla tarkastetaan kuuluvatko kaikki maaliliteraalit siihen ilman mutex-suhteita minkään parin välillä
- ★ Jos näin on verkko voi sisältää ratkaisun ongelmaan ja se yritetään muodostaa
- ★ Muutoin verkkoon lisätään nykytason toiminnot ja seuraava tilataso
- ★ Näin jatketaan kunnes ratkaisu löytyy tai voidaan todeta, ettei ratkaisua ole olemassa
- ★ Ratkaisun muodostusyritys perustuu löydetyn ratkaisumahdollisuuden taaksepäin etsimiseen aina tasolle S_0 asti

189

- ★ Koska suunnittelu yleensä on PSPACE-täydellistä ja suunnitteluverkon muodostaminen polynomiaikaisista $\Rightarrow$ ratkaisun muodostaminen verkosta on laskennallisesti vaativaa pahimman tapauksen analyysin mielessä
- ★ Taaksepäin ketjutuksessa heuristiset toimintojen valintakriteerit ovat tarpeen
- ★ Suunnitteluverkon rakentaminen päättyy, jos ongelmalla ei ole ratkaisua
- ★ Tämä seuraa siitä, että literaalit ja toiminnot lisääntyvät monotonisesti tasolta tasolle kun taas mutex-suhteet vähenevät monotonisesti
- ★ Koska toimitoja ja literaaleja on äärellinen määrä, niin lopulta peräkkäiset tasot ovat identtisiä

190

SATplan-algoritmi

- ★ Muotoillaan suunnitteluongelma loogiseksi kaavaksi, jonka toteutuvuutta testataan
- ★ alkutila $\wedge$ kaikkien mahdollisten toimintojen kuvaukset $\wedge$ maali
- ★ Lauseen toteuttava malli asettaa todeksi oikeaan suunnitelmaan kuuluvat toiminnot ja epätodeksi kaikki muut
- ★ Virheellistä suunnitelmaa vastaava arvoasetus ei voi olla konsistentti maalin kanssa
- ★ Tarkastellaan lentokone esimerkkiä: lähtötilanteessa kone P_1 on kentällä *SFO* ja kone P_2 kentällä *JFK*:

$$At(P_1, SFO)^0 \wedge At(P_2, JFK)^0$$

191

- ★ Propositiologiikassa ei ole suljetun maailman oletusta $\Rightarrow$ on spesifioitava myös ne propositiot, jotka eivät päde:

$$\neg At(P_1, JFK)^0 \wedge \neg At(P_2, SFO)^0$$

- ★ Tavoitteena esimerkissä on vaihtaa koneiden lentokentät
- ★ Myös maalilauseeseen on liitettävä ajanhetki, mutta emme voi tietää etukäteen montako askelta maalin saavuttaminen vaatii
- ★ Maalilauseetta kokeillaan ajanhetkillä $0, 1, \dots$ kunnes se toteutuu tai ennalta valittu suunnitelman maksimipituus saavutetaan

$$At(P_1, JFK)^0 \wedge At(P_2, SFO)^0$$

192

- ★ Toimintojen kuvaaminen edellyttää seuraajatila-aksoomien muotoilemista kaikille lentokoneille, -kentille ja ajanhetkille:

$$t(P_1, JFK)^1 \Leftrightarrow (At(P_1, JFK)^0 \wedge \neg Fly(P_1, JFK, SFO)^0) \vee (Fly(P_1, SFO, JFK)^0 \wedge At(P_1, SFO)^0)$$

- ★ Arvoasetus, jossa $Fly(P_1, SFO, JFK)^0$ ja $Fly(P_2, JFK, SFO)^0$ ovat tosia ja kaikkia muita toimintoja vastaavat symbolit epätosia on malli lauseelle, jossa tutkitaan maalin toteutuvuutta ajanhetkellä $T = 1$
- ★ Niin myös arvoasetus, jossa lisäksi $Fly(P_1, JFK, SFO)^0$ on tosi

193

- ★ Seuraajatila-aksooma ei eksplisiittisesti kiellä suorittamista toimintoa, jonka ennakoehdot eivät toteudu

- ★ Kuvaukseen on lisättävä mukaan myös ennakoehdoaksoomat

$$Fly(P_1, JFK, SFO)^0 \Rightarrow At(P_1, JFK)^0$$

- ★ Tämän jälkeen on enää yksi suunnitelma, joka toteutuu ajanhetkellä 1
- ★ Suunnitelmassa on rinnakkaiset toiminnot kuten POP ja Graphplan suunnitelmissa
- ★ Kolmannen lentokentän mukaantuoaminen esimerkkiin osoittaa, että myös samanaikaiset toiminnot on kiellettävä eksplisiittisesti
- ★ Tämän jälkeen suunnitelmat ovat täysin järjestettyjä

194

- ★ Propositionaaliset ongelman kuvaukset sisältävät $T \times |A| \times |O|^P$ toimintosymbolia, missä A on toiminnot, O objektit ja P toimintoskeeman maks. ariteetti
- ★ Esim. 10 aika-askelen, 12 koneen ja 30 kentän täysin samanaikaiset toiminnot kieltävät aksoomat sisältävät 583 miljoonaa lausetta
- ★ Eksponentiaalisesta riippuvuudesta toimintojen ariteetista voidaan päästä eroon siirtymällä korkeintaan binäärisiin predikaatteihin
- ★ Esim. $Fly(P_1, SFO, JFK) \Rightarrow Fly_1(P_1, Fly_2(SFO) \text{ ja } Fly_3(JFK))$
- ★ Näin saatava yksinkertaistus pudottaa edellä mainitun 583 miljoonaa lausetta 9360 lauseeseen

195

5. Epävarma tietämys ja päättely

- ★ Käytännössä agentilla ei ole koskaan täyttä tietämystä toimintaympäristöstään, vaan se joutuu toimimaan epävarmuuden vallitessa
- ★ Logiikkaan perustuva agentti voi joutua tilanteeseen, jossa se ei saa varmuudella tarvitsemaan tietoja
- ★ Jos agentti ei voi todeta jonkin toimintasuunnitelman toteuttavan sen tavoitetta, niin se ei voi toimia
- ★ Ehdollinen suunnittelu voi helpottaa tilannetta, mutta ei ratkaise sitä
- ★ Yksinomaan logiikkaan perustuva agentti ei kykene valitsemaan rationaalisia toimintoja epävarmassa toimintaympäristössä

196

- ★ Looginen tietämyksen esitys vaatii poikkeuksettomia sääntöjä
- ★ Usein käytännössä voimme taata vain jonkin uskomuksen asteen esitylle väittämälle
- ★ Uskomusten käsittelyssä turvauksumme todennäköisyysteoriaan
- ★ Todennäköisyys 0 on vastaansanomaton usko lauseen epätotuudesta ja 1 usko sen totuuteen
- ★ Väliin jäävät arvot kertovat uskomme lujuudesta lauseen totuudesta, eivät lauseen totuuden suhteellisuudesta
- ★ Tn.:illä painotetut hyötyarvot (utility) antavat agentilla mahdollisuuden rationaaliseen toimintaan hyödyn odotusarvon maksimoinnin kautta

197

Todennäköisyysteoria

- ★ *Satunnaismuuttuja* (random variable) viittaa maailman osaan, jonka tilannetta ei tunneta ennalta
- ★ Sm.:t vastaavat propositiosymboleita
- ★ Esim. sm. *Reikä* voisi viitata siihen onko vasemmassa alaleuan viisaudenhampaassani reikä
- ★ Sm.:n *arvoalue* voi olla
  - ◇ *totuusarvoinen*: merk. $Reikä=true \Rightarrow reikä$ ja $Reikä=false \Rightarrow \neg reikä$;
  - ◇ *diskreetti*: esim. sm.:n *Säätila* arvoalue voisi olla $\langle aurinkoa, sadetta, pilveä, lunta \rangle$;
  - ◇ *jatkuva*: tällöin tarkastellaan useinmiten kertymäftiota, esim. $X \leq 4.02$

198

- ★ Alkeispropositioita kootaan loogisiin konnektiivein monimutkaisemmiksi lauseiksi: $reikä \wedge \neg hammassärky$
- ★ Atominen *tapahtuma* (event) on kaikkien muuttujien täydellinen arvoasetus
- ★ Atomisille tapahtumille pätee, että
  - ◇ ne ovat toisensa poissulkevia,
  - ◇ niiden joukko on kattava — ainakin yksi niistä on tosi,
  - ◇ Mikä tahansa atominen tapahtuma määrää kaikkien propositioiden totuuden ja
  - ◇ Mikä tahansa propositio on loogisesti ekvivalentti kaikkien niiden atomisten tapahtumien disjunktion kanssa, joista sen totuus seuraa

$$reikä \equiv (reikä \wedge hammassärky) \vee (reikä \wedge \neg hammassärky)$$

199

- ★ Uskomuksen aste kohdistetaan propositionaalisiiin lauseisiin
- ★ *Prioritodennäköisyys* $P(a)$ antaa proposition a uskomuksen asteen muun tiedon puuttuessa
- ★ $P(reikä) = 0.1$
- ★ Erityisesti siis prioritn. on agentin alkuperäinen uskomus, ennen omia havaintoja
- ★ Muuttujan X *todennäköisyysjakauma* $\vec{P}(X)$ on sen (järjestetyn) arvoalueen alkioiden todennäköisyyksien vektori
- ★ Esim. kun $P(aurinkoa) = 0.02$, $P(sadetta) = 0.2$, $P(pilveä) = 0.7$ ja $P(lunta) = 0.08$, niin $\vec{P}(Säätila) = \langle 0.02, 0.2, 0.7, 0.08 \rangle$

200

Todennäköisyyden Kolmogorov aksioomat

- ★ Todennäköisysteorian aksiomatiointi (1933) kolmen yksinkertaisen aksiooman pohjalta
1. Minkä tahansa proposition a tn. on välillä 0 ja 1:

$$0 \leq P(a) \leq 1$$

2. Välttämättä toden (validin) proposition tn. on 1 ja välttämättä epätoden (toteutumattoman) proposition tn. on 0:

$$P(\text{true}) = 1 \quad P(\text{false}) = 0$$

3. Disjunktion tn. on

$$P(a \vee b) = P(a) + P(b) - P(a \wedge b)$$

- ★ Aksiomien perusteella voimme päätellä mm. seuraavaa

$$P(a \vee \neg a) = P(a) + P(\neg a) - P(a \wedge \neg a)$$

$$P(\text{true}) = P(a) + P(\neg a) - P(\text{false})$$

$$1 = P(a) + P(\neg a)$$

$$P(\neg a) = 1 - P(a)$$

- ★ Kolmannen rivin sääntö yleistyy diskreetille muuttujalle D , jonka arvoalue on $\langle d_1, \dots, d_n \rangle$:

$$\sum_{i=1}^n P(D = d_i) = 1$$

- ★ Jatkuva-arvoisella muuttujalla X summa on korvattava integraalilla:

$$\int_{-\infty}^{\infty} P(X = x) dx = 1$$

- ★ Kahden muuttujan yhteistn.jakauma (joint probability distribution) on niiden arvoalueiden tulo

- ★ Esim. $\vec{P}(\text{Säätilä, Reikä})$ on 4×2 taulukko todennäköisyyksiä

- ★ Täysi yhteistn.jakauma on kaikkien maailman kuvaamiseen käytettyjen sm.:ien yhteistnjakauma

- ★ Jatkuva-arvoisille muuttujille ei voida kirjoittaa jakaumataulukkoa, vaan sen sijaan on tarkasteltava todennäköisyyden tiheysfktiä

- ★ Pistetn.:ien (joiden arvo on 0) sijaan tarkastellaan osavälien tn.:iä

- ★ Tarkastelemme enimmäkseen diskreettejä sm.:iä

201

- ★ Kun agentti saavuttaa tietoa ympäristön sm.:ien arvoista, niin prioritn.:ien sijaan on siirryttävä ehdollisiin (posteriori) tn.:iin

- ★ $P(a | b)$ on proposition a tn., kun kaikki mitä tiedämme on b

- ★ $P(\text{reikä} | \text{hammassärky}) = 0.8$

- ★ $P(\text{reikä}) = P(\text{reikä} |)$

- ★ Kun $P(b) > 0$, niin

$$P(a | b) = \frac{P(a \wedge b)}{P(b)},$$

joka voidaan kirjoittaa myös tulosääntönä: $P(a \wedge b) = P(a | b)P(b)$

- ★ Sääntö voidaan tietysti myös kääntää $P(a \wedge b) = P(b | a)P(a)$

- ★ $\vec{P}(X | Y) \equiv P(X = x_i | Y = y_j) \forall i, j$

202

- ★ Yksittäisen muuttujan tn.jakauman on siis summauduttava 1:een

- ★ Samoin kaikkien yhteistn.jakaumien

- ★ Propositio a on ekvivalentti kaikkien niiden atomitapahtumien disjunktion kanssa, joiden looginen seuraus se on

- ★ Merk. näiden atomitapahtumien joukkoa $e(a)$

- ★ Aksiomian 3 perusteella

$$P(a) = \sum_{e_i \in e(a)} P(e_i)$$

- ★ Jos täysi yhteistn.jakauma on tunnettu, niin voimme tämän perusteella laskea minkä tahansa proposition tn.:in

205

Probabilistinen päättely täydestä yhteisjakaumasta

	särky		¬särky	
	osuma	¬osuma	osuma	¬osuma
r	0.108	0.012	0.072	0.008
$\neg r$	0.016	0.064	0.144	0.576

- ★ Voimme laskea esim. lauseen $\text{reikä} \vee \text{hammassärky}$ tn.:in $0.108 + 0.012 + 0.072 + 0.008 + 0.016 + 0.064 = 0.28$

- ★ Muuttujan (tai muuttujajoukon) arvon marginaalitn. saadaan laskemalla vastaavien rivien tai sarakkeiden summat

- ★ Esim. $P(\text{reikä}) = 0.108 + 0.012 + 0.072 + 0.008 = 0.2$

- ★ Yleisesti mille tahansa muuttujajoukoille $\vec{Y}$ ja $\vec{Z}$ pätee marginalisointisääntö

$$\vec{P}(\vec{Y}) = \sum_{\vec{z}} \vec{P}(\vec{Y}, \vec{z})$$

206

- ★ Ehdollisen tn.:n laskeminen

$$P(\text{reikä} | \text{särky}) = \frac{P(\text{reikä} \wedge \text{särky})}{P(\text{särky})} = \frac{0.108 + 0.012}{0.108 + 0.012 + 0.016 + 0.064} = 0.6$$

- ★ Vastaavasti

$$P(\neg \text{reikä} | \text{särky}) = \frac{0.08}{0.2} = 0.4$$

- ★ $1/P(\text{särky}) = 0.2$ on normalisointitekijä, joka varmistaa, että jakauma $\vec{P}(\text{Reikä} | \text{särky})$ summautuu 1:een

- ★ Merk. normalisointivakiota α :lla

$$\begin{aligned} \vec{P}(\text{Reikä} | \text{särky}) &= \alpha \vec{P}(\text{Reikä}, \text{särky}) \\ &= \alpha [\vec{P}(\text{Reikä}, \text{särky}, \text{osuma}) + \vec{P}(\text{Reikä}, \text{särky}, \neg \text{osuma})] \\ &= \alpha [(0.108, 0.016) + (0.012, 0.064)] \\ &= \alpha (0.12, 0.08) = (0.6, 0.4) \end{aligned}$$

207

- ★ Yleisemmin: meidän tulee selvittää kyselymuuttujan X jakauma, todistemuuttujien $\vec{E}$ havaitut arvot ovat $\vec{e}$ ja loput havaitsemattomat muuttujat ovat $\vec{Y}$

- ★ Kyselyn evaluointi: $\vec{P}(X | \vec{e}) =$

$$\alpha \vec{P}(X, \vec{e}) = \alpha \sum_{\vec{y}} \vec{P}(X, \vec{e}, \vec{y}),$$

missä $\vec{y}$:t käyvät yli havaitsemattomien muuttujien kaikkien mahdollisten arvokombinaatioiden

- ★ $\vec{P}(X, \vec{e}, \vec{y})$ on osajoukko kaikkien muuttujien $X, \vec{E}$ ja $\vec{Y}$ yhteistn.jakaumasta

- ★ Taulukon koko on $O(2^n)$ ja sen läpikäymisen aikaavaativuus on $O(2^n)$, joten yleisesti ottaen menetelmä ei ole käyttökelpoinen

208

Muuttujien riippumattomuus

- ★ Jos esimerkiksi lisätään muuttuja *Säätila*, jolla on 4 mahd. arvoa, on edellä ollut yhteisjakauman taulukko monistettava neljäksi
- ★ Koska hammasongelmat eivät vaikuta säätilaan, pätee:

$$P(\text{Sää=pilveä} \mid \text{särky,osuma,reikä}) = P(\text{Sää=pilveä})$$

- ★ Tulosäännön ja yo. havainnon perusteella

$$P(\text{särky,osuma,reikä,Sää=pilveä}) = P(\text{Sää=pilveä})P(\text{särky,osuma,reikä})$$

209

Bayesin sääntö

- ★ Tulosäännön perusteella $P(a \wedge b) = P(a \mid b)P(b)$ ja konjunktion kommutatiivisuuden perusteella $P(a \wedge b) = P(b \mid a)P(a)$
- ★ Oikeat puolet ekvivalisoimalla ja jakamalla $P(a)$:lla saadaan *Bayesin sääntö*

$$P(b \mid a) = \frac{P(a \mid b)P(b)}{P(a)}$$

- ★ Yleisemmässä muodossa, muuttujille X ja Y ja taustatietämykselle $\bar{e}$

$$\bar{P}(Y \mid X, \bar{e}) = \frac{\bar{P}(X \mid Y, \bar{e})\bar{P}(Y \mid \bar{e})}{\bar{P}(X \mid \bar{e})}$$

- ★ Normalisointia käyttäen Bayesin sääntö voidaan kirjoittaa muotoon

$$\bar{P}(Y \mid X) = \alpha \bar{P}(X \mid Y)\bar{P}(Y)$$

211

- ★ Sama pätee myös muille muuttujan *Säätila* arvoille, joten

$$\bar{P}(\text{Särky,Osuma,Reikä,Säätila}) = \bar{P}(\text{Säätila})\bar{P}(\text{Särky,Osuma,Reikä})$$

- ★ Tarkasteltavat yhteisjakauma taulukot ovat siis 8 ja 4 alkioiset

- ★ Propositiot a ja b ovat *riippumattomia* jos $P(a \mid b) = P(a) \Leftrightarrow P(b \mid a) = P(b) \Leftrightarrow P(a \wedge b) = P(a)P(b)$

- ★ Vastaavasti muuttujat X ja Y ovat toisistaan riippumattomia jos

$$\begin{aligned} \bar{P}(X \mid Y) &= \bar{P}(X) \Leftrightarrow \\ \bar{P}(Y \mid X) &= \bar{P}(Y) \Leftrightarrow \\ \bar{P}(X, Y) &= \bar{P}(X)\bar{P}(Y) \end{aligned}$$

- ★ Riippumattomat kolikonheitot: $\bar{P}(C_1, \dots, C_n)$:n sijaan tarkasteltava n :n $\bar{P}(C_i)$:n tuloa

210

- ★ Puolella aivokalvontulehdus potilaista on jäykkä niska
- ★ Aivokalvontulehdusta esiintyy 1/50 000 tapauksessa
- ★ Jäykkää niskaä valittaa joka 20:s potilas
- ★ Mikä on todennäköisyys, että jäykkää niskaansa valittavalla potilaalla on aivokalvontulehdus?

$$\begin{aligned} P(j \mid a) &= 0.5 \\ P(a) &= 1/50000 \\ P(j) &= 1/20 \\ P(a \mid j) &= \frac{P(j \mid a)P(a)}{P(j)} \\ &= \frac{20}{2 \times 50000} = 0.0002 \end{aligned}$$

212

- ★ Bayesin sääntö on kaikkien modernien probabilisten päättelyjärjestelmien pohjana

- ★ Sinänsä yksinkertainen sääntö ei pintapuolisesti katsoen näyttäisi antavan paljon päättelymahdollisuuksia, mutta kuten edellinen esimerkki osoittaa kyse on mahdollisuudesta soveltaa olemassaolevaa tietoa

- ★ Nimittäjässä olevan ehdon tn:n laskemisesta voidaan päästä laskemalla kyselymuuttujan posterioritn. kaikilla sen mahdollisilla arvoilla

- ★ Esim. $\bar{P}(A \mid j) = \alpha(P(j \mid a)P(a), P(j \mid -a)P(-a))$

- ★ Joskus helpompaa, joskus ei

213

- ★ Ehdollinen riippumattomuus:

$$\begin{aligned} \bar{P}(\text{särky} \wedge \text{osuma} \mid \text{Reikä}) \\ = \bar{P}(\text{särky} \mid \text{Reikä})\bar{P}(\text{osuma} \mid \text{Reikä}) \end{aligned}$$

- ★ Yhdessä Bayes säännön kanssa saamme lopulta

$$\begin{aligned} \bar{P}(\text{Reikä} \mid \text{särky} \wedge \text{osuma}) &= \alpha \bar{P}(\text{Reikä}) \\ \bar{P}(\text{särky} \mid \text{Reikä})\bar{P}(\text{osuma} \mid \text{Reikä}) \end{aligned}$$

- ★ Nyt siis tarvitsee enää käsitellä kolmea erillistä jakaumaa

- ★ Muuttujien X ja Y ehdollinen riippumattomuus annettuna Z on tarkkaan ottaen

$$\bar{P}(X, Y \mid Z) = \bar{P}(X \mid Z)\bar{P}(Y \mid Z)$$

- ★ Ekvivalentisti $\bar{P}(X \mid Y, Z) = \bar{P}(X \mid Z)$ ja $\bar{P}(Y \mid X, Z) = \bar{P}(Y \mid Z)$

215

- ★ Kun probabilistinen kysely on ehdollistettu useammalle kuin yhdelle havainnolle

$$\bar{P}(\text{Reikä} \mid \text{särky} \wedge \text{osuma})$$

- ★ Täyteen yhteisjakaumaan perustuva menetelmä ei käy

- ★ Bayesin säännön soveltaminenkaan ei yleisesti ottaen lievennä eksponentiaalista vaativuutta

- ★ Tarvittaisiin muuttujien riippumattomuutta, mutta havaintoja *särky* ja *osuma* vastaavat muuttujat ovat selvästi yhteydessä toisiinsa

- ★ Molempien muuttujien suora vaikuttaja on reikä hampaassa, mutta ilman muuttujaa *Reikä* ne ovat *ehdollisesti riippumattomia* (conditionally independent) — *Särky* ja *Osuma* eivät ole suoraan toisistaan riippuvia

214

- ★ Jos kaikki havaintomuuttujat ovat ehdollisesti riippumattomia annettuna kyselymuuttuja, niin eksponentiaalinen tietämyksenesityksen kasvuvauhti putoaa lineaariseksi

- ★ Tämä on *naiivoin Bayes -mallin* ajatus, kaikki seuraukset $S_1, \dots, S_n$ ovat ehdollisesti riippumattomia annettuna yksi aiheuttaja A

- ★ Tällöin niiden täysi yhteisjakauma

$$\bar{P}(A, S_1, \dots, S_n) = \bar{P}(A) \prod_i \bar{P}(S_i \mid A)$$

- ★ Mallia käytetään usein yksinkertaistamiseen, vaikka seuraukset eivät olisi ehdollisesti riippumattomia

- ★ Saattaa toimia yllättävän hyvin kaikesta huolimatta

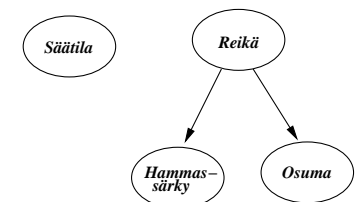
216

5.1 Probabilistinen päättely

- * Bayes-verkko on suunnattu verkko, jonka kuhunkin solmuun liittyy todennäköisyys
1. Satunnaismuuttujien joukko muodostaa verkon solmut. Muuttujat voivat olla diskreetti- tai jatkuva-arvoisia
  2. Solmujen välillä on suunnattuja linkkejä (nuolia). Jos solmusta X on nuoli solmuun Y , niin X on Y :n vanhempi
  3. Solmulla X_i on ehdollinen tn.jakauma $P(X_i | \text{Vanhemmat}(X_i))$
  4. Verkossa ei ole suunnattuja syklejä. Se on siis suunnattu sykliiton verkko DAG

217

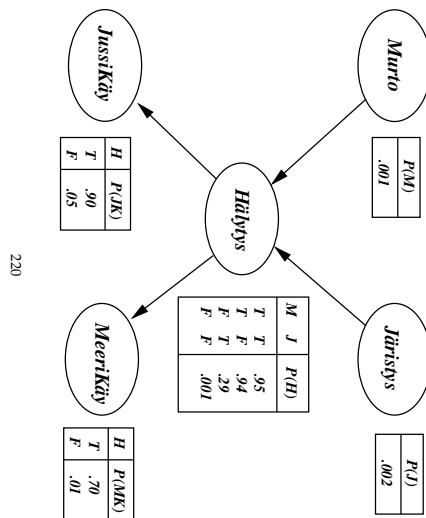
- * Nuolen $X \rightarrow Y$ intuitiivinen merkitys on, että X vaikuttaa suoraan Y :hyn
- * Verkon topologia — solmut ja nuolet — määräävät muuttujien ehdolliset riippumattomuudet
- * Kun topologia on kiinnitetty, pitää vielä määrätä kullekin muuttujalle ehdollinen tn.jakauma annettuna sen vanhemmat
- * Verkon topologia ja ehdolliset tn.jakaumat määräävät implisiittisesti täyden yhteisjakauman muuttujille

218

- * Taloon on asennettu varashälytyn, joka on luotettava murtoyritysten tunnistaja, mutta reagoi myös lieviin määnjäristyksiin
- * Naapurit Jussi ja Meeri ovat luvanneet tarkistaa tilanteen hälytyksen kuullessaan
- * Jussi kuulee jokaisen hälytyksen, mutta sen lisäksi joskus erehtyy tarkistamaan tilanteen myös puhelimen soidessa
- * Meeri puolestaan kuuntelee musiikkia lujalla, eikä aina kuule hälytystä
- * Tavoitteenamme on arvioida murron todennäköisyys annettuna tieto siitä kuka on käynyt tai ei ole käynyt tarkistamassa tilannetta

219

220

- * Verkon topologiaan sisältyvät seuraavat ajatukset:
  - ◊ Murto ja maanjäritys vaikuttavat suoraan hälyttimen laukeamiseen,
  - ◊ Jussin ja Meerin vierailut riippuvat suoraan vain hälyttimestä
  - ◊ he eivät huomaa murtoa tai maanjäritystä suoraan tai keskustele keskenään
- * Musiikinkuuntelu ja puhelimen soiminen ovat verkosta luettavissa vain implisiittisesti hälytyksen aiheuttaman tarkistuskäynnin epävarmuutena
- * Todennäköisyydet tiivistävät äärettömän mahdollisten vaikuttajien joukon
- * Esim. hälytyn voi jäädä laukeamatta koska ilmankosteus on korkea, on sähkökatko, varapatteri on tyhjentynyt, johdot on katkaistu, kuollut hiiri estää kelloa soimasta, jne.

222

Bayes-verkon semantiikka

- * Jokaisen yhteisjakauman solun arvo voidaan laskea Bayes-verkon sisältämästä informaatiosta
- * Solun arvo on muuttujien tietty arvoasetus $P(X_1 = x_1 \wedge \dots \wedge X_n = x_n)$, jota merkitään $P(x_1, \dots, x_n)$
- * Solun arvo on

$$P(x_1, \dots, x_n) = \prod_{i=1}^n P(x_i | \text{vanhemmat}(X_i)),$$

missä $\text{vanhemmat}(X_i)$ viittaa muuttujien $\text{Vanhemmat}(X_i)$ määrättyihin arvoihin

$$\begin{aligned} & \star P(JK \wedge MK \wedge H \wedge \neg M \wedge \neg J) \\ &= P(JK | H)P(MK | H) \\ & \quad P(H | \neg M \wedge \neg J)P(\neg M)P(\neg J) \\ &= .90 \times .70 \times .001 \times .999 \times .998 \\ &= .00062 \end{aligned}$$

223

- * Ehdollisten todennäköisyyksien taulukot luettelevat muuttujan arvojen tn.:n riippuen solmun vanhempien arvoasetuksesta
- * Kunkin rivin tn.:ien on summauduttava arvoon 1
- * Edellisessä esimerkissä kaikki muuttujat ovat totuusarvoisia, joten riittää tn. p tapauksessa, että muuttujan arvo on tosi, koska arvon epätosi tn. on $1 - p$
- * Yleisesti ottaen, jos solmulla on k vanhempaa, niin erikseen määrättäviä tn.:ä on 2^k kpl
- * Jos solmulla ei ole vanhempia on taulukossa vain yksi rivi

- * Yhteisjakauma $P(x_1, \dots, x_n)$ voidaan kirjoittaa tulosäännöllä muotoon

$$P(x_n | x_{n-1}, \dots, x_1)P(x_{n-1}, \dots, x_1)$$

- * Samaa purkamista voidaan toistaa, jolloin lopulta saadaan kaava

$$\begin{aligned} & P(x_n | x_{n-1}, \dots, x_1)P(x_{n-1} | \\ & \quad x_{n-2}, \dots, x_1) \dots P(x_2 | x_1)P(x_1) \\ &= \prod_{i=1}^n P(x_i | x_{i-1}, \dots, x_1) \end{aligned}$$

- * Tämä ketjusääntö (chain rule) pätee mille tahansa satunnaismuuttujien joukolle

- * Jakauma on siis yhtäpitävä väittämän

$$\begin{aligned} & \vec{P}(X_i | X_{i-1}, \dots, X_1) \\ &= \vec{P}(X_i | \text{Vanhemmat}(X_i)) \end{aligned}$$

kanssa kunhan $\text{Vanhemmat}(X_i) \subseteq \{X_{i-1}, \dots, X_1\}$

224

- ★ Kun solmut indeksoidaan järjestyksessä, joka on konsistentti verkkostruktuurin implisiittisen osittaisjärjestyksen kanssa, niin ehto pätee
- ★ Solmuilta siis vaaditaan ehdollista riippumattomuutta edeltäjäsolmuista annettuna vanhemmat
- ★ Solmun vanhemmiksi tulee valita ne solmut, jotka vaikuttavat muuttujan arvoon suoraan
- ★ Jos esimerkiksi ajatellaan Meerin tarkastuskäyntisolmua, niin murto ja järjestys vaikuttavat sen arvoon, mutta vain hälytyksen kautta
- ★ Uskomme mukaan

$$\bar{P}(MK | JK, H, J, M) = \bar{P}(MK | H)$$

225

- ★ Bayes-verkossa voidaan tarkkuutta vaihtaa kompleksisuuteen
- ★ Heikkoja riippuvuuksia voi kannattaa jättää pois verkosta kompleksisuuden pitämiseksi kurissa, mutta tällöin verkon tarkkuus kärsii
- ★ Verkotopologian oikea määrittäminen on vaikea ongelma
- ★ Solmut pitäisi lisätä järjestyksessä: "juuri aiheuttajat", muuttujat, joihin ne vaikuttavat suoraan, jne., kunnes lopulta lehdeksi tulevat muuttujat jotka eivät vaikuta suoraan mihinkään muihin muuttujiin
- ★ Väärässä järjestyksessä lisätyt solmut tekevät verkosta kompleksisemmän ja epäintuitiivisen

227

Ehdollisten jakaumien esittäminen

- ★ Bayes-verkon etu täyteen yhteisjakamaan verrattuna on kompaktisuus, joka seuraa sen lokaalisuudesta
- ★ Alikomponentit ovat tekemisissä vain rajoitetun määrän muita komponentteja kanssa riippumatta komponenttien kokonaisuudesta
- ★ Tästä seuraa kompleksisuuden lineaarinen, ei eksponentiaalinen, kasvu
- ★ Bayes-verkko sovellukselle, jossa kuhunkin n :stä muuttujasta vaikuttaa suoraan korkeintaan k muuttujaa, vaatii ehdollisten tn.taulukoiden esittämiseen 2^k lukua
- ★ Kaikkiaan siis $n2^k$ lukua, kun yhteisjakauksessa on 2^n solua
- ★ Esim. $n = 30$ ja $k = 5$: $n2^k = 960$ ja $2^n > 10^9$

226

- ★ Epävarmuutta voidaan esittää myös kohinaisilla loogisilla suhteilla
- ★ Kohinaisessa disjunktiossa (noisy-OR) voidaan lapsen totuus estää riippumattomasti vanhemman arvon ollessa lapsen arvon todeksi tekevä muuttuja

$$P(\neg\text{kuume} | \text{kylmä}, \neg\text{flunssa}, \neg\text{malaria}) = 0.6$$

$$P(\neg\text{kuume} | \neg\text{kylmä}, \text{flunssa}, \neg\text{malaria}) = 0.2$$

$$P(\neg\text{kuume} | \neg\text{kylmä}, \neg\text{flunssa}, \text{malaria}) = 0.1$$

Ky	Fl	Ma	$P(Kuume)$	$\neg P(Kuume)$
F	F	F	0.0	1.0
F	F	T	0.9	0.1
F	T	F	0.8	0.2
F	T	T	0.98	$0.02 = 0.2 \times 0.1$
T	F	F	0.4	0.6
T	F	T	0.94	$0.06 = 0.6 \times 0.1$
T	T	F	0.88	$0.12 = 0.6 \times 0.2$
T	T	T	0.988	$0.012 = 0.6 \times 0.2 \times 0.1$

229

Jatkuva-arvoiset muuttujat

- ★ Näiden käsittely voidaan välttää diskreetoinnilla, jossa jatkuva arvoalue jaetaan joihinkin intervaleihin
- ★ Liian harvasta jaosta seuraa suuri tarkkuuden menetys ja liian tiheästä puolestaan suuri määrä käsiteltäviä arvoja
- ★ Diskreointi voi kuitenkin olla jopa todistettavasti oikea lähestymistapa
- ★ Toinen mahdollisuus on arvioida jatkuvaa arvoaluetta jollain standardilla todennäköisyyden tiheysfunktiopelellä, joilla on äärellinen määrä parametreja
- ★ Esim. Gaussin l. normaalijakauman $N(\mu, \sigma^2)(x)$ parametrit ovat keskiarvo μ ja varianssi σ^2

230

- ★ Hybridiverkossa on sekä diskreettejä että jatkuva-arvoisia muuttujia
- ★ Tällöin on kyettävä laskemaan jatkuva-arvoisen solmun ehdollinen tn. ja diskreetin solmun tn. annettuna jatkuva-arvoiset vanhemmat
- ★ Esim. hedelmän (jatkuva-arvoinen) *Hinta* riippuu (jatkuva-arvoisesta) *Sadosta* ja (binääriarvoisesta) *Tuesta*
- ★ Asiakkaan (diskreetti) *Ostopäätös* puolestaan riippuu yksinomaan hinnasta
- ★ *Hinnan* tn.jakauman $\bar{P}(Hinta | Sato, Tuki)$ määrittämiseksi lasketaan erikseen $P(Hinta | Sato, tuki)$ ja $P(Hinta | Sato, \neg tuki)$
- ★ Lisäksi tarkastellaan hinnan h jakauman muuttujan *Sato* arvosta s

231

- ★ Hinnan jakauman parametrit määritellään siis s :n funktiona
- ★ Usein käytetty jakauma on lineaarinen Gaussin jakauma, jonka keskiarvo μ riippuu lineaarisesti vanhemman arvosta riippuen ja jolla on kiinnitetty hajonta σ

$$P(h | s, tuki) = N(a_t s + b_t, \sigma_t^2)(h) = \frac{1}{\sigma_t \sqrt{2\pi}} e^{-\frac{1}{2} \left(\frac{h - (a_t s + b_t)}{\sigma_t} \right)^2}$$

$$P(h | s, \neg tuki) = N(a_f s + b_f, \sigma_f^2)(h)$$

- ★ Näin muodostuvat yksikyttyräiset jakaumat yhdistämällä saadaan lopulta kaksikyttyräinen jakauma $P(h | s)$
- ★ Lineaarista normaalijakaumaa noudattavan Bayes-verkon yhteisjakauma "käyttäytyy hyvin"

232

★ Diskreetti *Ostopäätös* riippuu tuotteen hinnasta

★ Hinnan ollessa korkea ei ostoja tehdä ja hinnan ollessa matala asiakas ostaa hedelmän

★ Hinnan ollessa näiden väliltä asiakkaan ostopäätös muuttuu pehmeästi/sileästi

★ Ehdollinen todennäköisyys on siis pehmeä kynnsarvo

★ Yksi mahdollisuus on käyttää ns. probit-jakaumaa, standardin normaalijakauman integraalia

$$\Phi(x) = \int_{-\infty}^x N(0,1)(x)dx$$

233

Tarkka päättely B-verkoissa

★ Tavoitteemme on selvittää kyselymuuttujan X posteriorijakauma kun havaintomuuttujien $\vec{E} = E_1, \dots, E_m$ havaitut arvot ovat $\vec{e}$ ja piilomuuttujat ovat $\vec{Y} = Y_1, \dots, Y_l$

★ Täydestä yhteisjakaumasta voimme vastata kyselyyn $\vec{P}(X | \vec{e})$ laskemalla

$$\alpha \vec{P}(X, \vec{e}) = \alpha \sum_{\vec{y}} \vec{P}(X, \vec{e}, \vec{y})$$

★ Bayes-verkko on yhteisjakauman täysi esitys, erityisesti tekijät $\vec{P}(X, \vec{e}, \vec{y})$ voidaan ilmaista verkon ehdollisten tn.:ien tulona

★ Täten verkon perusteella voidaan vastata annettuun kyselyyn

235

★ Kyselyn $\vec{P}(\text{Murto} | \text{jussikäy, meeriikäy})$ arvottaminen

★ Piilomuuttujat ovat *Maanjäristys* ja *Hälytys*

$$\vec{P}(M | jk, mk) = \alpha \sum_j \sum_h \vec{P}(M, j, h, jk, mk)$$

★ Verkon ehdollisten tn.taulukoiden perusteella tarvittavat arvot voidaan laskea, esim.

$$P(m | jk, mk) = \alpha \sum_j \sum_h P(m)P(j)$$

$$P(h | m, j)P(jk | h)P(mk | h)$$

★ Tekijöitä järjestelemällä saadaan tehokkaammin laskettava kaava

$$\alpha P(m) \sum_j P(j) \sum_h P(h | m, j) P(jk | h)P(mk | h)$$

234

★ Tällöin ostopäätöksen ehdollinen tn. voisi olisi

$$P(\text{ostaa} | \text{hinta} = h) = \Phi((-h + \mu)/\sigma)$$

★ Esim. neuraaliverkoissa paljon käytetty pehmeän kynnyksen määrittelytapa on ns. logit-jakauma, joka käyttää sigmoidi-funktiota

$$P(\text{ostaa} | h) = \frac{1}{1 + \exp(-2 \frac{-h + \mu}{\sigma})}$$

★ Logit-jakaumalla on pidemmät hännät kuin probit-jakaumalla

★ Probit on käytännössä tarkempi kuin logit, joka taas puolestaan on helpompi käsitellä matemaattisesti ja siksi yleinen

236

★ Laskemalla $P(m | jk, mk)$ ja $P(-m | jk, mk)$, saadaan aiemmin käyttämillemme arvoilla

$$\vec{P}(M | jk, mk) \approx (0.284, 0.716)$$

★ Bayes-verkon DAGin evaluoiminen vastaa puun syvyysuuntaista läpikäyntiä, joten sen tilavaativuus on vain lineaarinen muuttujien lkm:n suhteen

★ Aikavaativuus n :n muuttujan verkolle on aina $O(2^n)$

★ Esim. tulo $P(jk | h)P(mk | h)$ joudutaan laskemaan uudestaan jokaiselle arvolla j

★ Toistuvien alilauseiden uudelleenvaluoinnin välttämiseksi voidaan saavuttaa lisää säästöä

237

★ Toistuvat alilauseet voidaan evaluoida kerran ja niiden arvo talletetaan käytettäväksi aina tarvittaessa

★ Tarkastellaan muuttujien eliminointi-algoritmia lausekkeen $\vec{P}(M | jk, mk)$ evaluoinnissa

$$\alpha \underbrace{\vec{P}(M)}_M \sum_j \underbrace{P(j)}_j \sum_h \underbrace{\vec{P}(h | M, j)}_H \underbrace{P(jk | h)}_{JK} \underbrace{P(mk | h)}_{MK}$$

★ Lausekkeen tekijät on merkitty

★ Tekijä MK , $P(mk | h)$, ei vaadi yli muuttujan *MeeriKäy* summaamista, koska arvo mk on kiinnitetty

★ Talletetaan tn.:t 2-alkioiseen vektoriin

$$\vec{f}_{MK}(H) = \begin{pmatrix} P(mk | h) \\ P(mk | -h) \end{pmatrix}$$

238

★ Tekijälle JK talletetaan samanlainen 2-alkioinen vektori $\vec{f}_{JK}(H)$

★ Tekijä H on $\vec{P}(h | M, j)$ ja se vaatii $2 \times 2 \times 2$ matriisiin $\vec{f}_H(H, M, J)$

★ Näiden kolmen tekijän tulosta summataan H pois, jolloin saadaan yli muuttujien M ja J arvoalueiden käyvä 2×2 matriisi $\vec{f}_{H,JK,MK}(M, J) =$

$$\sum_h \vec{f}_H(h, M, J) \times \vec{f}_{JK}(h) \times \vec{f}_{MK}(h) = \vec{f}_H(h, M, J) \times \vec{f}_{JK}(h) \times \vec{f}_{MK}(h) + \vec{f}_H(-h, M, J) \times \vec{f}_{JK}(-h) \times \vec{f}_{MK}(-h)$$

★ Vastaavasti muuttuja J summataan pois tulosta $\vec{f}_J(J) \times \vec{f}_{H,JK,MK}(M, J)$, jolloin saadaan matriisi $\vec{f}_{J,H,JK,MK}(M) =$

$$\vec{f}_J(j) \times \vec{f}_{H,JK,MK}(M, j) + \vec{f}_J(-j) \times \vec{f}_{H,JK,MK}(M, -j)$$

239

★ Lopulta saadaan kyselyn $\vec{P}(M | jk, mk)$ vastaus

$$\alpha \vec{f}_M(M) \times \vec{f}_{J,H,JK,MK}(M),$$

missä $\vec{f}_M(M) = \vec{P}(M)$

★ Muuttujien summaamisessa pois voidaan tekijät, jotka eivät riipu muuttujan arvosta, siirtää summauksen ulkopuolelle

★ Kahden matriisin pisteittäisen tulon laskeminen

A	B	$\vec{f}_1(A, B)$	B	C	$\vec{f}_2(B, C)$
T	T	.3	T	T	.2
T	F	.7	T	F	.8
F	T	.9	F	T	.6
F	F	.1	F	F	.4

240

A	B	C	$\vec{f}_3(A, B, C)$
T	T	T	.3 × .2
T	T	F	.3 × .8
T	F	T	.7 × .6
T	F	F	.7 × .4
F	T	T	.9 × .2
F	T	F	.9 × .8
F	F	T	.1 × .6
F	F	F	.1 × .4

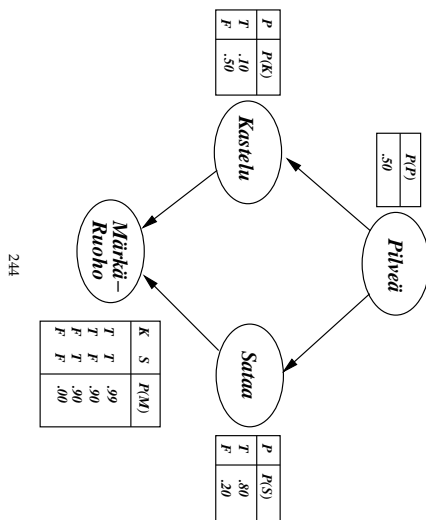
- ★ Kyselyn kannalta irrelevantit tekijät voidaan poistaa
- ★ Kysely $P(JK | m)$ antaa lauseen, jonka viimeinen tekijä on $\sum_{mk} P(mk | h)$, jonka arvo määritelmän mukaan on 1
- ★ Verkon solmut, jotka eivät ole kyselymuuttujan esi-isiä tai havaintomuuttujia ovat kyselyn kannalta irrelevantteja

241

Approksimatiivinen päättely

- ★ Koska tarkka päättely on laskennallisesti vaativaa, niin on syytä tarkastella ratkaisujen approksimointia
- ★ Approksimointi perustuu satunnaiseen otantaan tunnetusta tn.jakaumasta
- ★ Esim. painottamaton kolikko voidaan mieltää satunnaismuuttujaksi *Lantti*, jonka arvoalue on *(kruuna, klaava)* ja prioritn. $\vec{P}(\text{Lantti}) = \langle 0.5, 0.5 \rangle$
- ★ Otanta tästä jakaumasta vastaa kolikon heittoa, tn.:llä 0.5 tuloksena on *kruuna* ja tn.:llä 0.5 *klaava*
- ★ Jos satunnaislukugeneraattori, jolta saadaan lukuja väliltä $[0, 1]$, niin minkä tahansa yhden muuttujan jakaumasta voidaan helposti tehdä otantaa

243

244

- ★ Bayes-verkko on *monipuuvu* (polytree), jos kunkin solmuparin välillä on korkeintaan yksi suuntaamaton polku
- ★ Tarkan päättelyn aika- ja tilavaativuus monipuussa on verkon koon suhteen lineaarista
- ★ Päättely Bayes-verkossa sisältää erikoistapauksenaan propositiologiikan päättelyn
- ★ Näin ollen yleisessä tapauksessa päätely Bayes-verkossa on NP-kovaa
- ★ Itse asiassa voidaan osoittaa, että päätely on yhtä vaativaa kuin toteuttavien arvoasetusten lukumäärän laskeminen
- ★ Ongelma on aidosti vaikeampi kuin NP-kova, se on #P-kova

242

- ★ Bayes-verkosta, johon ei liity havain-toja, otantaa voidaan tehdä muuttuja kerrallaan topologisessa järjestyksessä
  - ★ Kun vanhempien arvot on arvottu, niin tiedetään minkä jakauman perusteella otanta lapsessa on tehtävä
  - ★ Kiinnitetään esimerkkiverkon solmuille topologinen järjestys [*Pilveä, Kastelu, Sataa, MärkäRuoho*]
1. Vedetään jakaumasta $\vec{P}(\text{Pilveä}) = \langle 0.5, 0.5 \rangle$ satunnainen arvo, esim. *T*
  2. Vedetään jakaumasta $\vec{P}(\text{Kastelu} | \text{pilveä}) = \langle 0.1, 0.9 \rangle$ satunnainen arvo, esim. *F*
  3. Vedetään jakaumasta $\vec{P}(\text{Sataa} | \text{pilveä}) = \langle 0.8, 0.2 \rangle$ satunnainen arvo, esim. *T*
  4. Vedetään jakaumasta $\vec{P}(\text{MärkäRuoho} | \text{-kastelu, sataa}) = \langle 0.9, 0.1 \rangle$ satunnainen arvo, esim. *T*

245

- ★ Verkon määräämästä prioriyhteisjakaumasta nyt vedetty tapahtuma siis on $[T, F, T, T]$
- ★ Merk. tn.:ttä, että prioriotanta vetää tietyn tapahtuman $S_{PO}(x_1, \dots, x_n)$
- ★ Otantamenetelmän perusteella se on

$$\prod_{i=1}^n P(x_i | \text{vanhemmat}(X_i))$$

- ★ Toisaalta tämä on tapahtuman tn. Bayes-verkon esittämässä yhteisjakaumassa, joten

$$S_{PO}(x_1, \dots, x_n) = P(x_1, \dots, x_n)$$

- ★ Merk. tapahtuman $x_1, \dots, x_n$ frekvenssiä $N_{PO}(x_1, \dots, x_n)$ yhteensä N :n otospisteiden joukossa

246

- ★ Tapahtuman otantafrekvenssi konvergoituu rajalla odotusarvoonsa

$$\lim_{N \rightarrow \infty} \frac{N_{PO}(x_1, \dots, x_n)}{N} = \frac{S_{PO}(x_1, \dots, x_n)}{P(x_1, \dots, x_n)}$$

- ★ Esim. $S_{PO}([T, F, T, T]) = 0.5 \times 0.9 \times 0.8 \times 0.9 = 0.324$, joten kun N on iso, niin odotamme, että 32.4% otospisteistä on tämä tapahtuma
  - ★ Menetelmän antama arvio on *konsistentti* siinä mielessä, että tn. on eksakti rajalla
  - ★ Osittain määrätyn tapahtuman $x_1, \dots, x_m$, $m \leq n$, tn.:lle saadaan myös konsistentti estimaatti
- $$P(x_1, \dots, x_m) \approx N_{PO}(x_1, \dots, x_m) / N$$
- ★ Otoksesta arvioitua tn.:ttä merk. $\hat{P}(\cdot)$

247

- ★ Ehdollisen tn.:n $P(X | \vec{e})$ arvioimiseksi voitaisiin käyttää seur. otantamenetelmää
1. Vedetään otos verkon määräämästä priorijakaumasta
  2. Hylätään kaikki otospisteet, jotka eivät toteuta havaintoja $\vec{e}$
  3. Arvon $\hat{P}(X = x | \vec{e})$ määräämiseksi lasketaan kuinka suuressa osassa jäljellejääneistä otospisteistä pätee $X = x$
- ★ Menetelmän antama jakauma $\hat{P}(X | \vec{e})$ on algoritmin perusteella

$$\alpha \vec{N}_{PO}(X, \vec{e}) = \frac{\vec{N}_{PO}(X, \vec{e})}{N_{PO}(\vec{e})}$$

- ★ Osittain määrätyn tapahtuman tn.:n arviona tämä on konsistentti estimaatti

$$\hat{P}(X, \vec{e}) \approx \frac{\vec{P}(X, \vec{e})}{P(\vec{e})} = \vec{P}(X | \vec{e})$$

248

- ★ Vedetään 100 otospistettä jakauman $\vec{P}(Sataa | kastelu)$ estimoisimeksi
  - ◇ Saamistamme tapahtumista 73, joilla pätee $Kastelu = F$, hylätään
  - ◇ Lopuilla tapahtumilla pätee $kastelu$
  - ◇ Näistä 8:ssä tapauksessa $Sataa = T$ ja 19:ssä $Sataa = F$
- ★ Tässä tapauksessa $\vec{P}(Sataa | kastelu) \approx (0.296, 0.704)$, kun todellinen jakauma on $(0.3, 0.7)$
- ★ Suurempi otos tuottaa tarkemman estimaatin
- ★ Tn. arvioiden virheen hajonta on suhteessa osamäärään $1/\sqrt{n}$, missä n on otospisteiden lkm
- ★ Turhaan vedettyjen otospisteiden suuri määrä on ongelma: havaintojen kanssa konsistenttien otospisteiden lkm putoaa eksponentiaalisesti ehtomuuttujien lkm:n kasvaessa

249

- ★ Turhaan hylättävien otospisteiden vetämisen välttämiseksi kiinnitetään havaintomuuttujien $\vec{E}$ arvot ja tehdään otanta vain muuttujien X ja $\vec{Y}$ yli
- ★ Vedetyt tapahtumat eivät kuitenkaan kaikki ole samanarvoisia
- ★ Tapahtumia painotetaan uskomusarvoilla (lkelihood)
- ★ Kuinka uskottavasti tapahtuma vastaa havaintoja mitattuna havaintomuuttujien ehdollisten tn.:ien tulolla annettuna niiden vanhemmat
- ★ Intuitiivisesti ajatellen tapahtumille, joissa havaintojen yhdessä esiintyminen vaikuttaa epäuskottavalta, annetaan vähemmän painoarvoa

250

- ★ Kyselyyn $\vec{P}(Sataa | kastelu, märkäruoho)$ vastaamiseksi painoarvo w alustetaan arvoon 1.0
- ★ Vedetään otos jakaumasta $\vec{P}(Pilveä) = (0.5, 0.5)$, esim. arvo T
- ★ Koska $Kastelu$ on havaintomuuttuja, jonka arvo on T , niin painoa päivitetään

$$w \leftarrow w \times P(kastelu | pilveä) = 0.1$$
- ★ Vedetään otos jakaumasta $\vec{P}(Sataa | pilveä) = (0.8, 0.2)$, esim. arvo T
- ★ MärkäRuoho on havaintomuuttuja, jonka arvo on $T \Rightarrow$

$$w \leftarrow w \times P(märkäruoho | kastelu, sataa) = 0.099$$
- ★ Saatiin siis esimerkki $[T, T, T, T]$ tapauksesta $Sataa = T$ painoltaan 0.099

251

- ★ Merk. $\vec{Z} = \{X\} \cup \vec{Y}$
- ★ Otospisteitä painottava otanta arpoo kullekin muuttujista $\vec{Z}$ arvon annettuna sen vanhempien arvot

$$S_W(\vec{z}, \vec{e}) = \prod_{i=1}^l P(z_i | vanhemmat(Z_i))$$
- ★ $Vanhemmat(Z_i)$ voi sisältää niin havainto- kuin piilomuuttujakin
- ★ Painottava otanta siis ottaa havainnot paremmin huomioon kuin priorijakauma $P(\vec{z})$
- ★ Toisaalta S_W ottaa huomioon vain kunkin muuttujan Z_i esi-isiin lukeutuvat havainnot
- ★ Todellinen posteriorijakauma $P(\vec{z} | \vec{e})$ huomioi kaikki havainnot

252

- ★ Uskottavuuspainot w korjaavat jakaumien eron
- ★ Olk. otospiste $\vec{z}$ muodostunut muuttujien arvoista $\vec{z}$ ja $\vec{e}$, jolloin

$$w(\vec{z}, \vec{e}) = \prod_{i=1}^m P(e_i | vanhemmat(E_i))$$

- ★ Täten otospisteen painotettu tn. $S_W(\vec{z}, \vec{e})w(\vec{z}, \vec{e})$ on

$$\begin{aligned} & \prod_{i=1}^l P(z_i | vanhemmat(Z_i)) \\ & \prod_{i=1}^m P(e_i | vanhemmat(E_i)) \\ & = P(\vec{z}, \vec{e}), \end{aligned}$$

koska tulojen muuttajat kattavat kaikki verkon muuttajat

253

- ★ Nyt voidaan osoittaa, että painotustannan estimaatit ovat konsistentteja

$$\begin{aligned} \hat{P}(x | \vec{e}) &= \alpha \sum_{\vec{y}} N_W(x, \vec{y}, \vec{e}) w(x, \vec{y}, \vec{e}) \\ &\approx \alpha' \sum_{\vec{y}} S_W(x, \vec{y}, \vec{e}) w(x, \vec{y}, \vec{e}) \\ &= \alpha' \sum_{\vec{y}} P(x, \vec{y}, \vec{e}) \\ &= \alpha' P(x, \vec{e}) = P(x | \vec{e}) \end{aligned}$$
- ★ Painotusotanta on tehokas menetelmä, koska kaikki vedetyt otospisteet hyödynnetään
- ★ Menetelmä kuitenkin kärsii kun havaintomuuttujien lkm kasvaa, koska useimpien otospisteiden paino on hyvin pieni ja harvat pisteet dominoivat estimaattia

254

MCMC-algoritmi

- ★ Markov chain Monte Carlo
- ★ Monte Carlo -algoritmi on satunnaisalgoritmi, joka voi tuottaa väärän vastauksen pienellä tn.:llä (vs. Las Vegas -algoritmi)
- ★ Otospisteitä vedetään tekemällä satunnainen muutos edelliseen tapahtumaan
- ★ Seuraava tila valitaan arpomalla arvo yhdelle ei-havaintomuuttujista X_i ehdollistettuna sen *Markov-peitteeseen* kuuluvien muuttujien nykyisillä arvoilla
- ★ Solmun Markov-peitteeseen kuuluvat sen vanhemmat, lapset ja lapsien vanhemmat
- ★ MCMC tuottaa satunnaiskulun tila-avaruudessa, jossa havaintomuuttujien arvoja ei muuteta

255

5.2 Yksinkertaiset päätökset

- ★ Liitetään tilaan S numeerinen *hyöty-arvio* (utility) $U(S)$, joka kuvaa tilan saavuttamisen haluttavuutta
- ★ Epädeterministisen toiminnon A mahdollisia tulostiloja ovat $Tulos_i(A)$, missä i käy yli eri tulosten
- ★ Ennen toiminnon A suorittamista sen mahdollisille tuloksille annetaan tn.:t $P(Tulos_i(A) | Suorita(A), E)$, missä E on agentin havainnot
- ★ A :n odotettu hyöty (expected u.)

$$\begin{aligned} EU(A | E) &= \\ & \sum_i P(Tulos_i(A) | Suorita(A), E) \cdot \\ & U(Tulos_i(A)) \end{aligned}$$

256

* **Maksimaalisen odotetun hyödyn periaate** edellyttää rationaalisen agentin valitsevan sen toiminnon, jonka odotusarvoinen hyöty on suurin

* Jos ideaa haluttaisiin soveltaa toimintojen valintaan, niin kaikki mahdolliset jonot tulisi arvottaa, mikä on käytännössä mahdotonta

* Jos hyötyfunktio heijastaa käytettyä tuloksellisuusmittaa, niin periaatteen mukaan toimiva agentti saavuttaa parhaan mahdollisen tuloksen yli mahdollisten toimintaympäristöjen

* Mallinnetaan epädeterminististä toimintoa *arvonnalla* (lottery) L , jossa mahdollisiin tuloksiin $C_1, \dots, C_n$ liittyvät todennäköisyydet $p_1, \dots, p_n$

$$L = [p_1, C_1; p_2, C_2; \dots; p_n, C_n]$$

257

$A \succ B$ Agentti preferoi arvontaa A

$A \sim B$ agentille A ja B ovat samanarvoisia

$A \succeq B$ agentti preferoi A :ta tai A ja B ovat sille samanarvoisia

* Deterministinen arvonta $[1, A] \equiv A$

* Preferenssirelaatiolle asetetaan rationaalisuuden nimissä seuraavat rajoitteet

* **Järjestyvyys:** agentin on kyettävä suhtauttamaan mitkä tahansa kaksi tilaa keskenään, valitsemaan niiden väliltä

$$(A \succ B) \vee (B \succ A) \vee (A \sim B)$$

* **Transitiivisuus:**

$$(A \succ B) \wedge (B \succ C) \Rightarrow (A \succ C)$$

258

* **Jatkuvuus:**

$$A \succ B \succ C \Rightarrow \exists p : [p, A; 1-p, C] \sim B$$

* **Korvattavuus:** $A \sim B \Rightarrow$

$$[p, A; 1-p, C] \sim [p, B; 1-p, C]$$

* **Monotonisuus:** $A \succ B \Rightarrow$

$$(p \geq q \Leftrightarrow [p, A; 1-p, B] \succeq [q, A; 1-q, B])$$

* **Jaettavuus:** Sisäkkäiset arvonnat voidaan todennäköisyyslaskennan sääntöjen mukaan purkaa

$$[p, A; 1-p, [q, B; 1-q, C]] \sim [p, A; (1-p)q, B; (1-p)(1-q), C]$$

* **Huom.:** ei mainintaa hyödyistä

259

1. **Hyötyperiaate:** Jos agentin preferenssit noudattavat edellä olleita aksioomia, niin on olemassa reaaliarvoinen funktio U s.e.

$$U(A) > U(B) \Leftrightarrow A \succ B$$

$$U(A) = U(B) \Leftrightarrow A \sim B$$

2. **Odotetun hyödyn maksimoimisen periaate:** Arvonnin hyöty on

$$U([p_1, S_1; \dots; p_n, S_n]) = \sum_{i=1}^n p_i U(S_i)$$

Täten epädeterministisen toiminnon hyöty on kuten aiemmin esitimme

260

Hyötyfunktioita

* Rahavarat vaikuttaisi suoraviivaiselta hyötymitalta

* Agentti preferoi monotonisesti rahaa

* Rahan arvonnoillekin on määrättävä toimintamalli

◊ Olemme voittaneet tietokilpailussa miljoonan

◊ Tarjolla on kolikonheitto, jossa kruuna tietää kaiken rahan häviämistä ja klaava puolestaan kolmen miljoonan voittoa

◊ Onko ainoa rationaalinen valinta odotusarvoltaan puolestoista miljoonan tarjouksen hyväksyminen?

* Oikeasti kyseessä onkin varallisuuden (ei voiton) maksimointi

261

* Hyötyarvojen skaala käy parhaasta mahdollisesta palkinnosta u_T pahimpaan katastrofiin u_L

* *Normalisoidulla hyödyllä* $u_L = 0$ ja $u_T = 1$

* Ääriarvojen väliin jäävän tilan S arvottamiseksi agentti voi verrata sitä standardiarvontaan $[p, u_T; 1-p, u_L]$

* Todennäköisyyttä p on säädettävä kunnes kunnes agentin mielestä standardiarvonta ja S ovat samanarvoisia

* Jos käytössä on normalisoidut hyödyt, niin lopullinen p on S :n hyötyarvo

* Usein hyötyarvo on monen muuttujan (attribuutin) $\vec{X} = X_1, \dots, X_n$ arvojen $\vec{x} = \langle x_1, \dots, x_n \rangle$ määräämä

263

* Hyödyn aksioomat eivät määrää yksikäsitteistä hyötyfunktiota

* Voimme esim. tehdä ftiolle $U(S)$ lineaarisen muunnoksen

$$U'(S) = k_1 + k_2 U(S)$$

(k_1 on vakio, k_2 on mv. positiivinen vakio) ilman, että agentin käyttäytyminen muuttuu

* Deterministisessä maailmassa, jossa ei ole arvontoja, mikä tahansa monotoninen muunnos säilyttää agentin käytöksen

* Esim. $\sqrt[3]{U(S)}$

* Hyötyfunktio on tällöin ordinaalinen — se antaa tiloille järjestyksen, numeerisilla arvoilla ei ole merkitystä

262

* Tarkastellaan tilannetta, missä muiden arvojen ollessa samat, attribuutin korkeampi arvo tietää myös korkeampaa hyötyfunktion arvoa

* Jos attribuuttivektoreille $\vec{x}$ ja $\vec{y}$ pätee $x_i \geq y_i \forall i$, niin $\vec{x}$ dominoi (aidosti) $\vec{y}$:tä

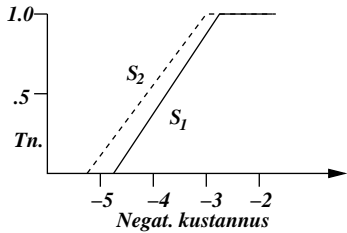
* Jos esim. lentokentän mahdollinen sijoituspaikka S_1 on halvempi, tuottaa vähemmän äänisaastetta ja on turvallisempi kuin S_2 , niin jälkimmäistä ei enää tarvitse harkita

* Epävarmuuden vallitessa aidot dominointisuhteet ovat harvinaisempia kuin deterministisessä tapauksessa

* *Stokastinen dominanssi* on usein käytökelpoinen vertailutapa

264

- ★ Jos lentokentän sijoittamiskustannuksen uskotaan olevan tasaisesti jakautunut välille
  - ◇ S_1 : 2.8 ja 4.8 biljoonaa euroa
  - ◇ S_2 : 3.0 ja 5.2 biljoonaa euroa

Informaation arvo

- ★ Öljykenttään myydään porausoikeuksia, palstoja on n kappaletta, mutta vain yhdessä niistä on C euron edestä öljyä
- ★ Yhden palstan hinta on C/n euroa
- ★ Seismologi tarjoaa yritykselle tutkimustietoa palstasta nro 3, joka paljastaa aukottomasti onko palstalla öljyä vai ei
- ★ Paljonko yrityksen kannattaa maksaa tiedosta?
- ★ Tn.:llä $1/n$ tutkimus kertoo palstalla 3 olevan öljyä, jolloin yritys hankkii sen hintaan C/n ja ansaitsee $(n-1)C/n$ euroa
- ★ Tn.:llä $(n-1)/n$ tutkimus osoittaa, ettei palsta 3 sisällä öljyä, jolloin yritys hankkii jonkin muista palstoista

- ★ Olk. E_j on satunnaismuuttuja, jonka arvosta saadaan uusi tarkka havainto
- ★ Agentin aiempi tietämys on E
- ★ Ilman lisäinformaatiota parhaan toiminnon α arvo on $EU(\alpha | E) =$

$$\max_A \sum_i U(\text{Tulos}_i(A)) \cdot P(\text{Tulos}_i(A) | \text{Suorita}(A), E)$$

- ★ Uusi havainto muuttaa parhaan toiminnon ja sen arvon
- ★ Mutta toistaiseksi E_j on satunnaismuuttuja, jonka arvoa ei tunneta, joten voimme vain summata yli sen kaikkien mahdollisten arvojen e_{jk}
- ★ Havainnon E_j arvo on lopulta

$$\left(\sum_k P(E_j = e_{jk} | E) EU(\alpha_{e_{jk}} | E, E_j = e_{jk}) \right) - EU(\alpha | E)$$

- ★ Käytännössä tärkeää on, että informaation arvo on järjestysvapaa

$$VPI_E(E_j, E_k) = VPI_E(E_j) + VPI_{E,E_j}(E_k) = VPI_{E,E_k}(E_j) + VPI_E(E_k)$$

- ★ Tämän perusteella havainnot voidaan erottaa toiminnoista
- ★ Agentin tulisi hankkia lisäinformaatiota kyselyin
  - ◇ järkevässä järjestyksessä,
  - ◇ irrelevantteja kysymyksiä välttämällä,
  - ◇ ottaen huomioon informaation arvon suhteessa sen kustannukseen,
  - ◇ vain silloin kun se on järkevää
- ★ Myopinen agentti tekee toimintapäätöksen heti jos mikään havaintomuuttujista ei näytä riittävän hyödylliseltä — ei tutkita muuttujakombinaatioita

- ★ Kumulatiivinen jakauma on alkupeiräisen jakauman integraali
- ★ Olk. tapahtumien A_1 ja A_2 jakaumat attribuutille X $p_1(x)$ ja $p_2(x)$
- ★ A_1 dominoi stokastisesti A_2 :ta, jos

$$\forall x \int_{-\infty}^x p_1(x') dx' \leq \int_{-\infty}^x p_2(x') dx'$$

- ★ Jos
  - ◇ A_1 dominoi stokastisesti A_2 :ta ja
  - ◇ $U(x)$ on mv. monotonisesti eivähenevä hyötyfunktio,
  - ◇ niin A_1 :n odotusarvoinen hyöty on väh. yhtä korkea kuin A_2 :n

- ★ Jos jokin toiminto on toisen dominoima kaikkien attribuuttien suhteen, niin se voidaan jättää huomiotta

- ★ Koska palstan 3 tilanne jo tunnetaan, niin ostetulta pastalta löytyy nyt öljyä tn.:llä $1/(n-1)$, joten yhtiön odotusarvoinen voitto on $C/(n-1) - C/n = C/n(n-1)$ euroa

$$\text{Odotusarvoinen voitto annettuna tutkimustulos on siis} \\ \frac{1}{n} \frac{(n-1)C}{n} + \frac{n-1}{n} \frac{C}{n(n-1)} = \frac{C}{n}$$

- ★ Seismologille siis kannattaa maksaa aina palstan hintaan asti
- ★ Lisäinformaatio on arvokasta, koska sen avulla toiminta voidaan sopeuttaa vallitsevaan tilanteeseen
- ★ Ilman informaatiota on tyydyttävä kaikissa mahdollisissa tilanteissa keskimäärin parhaaseen toimintaan

- ★ Lisäinformaatiolla on arvoa sikäli kun se voi johtaa suunnitelman muutokseen ja uusi suunnitelma on oleellisesti parempi kuin vanha
- ★ Merk. $VPI_E(E_j)$ on havainnon E_j arvo, kun nykyhavainnot ovat E
- ★ Minkä tahansa havainnon arvo on ei-negatiivinen

$$\forall j, E \quad VPI_E(E_j) \geq 0$$

- ★ Arvo riippuu nykyisestä tilasta, joten se voi muuttua tietämyksen myötä
- ★ Äärimmillään informaation arvo putoaa nolnaan, kun tarkastellulle muuttujalle jo tunnetaan arvo
- ★ Siksi informaation arvo ei ole additiivinen

$$VPI_E(E_j, E_k) \neq VPI_E(E_j) + VPI_E(E_k)$$

INTENTS: INTELLIGENT ONLINE DATA STRUCTURES

Prof. Tapio Elomaa
elomaa@cs.tut.fi

Suomen Akatemian 2004–07 rahoittama uusi tutkimusprojekti etsii jatko-opiskelijaa tutkijaksi.

Tutkijalta edellytetään erinomaisia matematiikan taitoja. Perustietämys tietorakenne- ja koneoppimisesta luetaan eduksi.

Keywords: self-customized and self-adjusting data structures, algorithm analysis, machine learning

5.3 Kompleksiset päätökset

- ★ Agentin hyötyarvo riippuukin nyt sarjasta toimintapäätöksiä
- ★ Oheisessa 4×3 ruudukkomaailmassa agentti tekee siirtymäpäätöksen (Y, O, V, A) jokaisella ajanhetkellä
- ★ Kun päädytään toiseen maalitiloista, niin toiminta lakkaa
- ★ Maailma on täysin havainnoitava — agentti tietää sijaintinsa

			+1
			-1
Lähtö			

273

- ★ Jos maailma on deterministinen, niin agentti pääsee lähtötilasta aina lopputilaan +1 siirtymin $[Y, Y, O, O, O]$
- ★ Koska toiminnot kuitenkin ovat epäluotettavia, niin siirtymäsekvenssi ei aina johda haluttuun tulokseen
- ★ Olk. niin, että aiottu toiminto toteutuu tn.:llä 0.8 ja tn.:llä 0.1 liike suuntautuu-kin kohtisuoriin suuntiin
- ★ Jos agentti törmää maailmansa rajoihin, niin toiminnolla ei ole vaikutusta
- ★ Tällöin sekvenssi $[Y, Y, O, O, O]$ johtaa-kin maaliin vain tn.:llä $0.8^5 = 0.32768$
- ★ Lisäksi agentti voi päätyä maaliin satumalta kiertämällä esteen toista kautta tn.:llä $0.1^4 \times 0.8$, joten kokonaistn. on 0.32776

274

- ★ *Siirtymämalli* antaa tn.:t toimintojen tuloksille maailman kaikissa mahdollisissa tiloissa
- ★ Merk. $T(s, a, s')$ on tilan s' saavuttamistn. kun toiminto a suoritetaan tilassa s
- ★ Siirtymät ovat *Markovilaisia* sikäli, että vain nykytila s , ei aiempien tilojen historia, vaikuttaa siihen saavutetaanko s'
- ★ Vielä on määrättävä hyötyfunktio
- ★ Päätösongelma on sekventiaalinen, joten hyötyfunktio riippuu tilajonosta — ympäristöhistoriasta — eikä vain yhdestä tilasta
- ★ Toistaiseksi agentti saa kussakin tilassa s *palkkion* (reward) $R(s)$, joka voi olla positiivinen tai negatiivinen

275

- ★ Esimerkissämme palkkio on -0.04 kaikissa muissa tiloissa paitsi lopputiloissa
- ★ Ympäristöhistorian hyöty puolestaan on palkkioiden summa
- ★ Jos esim. agentti saavuttaa lopputilan +1 kymmenen siirtymän jälkeen, niin hyöty on 0.6
- ★ Pienen negatiivisen palautteen tarkoitus on saada agentti maalitilaan mahdollisimman nopeasti
- ★ Täysin havainnoitavan maailman sekventiaalinen päätösongelma, kun
  - ◇ siirtymämalli on Markovilainen ja
  - ◇ palkkiot summataan,
 on *Markov-päätösongelma* (Markov decision problem, MDP)

276

- ★ MDP on kolmikko
  - ◇ alkutila S_0 ,
  - ◇ siirtymämalli $T(s, a, s')$ ja
  - ◇ palkkiofunktio $R(s)$
- ★ Ratkaisuksi MDP:hen ei kelpaa kiinteä siirtymäsekvenssi, koska se voi kuitenkin johtaa muuhun tilaan kuin maaliin
- ★ Vastauksen onkin oltava *politiikka*, joka määrää toiminnan kussakin tilassa, johon agentti voi päätyä
- ★ Poliitiikan π suosittama toiminto tilassa s on $\pi(s)$
- ★ Täydellisen politiikan avulla agentti aina tietää mitä tehdä heittipä epäterministinen toimintaympäristö sen mihin tilaan tahansa

277

- ★ Joka kerta kun politiikkaa sovelletaan, maailman stokastisuus johtaa eri ympäristöhistoriaa
- ★ Poliitiikan laadun mittari onkin sen mahdollisesti tuottamien ympäristöhistorioiden hyödyn odotusarvo
- ★ Optimaalisen politiikan π^* odotusarvo on korkein

→	→	→	+1
↑		↑	-1
↑	←	←	←

- ★ Poliitiikka antaa eksplisiittisen kontrollin agentin käyttäytymiselle ja samalla yksinkertaisen refleksiivisen agentin kuvauksen

278

- ★ $-0.0221 < R(s) < 0$

→	→	→	+1
↑		←	-1
↑	←	←	↓

- ★ $-0.4278 < R(s) < -0.0850$

→	→	→	+1
↑		↑	-1
↑	→	↑	←

279

- ★ *Äärettömän horisontin* tapauksessa agentin toiminta-ajalle ei ole asetettu ylärajaa
- ★ Jos toiminta-aika on rajoitettu, niin eri aikoina samassa tilassa voidaan joutua tekemään eri toimintapäätöksiä — optimaalinen politiikka ei ole *stationäärinen*
- ★ Sen sijaan äärettömän horisontin tapauksessa ei ole syytä muuttaa tilan toimintaa kerrasta toiseen, joten optimaalinen politiikka on *stationäärinen*
- ★ Tilajonon $s_0, s_1, s_2, \dots$ *diskontattu* palkkio on

$$R(s_0) + \gamma R(s_1) + \gamma^2 R(s_2) + \dots,$$

missä $0 \leq \gamma \leq 1$ on diskonttaustekijä

280

Arvojen iterointi

- ★ Optimaalisen politiikan selvittämiseksi lasketaan tilojen hyötyarvot ja käytetään niitä optimaalisen toiminnon valitsemiseen
- ★ Tilan hyödyksi lasketaan sitä mahdollisesti seuraavien tilajonojen odotusarvoinen hyöty
- ★ Luonnollisesti jonot riippuvat käytetystä politiikasta π
- ★ Olk. s_t tila, jossa agentti on kun π :tä on noudatettu t askelta
- ★ Huom. s_t on satunnaismuuttuja
- ★ Nyt

$$U^\pi(s) = E \left[\sum_{t=0}^{\infty} \gamma^t R(s_t) \mid \pi, s_0 = s \right]$$

- ★ Tilan todellinen hyötyarvo $U(s)$ on $U^{\pi^*}(s)$
- ★ Palkkio $R(s)$ siis kuvaa tilassa s olemisen lyhyen tähtäyksen hyödyllisyyttä, kun taas $U(s)$ on s :n pitkän tähtäyksen hyödyllisyys siitä eteenpäin laskien
- ★ Esimerkkimaailmassamme maalitilan lähellä olevilla tiloilla on korkein hyötyarvo, koska niistä matka on lyhyin

0.812	0.868	0.912	+1
0.762		0.660	-1
0.705	0.655	0.611	0.388

$$\pi^* = \arg \max_{\pi} E \left[\sum_{t=0}^{\infty} \gamma^t R(s_t) \mid \pi \right],$$

missä odotusarvo lasketaan yli kaikkien mahdollisten tilajonojen, jotka voisivat tulla kyseeseen politiikalla

- ★ Nyt voidaan soveltaa hyödyn odotusarvon maksimointia

$$\pi^*(s) = \arg \max_a \sum_{s'} T(s, a, s') U(s')$$

- ★ Koska tilan s hyöty nyt on diskontattujen palkkioiden summan odotusarvo tästä tilasta eteenpäin, niin se voidaan laskea:

$$U(s) = R(s) + \gamma \max_a \sum_{s'} T(s, a, s') U(s')$$

- ★ Tämä on *Bellman-yhtälö*
- ★ Toimintaympäristössä, jossa on n tilaa, on myös n Bellman-yhtälöä

- ★ Bellman-yhtälöiden yht'aikaisen ratkaisemiseen ei voi käyttää lineaaristen yhtälöryhmien tehokkaita ratkaisumenetelmiä, koska max ei ole lineaarinen operaatio
- ★ Iteratiivisessa ratkaisussa aloitamme tilojen hyötyjen mv. arvoista ja päivitämme niitä kunnes saavutetaan tasapainotila

$$U_{i+1}(s) \leftarrow R(s) + \gamma \max_a \sum_{s'} T(s, a, s') U_i(s'),$$

missä indeksi i viittaa iteraation i hyötyarvioon

- ★ Päivitysten toistuva soveltaminen päättyy taatusti tasapainotilaan, jolloin saavutetut tilojen hyötyarvot ovat ratkaisu Bellman-yhtälöihin
- ★ Löydetyt ratkaisut ovat yksikäsitteisiä ja vastaava politiikka on optimaalinen

Politiikan iterointi

- ★ Alkaen lähtöpolitiikasta π_0 toista
- ★ **Politiikan arviointi:** laske kaikille tiloille hyötyarvo $U_i = U^{\pi_i}$ politiikkaa π_i sovellettaessa
- ★ **Politiikan parantaminen:** perustuen arvoihin U_i laske uusi hyödyn odotusarvon maksimoiva politiikka π_{i+1} (vrt. 285)
- ★ Kun jälkimmäinen askel ei enää muuta hyötyarvoja, niin algoritmi päättyy
- ★ Tällöin U_i on Bellman-päivityksen kiintopiste ja ratkaisu Bellman-yhtälöihin, joten vastaavan politiikan π_i on oltava optimaalinen
- ★ Äärellisellä tila-avaruudella on vain äärellinen määrä politiikkoja, jokainen iteraatio parantaa politiikkaa, joten politiikan iterointi päättyy lopulta

- ★ Koska kullakin kierroksella politiikka on kiinnitetty, niin politiikan arvioinnissa ei ole tarvetta maksimoida yli toimintojen
- ★ Bellman-yhtälö yksinkertaistuu:

$$U_i(s) = R(s) + \gamma \sum_{s'} T(s, \pi_i(s), s') U_i(s')$$

- ★ Koska epälineaarisesta maksimoinnista on päästy eroon, on tämä lineaarinen yhtälö
- ★ Lineaarinen yhtälöryhmä, jossa on n yhtälöä ja niissä n tuntematonta muuttujaa voidaan ratkaista ajassa $O(n^3)$ lineaarialgebran menetelmin
- ★ Kuutiollisen ajan sijaan voidaan tyytyä approksimoimaan politiikan laatua ajamalla vain tietty määrä yksinkert. arvojen iterointi askelia kelvollisten hyötyarvojen saamiseksi